

ASBÓTH JÁNOS

MAGYAR

CONSERVATIV POLITIKA

HARMDIK KIADÁS.

BUDAPEST.

LÉGRÁDY TESTVÉREK.

1875.

TARTALOM.

Előszó.

	Lap
I. A conservatív áramlat	1
II. Magyarország a szabadelvűek vezetése alatt. 1825-től Világosig	30
III. A conservatívek küzdelme az alkotmányért	59
IV. Az Andrásy-korszak	86
V. Magyar conservatív politika	128

NYILT LEVÉL

NAGYMÉLTÓSÁGÚ

SZENDE BÉLA MINISZTER URHOZ.

Nekem mindegy, kinek hogyan tetszik rólam vélekedni, minő viszonyban tetszik velem lenni. Sőt függetlenségemet abban találom, hogy magamban is elég tudok lenni önmagamnak, hogy ha kell. De megszünvén köztünk a hivatalos viszony, fennmaradhat az, mely fennállott annakelőtte, fennmaradhat addig, a meddig neked tetszik. Mert részemről semmit sem tartok helytelenebbnek, mint közügyi differentiókat átvinni a magánviszonyok terére. Tudok distingválni az egyén és a minister közt. De épen mivel tudok és akarok, személyes tekintet nem gátolhat abban, a mit elmondandó vagyok a ministernek.

Ugy vagyok meggyőződve, hogy rajtam flagrans jogsértést követtetek el. Jogaimról lemondhatok, a meddig határozni rajtam áll. Megtámadott, kétségbe vont jogaimat mindenkor védelmezni fogom körömszakadtig. Legegyszerűbb volna kárpótlási pert inditanom, civilis keresetet szerzett jogaim érvényesítésére. Ha van bíró az országban, meg kellene nyernem. De szégyelném perelni a magyar kincstárt azon állapotában, melybe azon rendszer ejtette, melylyel nem én, hanem eljárások által ti magatok azonosítottátok magatokat. És így perellek téged itten, a nyilvánosság előtt, védelmezem jogomat és magamat nyilvánosan, mivel nyilvánosan,

bár nem nyíltan vádoltatok, félhivatalos közlemények által, nyilvános végrehajtása után egy önkényes, mert szabályellenes ítéletnek s egy megalázni akaró büntetésnek, melyet semmiféle szabályszerű eljárás, sem vád, sem védelem nem előzött meg.

Ezeken magasan felül állónak érzem ugyan magamat. Felülállónak tudatában annak, hogy nem tettem egyebet, mint hogy önérdékeim tekintése nélkül teljesítettem egy szent kötelességet, kimondva olyanokat, miknek kimondását szükségesnek ismerte mindenki, miket érzett mindenki, de kimondani nem mert senki. Mindegy lehetett nekem azután az, hogy mi történik velem. De védelmezniem kell becsületemet eljárástok ellen, mely úgy tüntethetne fel, mintha kötelességem ellen vétettem volna. Én pedig nem csak mint a haza hű polgára érzem fellépésemet igazoltnak, hanem meg vagyok nyugtatva az iránt is, hogy kötelességem ellen nem vétettem mint köztisztviselő sem.

Magad tudod legjobban, hogy nem használtam fel semmit is, a mit hivatalosan tudtam volna meg. Mondtam ugyan, hogy állásomban alkalmam volt tanulmányozni védügyeinket, de ez magában értető lett volna, ha nem mondom is, tanulmányozhattam volna ez ügyeket amaz állás nélkül is, és mire sem támaszkodom, a mihez csak ez állásnál fogva juthattam volna. Ha említem a harczrend és a békeelhelyezés közti ellentéteket, tudod, hogy a hadsereg harczrendje soha kezemben sem volt, s a mit mondok, nem egyéb, mint egyszerű, de minden szakavatott előtt kézzelfogható következtetés a fennálló rendszerből. Magad tudod legjobban, hogy a hivatali titok határánál megállottam, mert ha ez nem lett volna előttem szent, ha minden tekintet nélkül akartam volna a rendszerre támadni, tudod, hogy lett volna kezemben eszköz olyan, hogy felhasználására ingadozott volna alatta a föld. Nyugodtak lehettek, ezt

nem fogom tenni soha, a becsületem védelme alatt álló hivatali titok tőlem nem fog kikerülni soha.

Nem vétettem a függelmi és fegyelmi viszony ellen sem semmiben. Nem támadtam meg sem a minisztereket, sem politikájukat. Megtámadtam gróf Andrásyt, mert a bajok okozóját, a haza sülyedésére vezetett rendszer teremtményét és lelkét benne láttam és nem tárhattam volna ki e nélkül nyíltan a hibákat, a mit viszont orvoslásuk előfeltételének tekintettem. Megtámadtam végül, mert meg voltam és meg vagyok győződve, hogy azon varázs megtörése nélkül, melyet személye felfelé és lefelé gyakorolt, bajaink orvosoltatni nem fognak soha. És ezekben is loyális, sőt kiméletes voltam, egy hajszállal sem mentem tovább, mint a meddig mennem kényszerítettek e czélok. Sehol sem nyilatkoztam gróf Andrásyról oly modorban, mint például ő nyilatkozott egy magyar hercegnő termeiben egyik minisztertársáról.

De eltekintve attól, hogy közjogunk értelmében közös miniszter hatásköre Magyarország külön ügyeire nem terjed, s így fegyelmi s függelmi viszonyban magyar köztisztviselő közös miniszterhez nem is állhat: hivatkozom arra, hogy a közös külügyminisztert és politikáját nem érintettem egy árva szóval sem. Avagy beszéltem-e arról, hogy külügyi politikánk minden önállóságát az ő vezetése alatt elvesztette? Hogy keveset különbözünk ebben a tekintetben a bajor vagy a württembergi királyságtól? Hogy nem csak könnyű fenntartani, de nehéz volna fenn nem tartani a barátságot, a meddig önállóságunkról teljesen lemondva, barátainknak magunkat teljesen alárendeljük? Hogy így iszlálva leszünk a legelső esetben, midőn valamely kívánságát nem teljesíthetnők? Beszéltem-e vala-

mit arról, hogy szolgálatában barátainknak nyomni a Portát, saját jól felfogott érdekeik ellen túlképességre biztatni a fejedelemségeket, zavarokat mesterségesen termelni délkeleti határainkon, a hol biztosak volnánk a zavartalan status quo fenntartása mellett, rossz politika? Hogy rossz politika: táplálni ottan a függetlenségi és önállási velleitásokat, a terjeszkedési vágyakat, melyek úgyis a Tiszáig terjednek? Hogy addig a meddig oly gyöngék és rendezetlenek vagyunk, mint ma, hiba volna követni azt a politikát, mely hiba volt az erős Franciaországra nézve is, hogy e politika brillans eredményekre vezethet ugyan, de csak olyanokra a minőkre vezetett Andrássy belpolitikája, olyanokra melyeket a jövő drágán fizet meg? Mondtam-e valamit arról, hogy újabb Schleswig-Holstein felé megyünk, hogy nekünk ma legkevésbé szabad délkeleti határainkon akár Piemontokat, akár Toscanákat teremteni? Minderről, ámbár szívemet nehezen nyomták, mivel hivatalnok voltam, hallgattam.

Én csak Andrássyról, a magyar miniszterelnökről irtam, a ki a historiáé. És nem lett-e volna szabad akkori tetteit bírálnom, midőn maga Andrássy minisztertársa ellen, Beust ellen, mikor minisztertársa volt, — midőn tehát a közszolgálat érdeke is, a loyaltás is azt kívánta volna, hogy felmerülő differentiak akár a minisztertanácsban intéztesse- nek el, akár Ő Felsége elé vitessenek, — köztisztviselők által, hivatalos megbízásból iratott hirlapi cikkeket? Midőn Tóth Vilmos saját miniszterelnöke, gróf Lónyay Menyhért ellen iratott cikkeket? Midőn a miniszterelnöki sajtóosztályból Szlávny alatt hivatali elődje ellen kerültek cikkeket? Ez mind helyes volt, de nekem nem lett volna szabad egy volt miniszterelnök, egy volt rendszer ellen írnom?

Mert azt újra hangsúlyoztatom, hogy én sem a mostani rendszer, sem a mostani miniszterek

ellen nem irtam. Ha ti magatokat azonosítjátok azon rendszerrel, mely az országot oda juttatá, a hol van, ám tegyétek; ez a ti bajatok! Én nem tettem. Én ellenkezőleg azt hittem, hogy ti épen ezeket a bajokat orvosolni akarjátok és ehhez kívántam én is hozzájárulni. Tetteiteket és rendszerteket nem támadhattam meg már csak azért sem, mivel sem a rendszert, sem a tetteket nem láttam. Láttam bizonyos jóakarató igyekezetet, láttam bizonyos ösztönöket, constatáltam azt is, hogy ezek conservatív ösztönök, és ezeket meg is dicsértem. De látom az államháztartás rendezésének nagy feladatával szemben a nagy tehetetlenséget is, bár erről, mivel felebbvalóim voltakszóban, hallgattam.

Védelmeztem magamat a hivatalos kötelességek, a fegyelem és függelem megsértésének vádjai ellen, és hiszem, nem is fogod megtagadhatni tőlem, hogy kötelességteljesítő, használható hivatalnok voltam. Arra nézve, hogy általán politikai véleményt nyilvánítani mertem, nem kell magamat védenem. Egyszerűen tiltakozom az ellen a felfogás ellen, hogy a tisztviselő politikai meggyőződéssel nem birhat, vagy birhat, de csak titokban, hogy pusztá gép a kormány kezében, és hazafi-kötelességeitől és jogaitól, melyek közé a szabad politikai véleménynyilvánítás első sorban tartozik, elesett az által, hogy hazájának szolgálatába állott. Ezáltal az ország maga az elvtelenségre utalná tisztviselőit, mert ha a tisztviselő a kormánytól eltérő politikai meggyőződéssel nem birhat, akkor ott, a hol a kormány, mint a parlamentarismus mellett mindeütt, pártkormány, egyenesen az elvtelenségre volna utalva, arra volna utalva, hogy minden kormányváltozással elvét változtassa, a mi elvtelenség volna, vagy mondjan le, a mi Amerikában szokás, de nálunk állandóan alkalmazott tisztviselők mellett, non-sens volna.

Világos, hogy az alkotmányosság is az ellenkezőt követeli, mert a hol a tisztviselőség pusztá eszköz, ott az absolutismusnak és nem az alkotmányosságnak lesz támasza. Én tehát még akkor is, ha a fennálló rendszerrel ellenkező politikai nézetet nyilvánítottam volna, — ámbár újra hangsúlyoztatom, hogy a mostani kormányt nem támadtam meg — tisztviselői kötelességemmel, ha ugyan alkotmányos és szabad országban élünk, ellentétbe nem jutottam. Hivatkozom arra, hogy még Poroszországban is, és Bismarck vaskeze alatt is, a hol ugyancsak komolyan veszik a fegyelmet és a hivatali függést és jelesen a „conflictus“ idejében az ellenzék főerejét a tisztviselők állították ki az országban és az országgyűlésen egyaránt, és secatúráknak ugyan ki voltak téve, de ebbeli jogukat kétségbe vonni, ellenük e miatt keresetet indítani senkinek sem jutott eszébe. Alkotmányos, parlamentaris országban a tisztviselő és különösen az önálló referárával megbizott, meggyőződését illetőleg a következőkhöz kell hogy tartsa magát: hivatalos teendői körében, ha nézete más mint a miniszteré, a szolgálat érdekében ez ellenkező nézetét ki kell ugyan fejtenie, és én is, mint referens, ehhez tartottam magamat mindig, de ha a minisztert capacitálnia nem sikerül, végre kell hajtania azt, és úgy, a mit és a hogyan a miniszter kívánja, mert ez a felelős, ezé lesz a tény, és hivatalos teendőiben a felelős miniszter alá rendelt tisztviselő igenis csupán eszköz, épen a miniszteri felelősségnél fogva, a ki eltérő meggyőződését csak annyiban óvhatja, a mennyiben figyelembe vétel végett a miniszter elé terjesztheti. E nélkül kormányozni nem lehetne. De hivatalos teendői körén túl ember és szabad polgár a tisztviselő is, annak minden jogaival.

Tudom, hogy nálunk nem így szokott lenni; tudom, hogy nálunk, kivált a választások közeled-

tekor szeretnek példát constatálni az oly tisztviselő ellenében, a ki a miniszterétől eltérő véleményt nyilvánítani mer. Hiszen nálunk a tisztviselőt a választásokhoz is commandirozni szokták. Hiszen nálunk minden és minden kortesszempontból történik. A leghasznavehetlenebb tisztviselő protegáltatik kortesszempontból, elnyomatik a legjobb is kortesszempontból. Ezért annyi a hasznavehetetlen ember a legfontosabb állomásokon is.

És mivel az egész eljárás, melyet ellenem megindítottatok — tudom hogy, és tudom, hogy melyik minisztereknek a minisztertanácsban kijelentett különvéleménye ellenére, — alapjában jogtalan volt, csak természetes következmény és kényszerű szükség volt, hogy végrehajtani is csak a formák, a fennálló szabályok megsértésével, újabb jogtalanságok segélyével lehetett. Így történt, hogy ez ügyben kiadott első rendeleted szerint ellenem a fegyelmi eljárás az általam, „ismert szabályok értelmében“ megindítottatott. Második rendeletedben „a fennforgó körülmények folytán“ a fegyelmi eljárás megszüntendőnek találtatott. Igen természetesen, mert „az általam ismert szabályok értelmében“ és „fegyelmi eljárás“ mellett ellenem eljárni nem lehetett volna, azt magad is csakhamar beláttad. És ezért a szabályok mellőzésével, fegyelmi eljárás, a szabályok által előirt előleges vád és védelem nélkül hajtott rajtam végre az, a mi az épen általad kiadott fegyelmi szabályzat értelmében a legsúlyosabb fegyelmi büntetés.

Nem panaszképen, hanem védelemképen, és még inkább igazolásképen mondtam el ezeket. Panaszom nincs. A mit el akartam érni, azt elértem. A közvélemény karolta fel tetteimet. Munkám hatását mi sem csorbíthatja. Hogy velem mi történik, az nekem mindegy. Ezzel ép oly kevéssé törődöm, mint nem törődöm azon otromba támadá-

sokkal és gyanúsításokkal, melyek ellenem buzgón terjesztettek. Ha a hitvány lelkek vergődő iparkodása ellenében, saját alacsonyosságukhoz rántani le a tiszta törekvést, nem is volna az egyetlen fegyver a határtalan megvetés, akkor is bátran megvethetném mindazt, a mit sértett hiúság, önérdék, a sértett clique-szellem és az Andrássy-féle reptilienfond szövetkezve terjesztett ellenem Szt. Pétervártól Brüsselig, a „Budapesti Szemlé“-től a krajczáros pletykalapig, annyira nem érintheti mindez művem lényegét egyfelől, annyira magán viseli másfelől minden ítélő tudó és elfogulatlanul ítélő akaró előtt a tehetetlen vergődés, a roszhiszeműség és az értelmetlen otrombaság bélyegét. De megvethetem azért is, mivel erre nekem módot nyújt munkámnak a magyar irodalomban példátlan sikere, a helyeslés, melylyel minden elfogulatlan embernél találkozott, a tömeges üdvözlések, melyeket teljesen ismeretlen hazafiaktól kapok.

De sőt még akkor is, ha mindez nem volna úgy, nem törődném a támodásokkal. Mások véleménye utamon buzdíthat, de utamról leterelni nem fog soha. Hiszek elveimben, az eszmékben, melyekért kiállottam, hiszek, önmagamban, és hiszem, hogy tiz év alatt mindaz, a mi könyvemben terv és indítvány, Magyarországon intézmény lesz. Hiszem, mert különben nem tudnék hinni Magyarorszáiban.

Asbóth János.

I.

A conservatív áramlat.

Nemcsak az előítéletnek butító, a szenvedélynek bő-
dítő hatásától érzem mentnek magamat, hanem remélem,
hogy sikerült, minekelőtte e lapok megírásához fogtam volna,
megtisztítani lelkemet minden rokonszenvtől, minden ellen-
szenvtől. Érzem másfelől, hogy olyanokat vagyok elmon-
dandó, mikkel türelmetes kihallgatásra csakis akkor tart-
hatok számot, ha hasonló hangulatot sikerül ébresztenem az
olvasóban is; ha sikerül ébren tartani benne mindvégig azt
a meggyőződést, hogy fejünkre nőtt a közbaj, hogy itt az
idő valahára nem kérdeni többé: vajjon édes ábrándokból
mi lesz-e, vajjon a szívbe nőtt rokonszenvek és ellenszen-
vek miképp volnának továbbra is megmenthetőek, hanem kér-
dezni: mi az igaz, miben tévedünk, mit kell tennünk?

Szeretném, ha azok, a kiknek figyelmét e sorok meg-
nyerni elég szerencsések lehetnek, úgy olvasnák végig azo-
kat, a hogyan olvasunk egy matematikai könyvet. Nem
sensatióra törekszem, a mi a szédelgők mestersége, nem
akarok népszerű lenni, mert tudom, hogy nem lehet azzá,
a ki az igazat beszéli; nem bírom magamat eléggé meg-
alázni arra, hogy mindenkinek tetszeni óhajtanék, és nem
akarok írni a tömegnek, melyet becsülni nem tudok, mely-
nek súlyát csak akkor látom, ha eszköz az erősnek kezé-
ben, és mely soha egyebet, mint értelmetlenséget nem tudott
tanusítani, bámúlva csakhamar azt, a kit még az imént gya-
lázott és kaczagva azt, a kit istenített tegnap; a tömeget
illetőleg Phocionnal tartok: „Talán valami roszt mondtam,

mert a felingerült nép előadásomnak tapsol?“ Ellenben szerencsésnek kellene magamat mondanom, ha bármi kevés, de komoly férfú nagyra becsült figyelmét lebilincselnem sikerülne.

Azok ugyanis, a kik gondolkodni nem tudnak vagy nem szeretnek, úgy szerzik be nézetüket, meggyőződésüket és mindazt, a mit elveiknek neveznek, mint a hogyan a szabótól veszik a ruhát; készen kapják, onnan veszik, a hol a legtöbb hű-hóval árulják, és ha egyszer a kellő készlettel el vannak látva, annak használatában magukat zavartatni nem szeretik; mindenkifölött pedig gyűlölik azt, a ki más, a ki új nézetekkel jön, a ki azt meri kívánni, hogy elveik tarthatóságát alkalmazásuk következményein, a változott idők próbakövén kémleljék ki. Minő kiméletlenség is volna ilyet követelni attól, a ki gondolkodni nem tud, avagy restel! Az ilyeneknek tehát előítéletei ellen argumentumokkal küzdeni úgy sem lehet, szó sincs róla.

Pedig szent igaz, hogy ilyenekből áll a többség, és szent igaz, — és itten van minden bajunk kútforrása, — hogy sehol sem oly vészesek, sehol sem boszúlják meg magukat oly gyorsan és oly nyomósan a merev előítéletek, a megalkudni nem tudó elvek, a tévmenteseknek fogadott dogmák, mint a gyakorlati politika terén, a hol a viszonyok úgy változnak folytonfolyvást, mint változik a kaleidoskop.

Valamint hogy volt idő, — nem rég volt, de úgy látszik, már el is múlt, — a midőn nem értettük, hogyan üldözhatték egymást az emberek vallásbeli különbségek miatt: úgy meglehet, jövend egy jobb kor, a midőn ámulva fog visszatekinteni egy felvilágosultabb nemzedék azon nekikeseredett testvérharczokra, melyekben ma szerte küszködnek conservatívek és liberálok, és a midőn általán fel fog ismertetni az az igazság, hogy mind a két iránynak, vagy mondjuk mind a két *módszernek*, megvan időkhöz és viszonyokhoz mérten a maga természetes jogosultsága, hogy az ország viszonyai kívánhatnak bizonyos korban szabadelvű,

máskor pedig conservatív politikát, és hogy minden vétkezést ez igazság ellen a haza sínli meg. És ha ma a legfelvilágosultabb, a leghabakabbb államokban is majd az egyik, majd a másik pártnak kell megbukni, hogy érvényesülhessen az a politika, melyet az az időszerinti helyzet parancsolólag követel, és melyet épen azért mellőzni nem is lehet: majdan akkor talán vállvetve fognak a legjobbak változó viszonyok közt is együtt működni a közérdek folytonos szolgálatában.

De akár valószínű, akár csak ábránd legyen ez: annyi bizonyos, hogy zátonyra jutott még eddig minden ország, melynek vezetői jobban szerették és inkább követték egyszer elfogadott nézeteiket, mint az ország érdekeit; a hol nem az adott viszonyok, hanem bizonyos elvek képezték a kiindulást, és nem a haza érdeke, hanem bizonyos elvek érvényesítése volt a cél; valamint hogy másfelől virulásnak, jólétnek és emelkedésnek csak az az ország örvendhetett mindaddig, mely utjait és eszközeit a viszonyok változtához képest változtatni tudta. Kell-e erre közelebb fekvő példa, mint Olaszország gyors emelkedése a semmiből? Az olasz államférfiak kiválólag rendelkeznek annak virtuosításával, hogy a pillanatnak igényeihez képest változtatni tudják a fegyvert, a stratégiai frontot, a nélkül, hogy szem elől tévesztenék a végcélét. Húsz év óta a látszólag legkövetkezetlenebb politikával a legkövetkezetesebben közeledtek céljokhoz. Maga Mill, az abstract liberalismus éles eszü nagymestere, beismeri önéletrajzában, hogy fejlődésének megértebb korszakában rájött arra az igazságra, hogy a politikára vonatkozó minden kérdés relativ és nem absolut, és hogy az emberi haladás különböző stádiumainak követelményei e tekintetben igen különbözők, és megjegyzi, hogy ha elveihez a gyakorlatban továbbra is ragaszkodott, már nem azért tette, mivel azokat elméletileg igazaknak, hanem azért, mivel Anglia akkori állapotában gyakorlatilag is indokoltaknak ismerte

Nem szeretnék az elvtelenség szószólója lenni, és nagyra tudom becsülni, a ki a magánéletben hajthatatlanul ragaszkodik elveihez. De a gyakorlati politika terén nemcsak ideológiának, hanem bűnösnek is tartom az opportunitás teljes mellőzésével elveink érvényesítésének makacs kierőszo-
lását; mert a magánember a legrosszabb esetben is csak magamagát áldozza fel elveinek, és ehez mindenkinek joga van; de az államférfiú esetleg a hazát áldozza fel elveinek és ehez nincsen joga senkinek sem. És ezért nem ismerhetek döntő szempontot mást a politikában, mint tenni azt, a mit a haza java kíván. És úgy látom, hogy ez azon szempont, melyet mérvadónak tekintettek a legjobb idők legjobb férfiai, feláldozva annak nem egyszer általános elveiket, és azt hiszem, ez az oka annak is, hogy oly gyakran hallunk beszélni általános, de igenis ritkán sérthetelen elvekről.

Egyébiránt nem hiszem, hogy a magánéletben ne tartotta volna szükségesnek **bármely** értelmes olvasóm is, más-más politikát követni **más-más viszonyok** közt és más-más emberekkel szemben; **vagy** ne észlelte volna, hogy oly emberek, a kiket természetük annyira dominál, hogy minden tettökben folyton ugyanazon egy módszert követik, nem a szerint boldogultak vagy buktak volna meg, a mint e módszer az adott viszonyokhoz illő volt vagy sem; így boldogul két óvatos vagy két szenvedélyes közt az egyik, míg a másik nem tud semmire sem menni, így hagyja el az annak előtte vakon hű szerencse egyszerre az óvatost vagy a vehemenst, a mint egyszerre megváltoztak a viszonyok, melyek eddig módszerének kedveztek; és innen van, hogy csak az tarthat állandó szerencsére számot, a ki mindent a maga idejében, óvatosan tud várni és vehemensen tud előretörni, mint a hogyan tanítanak bennünket az orosz-lán és a tigris. Ha pedig ez áll a magánéletben, mennyivel inkább kell állania az államok életében, a hol sokkal parancsolóbbak a viszonyok, a hol sokkal nyomósabbak az érdekek, és a hol nem saját magunknak, hanem a köznek

jóléte forog kérdésben. De ha ez fölötté bajos a magánemberre nézve, a kinek ritkán van elég elfogulatlansága felismerni azonnal a viszonyok változását és elhagyni a módszert, mely annakelőtte sikerre vezette: könnyebb a népekre nézve, melyek reális szükségöket elevenen érzik és vezetőjüket könnyen cserélhetik. A mely nép pedig elfogultságában erre nem képes, az oda jut — minek magyarázni! — oda jut, a hova mi jutottunk.

1825-től maig, egy fél századon át az abstract liberalismus dominálta, minden más irányt ledorongolva zsarnokolta a magyar közvéleményt. A ki a legszélsőbb követelésekkel állott elő a szabadelvűség, a demokratia, a humanitás, a cultura és a modern eszmék nevében, a ki ezeket a legszózatossabban tudta hangoztatni, az volt a vivat! Bármihez fogtunk volna, soha sem mulasztottuk el gondos lelkiismeretességgel kérdezni: mit mond ehez a liberalismus kátéja, mit az angol gyakorlat, mit a francia doctrina, mit a német szobatudósnak okoskodási aszkórbán sínlődő theoreámája, mit a misericordianus humanismus érzelgése? csak azt nem kérdeztük soha: mit mond hozzá a *magyar érdek*? Mi csoda tehát, ha elvezettük a magyar érdeket a világsi bukáshoz, és midőn másodsor is kezünkbe kaptuk a magunk sorsát, elvezettük annak a romlásnak, a hol ma a magyar érdekek ismét a bukás szélén állnak!

Hogy megmutassuk, minő demokraták tudunk lenni, nem csak erkölcsi súlyában, tekintélyében és öntudatában ástuk alá, hanem anyagi lételeben is úgy megingattuk azt az osztályt, mely a magyarságnak zömét, történelmi s a gyakorlati, anyagi és értelmi főtámaszát képezi, hogy ma is még súlyosan küzd az anyagi létnek kérdésével; csináltunk az általános szavazatjogot megközelítő oly censust, mely alsóházunkat megnyitotta a magyarellenes izgatónak, a politikai kalandoroknak és a szellemi cselékeknek, és közel voltunk hozzá, hogy megnyissuk ezeknek a felsőházat is, melyet sikerült minden esetre annyira

aláásnunk, hogy, az egészséges törvényhozás szembe-
szökő kárára, hivatásának hatálylyal eleget tenni képte-
lenné vált.

Hogy liberalismusunkról világra szóló tanuságot te-
gyünk, iparkodtunk a kormányfelelősség mellett oly hely-
hatósági önkormányzatot létesíteni, mely az ország egyes
részeit az ellenséges nemzetiségi törekvéseknek dobta pré-
dául, az adminisztráció helyébe az anarchiát, az egyéni
szabadság helyébe az orvoslást hiába kihívó önkényt inau-
gurálta, a magyar államhatalmat pedig arra a választásra
uialta, hogy a törvényes erélyesség helyett vagy erőtlén
vagy erőszakos legyen.

Hogy megmutassuk, mennyit vagyunk képesek áldozni
az egyenlőség dicső tanainak, feláldoztuk a magyar nemze-
tiséget a nemzetiségi egyenjoguság absurd elvének.

Igazságszolgáltatásunkban mindent elkövettünk, hogy
eleget tegyünk a német könyvek sablonjainak és csak a
magyar viszonyoknak nem tettünk eleget; megcsináltuk, hogy
igazságszolgáltatásunk drágább, de rosabb, mint valaha volt,
és megcsináltuk, hogy a szegény ember számára Magyaror-
szágon nincs igazság.

A kereskedelmi szabadság felvilágosodott elvének felál-
doztuk a magyar ipart, a Smith-féle „laissez faire“ teoriá-
nak feláldoztuk a magyar kereskedelmet; „a tőke szabad
associatiója“ nagyszerű modern eszméjének határtalan nai-
vitással hódolva, beecipeltük hazánkba a corruptiót és a
krachot.

Minék folytassam itten e még hosszúra nyújtható gyá-
szos szemlét? Remélem, magán ez egész könyvön veres
fonalként fog végig húzódni annak kimutatása, hogy
mennyire áldoztuk fel a magyar érdeket minden téren gyá-
moltalan ideologok, lelketlen izgatók és hiú szájhősök által
importált idegen eszméknek.

És ha valaki annak a hitnek élne, hogy feláldozva
bár a magyar nemzet erőteljes fejlődhetésének minden fel-

tételeit, teremtettünk legalább szabadságot: ugyan hiú egy hitnek élne. Hogyan örvendhetne biztosított létnek ilyen viszonyok közt, melyek tért csak az anarchia és az önkény változatainak adhatnak, az egyéni szabadság, a valódi jogegyenlőség? Hogyan lehetne szabad oly nemzet, mely nem tud erős lenni? A sensationalis legislattó, mely viszonyok helyett doctrinákból kiinduló elvtörvényeket hevenyész, ragyoghat a papiroson, de a papiroson való előmeneti rendszer a papiroson fog maradni, az életbe pedig nem viszen egyebet, mint zűrzavart, destructiót és keserű bajt mindenki számára, a kit érint.

Egyszerű igazság ez, melyről a szabadság és haladás igaz barátainak soha sem szabadna megfeledkezni, és melyből kiindulva mondta e sorok írója más alkalommal:

„Ha az elmélet valamit helyesnek mond, abból igenis következik, hogy az irányban hassunk, de nem, hogy azt feltétlenül érvényesítsük is; *sőt két feltétel teljességgel múlhatlan.*“

„Mielőtt valamely reform behozatnék, szükséges mindekelőtt, hogy a néptudattal ne ellenkezzék, mert legyen bármi helyes, bármi üdvös, a meddig a közlelkiismeretbe, a köztudatba ütközik, addig behozatalával lényegileg nem tettünk egyebet, mint a mit tettek az inquisitorok és a lelkiismeretnek bármi néven nevezendő erőszakolói; ők is akaratuk ellenére akarták üdvözíteni az eretnekeket és tették ezt annál szívósabban, minél — becületesebb emberek voltak. A szabadságba ütköztünk tehát akkor is, ha szabadelvű reformot akarunk behozni, és a mi még fontosabb, az ellen, a mi a maga idejében örömmel fogadtatnék, a mi kétségkívül üdvösen hatna, az ellen közgyűlöletet ébresztünk, hatását előre aláássuk, és ha az erőnyomás megszűnik, megdől az üdvös reform és új életre nehezebben s később ébred, mint a hogy ébredt volna a jóakarattú, de nem gyakorlati államférfiu buzgólkodása nélkül.“

„*Hogy a reformot csak akkor szabad behozni, ha létező valóságos szükségnek felel meg, ez a második feltétel; a hol*

ez nincs meg, ott az első szél elfúhatja az ifjú intézmény a nélkül, hogy valaki utána hederítene; az élethez hozzá nem nőhet, gyökereit bele nem verheti, érdekeket nem kapcsolhat magához. Mit tesz ez? Azt, hogy haszontalan üres malaszt, életében és fennállásában semmikép sem biztosított az új intézmény. „Tehát hiábavaló munkát tettünk, de kárt nem tettünk!“ mondja a buzgó reformer. Feledi, hogy nincs újítás, mely valami érdeket ne sértene; és ha haszon belőle nem ered, már azért is evidens a kár; de kár a hiábavaló munka már azért is, mert ha egyebet nem, erőt és időt vesztegettünk.“

„A hol e két feltétel szemeltartása nélkül reformálnak, ott az első feltétel mellőztével közelégedetlenség fogja az állam alapjait megrendíteni, a másodiknak mellőztével csakhamar el fog veszni önmagában ez alapok szilárd-sága, mert meg nem szilárdulhat az olyan állam, melynek meg nem szilárdulható intézményei vannak. Legtöb-bet pedig maga a reform, a haladás eszméje fog szenvedni.“ *)

De a 20-as és 30-as évek sentimentalis és gyakorlatlan doctrináiban növekedett azon ó-liberálisaink, kiknek szelleme mind e mai napig dominálta a magyar közvéle-ményt, nemcsak e tekintetben mellőzték, nemcsak a hala-dásnak a múltból és az élő viszonyokból való egészséges és természetes, szóval szerves fejlesztését tartották felesle-gesnek, hanem tetézték e hibákat azzal is, hogy lépten-nyomon feláldoztak sarkalatos és eleven magyar érdekeket ideolog eszméiknek. Így természetes, hogy a szabadság, melyet létesítettek, nem az erőteljes cserhez, hanem azokhoz a német szabadságfákhoz hasonlított, melyek zöldek és czifrák ugyan, de mivel csak amúgy vannak a földbe leszúrva, gyökerük pedig nincs, hervadnak másnap és felfordúlnak harmadnap. És midőn ugyanez iskola tanítványai másod-

*) „A szabadság.“ 1872. Függelék: A gyakorló politikáról.

szor is átvették a nemzet vezetését — az Andrásy-rendszerben — nem tagadható ugyan, hogy sokat tanultak volt, de *multjuk* nyomása alatt részben, részben régi eszméik babonájában még mindig elfogúlva, és e mellett teljességgel hián az administráció és a kormányzat azelőtti gyakorlatának: ha ösztönszerűleg érezték is a nemzet valódi érdekeinek követelményeit, és ez irányban haladni meg-megkísérlették is egyben-másban: a habozás, a kapkodás a félrendszabály, a megférhetlennek összekovácsolása, a rendszertelenség volt rendszerük, a balsiker és a látszólagos sikerek után az az ijesztő csalódás volt az eredmény, melyre a nemzet ma ébredt. Így súlyosodott ránk azon korlátolt felfogású liberalismus, melyről helyesen mondja egyik szellemes történetírónk, hogy száz év előtt a lángelmék meggyőződése, a jelen század első felében a közepszerűségek közvagyon, most Nyugot-Európában meghaladott álláspont, de nálunk még szerte virágozik.

Ki tagadhatná, hogy 1825-ben igenis oly állapotok közt volt az ország, hogy szabadelvű, haladó politikára parancsolólag utaltak a viszonyok. Mog is indította e politikát egy valódi államférfiú, Széchenyi István, a legnagyobb magyar. De nem a Rotteck-Welker-féle sablon-liberalismus volt az ő liberalismusa. Midőn az érzelő kontárok és a hiú próféták ez iskolája nálunk fel kezdett kapni, és úgy közjogi viszonyainknál, mint utóbb a külföldi általános rokonáramlatnál fogva is gyors térfoglalásnak indult, Széchenyi ellene fordult, és aggódva inté a nemzetet:

„Volna egyedül alkotmányunk veszélyben, vagy ha csak arról volna szó, mikép kelljen azt tágitani, a lehető legtöbbre ruházni, nem volna akkor baj; lenne csak az kérdésben: mikép lehessen a lehető legnagyobb számot anyagilag gazdagítani, könnyű lenne akkor minden; csak ne forogna egyéb fenn, mint terjeszteni művészetet és tudományt, vajmi hamar érnének czélt. De a magyarság terjesz-

tése gyakran ellentétben áll az anyagi javak, a művészet s tudomány, de még némileg az alkotmány terjesztésével is.“

De ama nemzedék nem olvasott ki e szavakból egyebet, mint hogy Széchenyi az ó-conservativek közé ment. Midőn pedig a hazafi fájdalom kétségbeestében kiáltá: „forradalomnak vezetted e nemzet!“ irigy rágalmazónak mondák és senki sem hallgatta már, midőn elmondá a betűről betűre bekövetkezett megdöbbenő jóslatát: „A honnak álladalma megrendül, és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kinosan fog vérzeni szivök annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcsesség a hon kifejlését, s *ábrándozó* incompetencia hová súlyosztá azt: egyedül a buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni státustudományt, s újra és újra megkérni a magyarok istenét, hogy irgalmazzon *kiskoruságunknak* és segítsen.“

Hiába küzdött a végzetes balirány, az őrült bódulat ellen Széchenyivel vállvetve a conservativek magasabb értelmű, de számra csekély csoportja, szembeszállva a hazafiatlanság, a nemzetellenesség vádjával, a felizgatott tömegek ingerültségével, nem találva támaszt egyébben, mint a férfi sziv ama büszke bátorságában, melyre nem képes a hiú és az önző, melyet nem adhat meg semmi más, mint egy szent kötelesség önmegtagadó teljesítésének emelő tudata. „Kövezzétek meg!“ volt a válasz, és a saját dicsőségüket féltékenyen őrző álpróféták és ámitók által hathatósan organisált rágalmi rendszer szította e valamennyi többinél hazafiasabb, magyarabb párt ellen a közgyűlöletet, hogy annyival könnyebben lehessen feláldozni a kedvencz eszméknek a magyar érdeket, annyival kényelmesebben lehessen vezetni a jámbor magyart el Világosig. E korszak egyik szabadelvű, de elfogulatlan írója bevallja, hogy lábra kapott „a tekintélyek kiméletlen ledorongolása, és azon gyöngédtelen, azon személyeskedő vitakozási modor, mely a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetetlenné tette és a szenvedélyek tajtékával mindent be-

borítván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett.“

Igy koronázta meg működését a szabadelvű párt, elölve mindenkor tanusított türelmetlenségével a nyilatkozási szabadságot is, és valamennyi közt talán ez volt legsúlyosabb bűne, mert ezért nem tudott kibontakozni az egyoldalúlag dressirozott magyar közvélemény az ideologok tévta-naiból, míg csak ime ma a hideg valóra nem ébred azon tény által, hogy e tévtanok közrehatása folytán másodszor áll a magyar állam a liquidatió határán.

Ha volt „best-slandered“, „legjobban rágalmazott“ pár a világon, a magyar conservatív párt volt ez, melytől az emberek egy fél századon át megtagadtak mindent, hogy a tények és az eredmények szolgáltassanak neki igazságot, adjanak neki igazat *mindenben*, és tegyenek mellette egy-másután kétszer oly tanuságot, melynél nyomósabb már nem lehetne más egyéb, hanemha maga a magyarságnak vég-tönkrejutása.

De valamint az egészséges szervezetben a bódulatot a kijózanodás, és valamint a kicsapongást, ha nem az enyészet, akkor az önmérséklet és az erőgyűjtés követi: úgy kellett végre is elodázhatlanná, mert szükségszerűvé válnia conservatív eszme érvényrejutásának.

Ottan állunk ismét, hogy, a felejthetetlen emlékezetű gr. *Dessewffy Aurél* szavaival élve: „minden lehető haladásaink közt legsürgetőbb a *jó rendnek haladása*, mint szövetségese, nem ellentéte a szabadságnak, és inkább érezzük mint valaha, hogy hathatós és nem nominális kormányra van szüksége a nemzetnek, hogy boldoguljanak, státus-emberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek legyenek.“

Igaz, még mindig vannak elegen, a kiknek szokása és érdeke ellenkezik a renddel; de napról-napra növekszik a renddel együtt feláldozott érdekek felzúduló visszahatása

ellentük, és nem sokára itt lesz az idő, hogy az ellentállók mint a polyvát söpri el a közvélemény fürgetege.

A kivel a még hiszékeny boldog naivitást csak néhány évvel ezelőtt is rém gyanánt ijesztgették, az a valódi államférfiú má már a jobbak egyedüli reménye, és napról-napra inkább lesz a közbizodalom emberévé.

Nem szenvedhet ugyan kétséget, hogy az ötven évig uralkodott baliránynak kracholt eszméihez, a szereplés dicsőségéhez és a hatalomnak bár ma már fenékgig kimártogatott húsos fazekaihoz a haza nyilvánvaló kárára is göresösen ragaszkodók consortiuma újból meg fogja kísértetni foszlott zászlói alá gyűjteni a hiszékeny értelmetlenség dandárait, és bár puskaporfogyottan is, még egyszer elé fogja vezetni a tüzelővonalba a régi rágalmak rozzant tütegeit.

Azok, a kiknek a jó rend és a nemzeti reális érdekek iránt érzékök nines, soha sem mulasztották el azzal vádolni ezeknek védőit, hogy a haladásnak és a szabadságnak ellenségei, és a felbomlás politikusai már csak azért is retrográd törekvésekről vádolják a conservativ és consolidatio embe-reit, hogy ezzel is takargassák saját irányuk destructiv voltát.

De az előrelátható rágalom ellenében bátran hivatkozhatunk arra, hogy a szabadság és a haladás ellenzése, a hátramenés nem volt a magyar conservativek politikája soha, és bátran utalhatunk ama nemes ígérekre, melyeket a 40-es evek elején a conservativ zászlóra irt e pártnak ama lánglelkű ifjú vezére, kit oly korán ragadtak ki a haza jobbainak gyér sorából az emberfölötti küzdelem és a hazafi kétségbeesés roncsoló izgalmai. Igenis, tiszta öntudattal hivatkozik a magyar conservativek pártja az örökre felejt-hetetlen emlékezetű Dessewffy Aurél azon szavaira, hogy: „semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, a mi a nemzet életében 15 év óta történt, megsemmisíteni akarni. Nem hiszszük ugyan, hogy ezen időben semmit el nem hibáztunk, semmiben nem tévelyegtünk volna; de e botlások-

kat véleményünk szerint tanuság gyanánt kell csak használnunk jövődőre nézve, nem úrtigyeül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó vagy rossz, úgy mint az a mult idők eseményeiből törvényesen s tetteleg kifejlett; s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de határozott ellenségei vagyunk és leszünk minden hátrafelé irányzott ügyekezetnek.“

Bizonyos igaz, hogy kontárságok és visszaélések történtek conservativ név alatt is, és hogy ilyenekre ezelőtt sem a liberalismusnak volt kizárólagos szabadalma. Nem is vállalhat azon conservativ irány, mely a magyar nemzetet regenerálni hivatva van, solidaritást a conservativ név alatt felmerült minden hóborttal és hóbortossal. De igenis hiszszük, hogy azon bukott politika után, mely Magyarországot majd minden tekintetben *bomló* állapotában hagyta reánk, a desorganisatió és a dissolutió politikája után: szükség van a conservatió és consolidatió politikájára, és ha sem a multa visszamenni, sem a jelen állapotot, melyen conserválni való ugyan semmi sincs, conserválni nem lehet szándékunk, mélyen érezzük, hogy itt az idő valahára arra gondolni, hogy conserváljuk: Magyarországot. Itt az idő a papíron való előmeneti rendszertől áttérni azon valódi haladásra, mely biztosítva a rendet és az erőteljes fejlődést, egyedül biztosítandja a szabadságot is; itt az idő nem megtagadni a szabadelvtséget, hanem elkertilni kárhozatos tévedéseit; itt az idő nem azt kérdeni, mit kíván a doctrina, mit a theoria, mit a sablon-liberalismus? hanem kérdeni és döntőnek tekinteni: mit kíván a magyar érdek? Itt az idő annyival is inkább erős kézben összpontosítani és a nagy célra öntudatosan, reudszeresen és egységesen vezényelni a nemzet minden erőit, minél kevésbé engedik meg viszonyaink az ügy is megviselt és megfogyott erőik szétforgácsolását. Itt az idő szóval, felvilágosodott magyar conservativ politikára, mely mentten minden előitélettől, a magyar ér-

deket tekintti csak, de azt érvényesíti is hatálylallyal és erélylyel, és beigazolja Magyarországon is, a mit annyiszor látunk Angliában, és legujabban láttunk Németországban: hogy a nemzetet emelő nagy reformokat kezdeményezhetik ugyan a liberálisok, de csak a conservatívek gyakorlati szeme és erős keze viszi azokat keresztül és szilárdítja meg

Ily értelemben *mondta ki e sorok írója már 1869. őszén a „Pester Lloyd“-ban közlött egyik cikkében, hogy az uralkodó rendszer, ha végzetes hibáitól menekülni nem tud, szükségyszerűleg a conservatív politika diadalára fog vezetni. „Mindenkí — ezeket irtam — volna bármí gyenge bármí erős, többé-kevésbé tragikái következményeit fogja viselni az oly rendkívíli erőfeszítéseknek, melyekkel a közép-niveaun messze fölúlemelkedik. Ugyan e sors fenyegeti a nemzeteket, ha minden erejítik lázas megfeszítésével új határoszlopót emelnek történelmükben. Ott van a német reformátíó és a franczia forradalom, melyeknek következményeit oly sokáig sínlette a két nemzet. Az egyoldalú túlerőlködés megzavarja az erők súlyegyenét és a teljesített munka után be fog következni a természetes gyengülés, a visszahatás, és boldog az a nemzet, mely ilyenkor tönkre nem menve, bölcs és erős kezét talál, mely visszatartóztatja, midőn annak kell lenni a legfőbb törvénynek: *hogy kerüljön minden további excessust.*“*

„Ily rendkívíli erőfeszítés volt 1848, mely 1849-ben — kí tagadná — közel járt életünkhöz . . . Utóbajait még mindenütt érezzük. Higgadt államférfiaknak oda kell tehát törekedni, hogy ily általános krízis után *ne vezettessünk újabb válságoknak*, arra kell törekedniök, hogy a nemzeti élet visszavezettessék azon normal niveaura, melyről egyedül lehetséges *az egészséges továbbfejlődés*. Semmí excessus tehát, semmí erőszakolás, semmí sértése a reális érdekeknek, semmí fejjel a falnak rohanás, hanem fejlődés kimélettél és béketúrèssel, habár látszólag idővesztéssel is.“

És mivel láttam, mint sértetnek a dilletáns rendszer-
telenség, a kapkodó habozás és a vergődő impotentia poli-
tikája által a nemzet valódi érdekei még ott is, a hol e
politika azokat avatatlan túlbuzgósággal előmozdítani vélte,
azért mondtam, hogy e politika, ha tovább folytatatik, ve-
zérenek diestelen bukására és ama férfiak uralmára fog
szükségszerűleg vezetni, a kik a „conservativ traditiók és
hajlamok mellett, fényes tehetségekkel, modern szellemmel,
eleven érzékkel a nemzet kiáltó szükségei iránt és magas
államférfiúi képességgel“ vannak megáldva.

Az akkorában Andrásy által pazsrúl subventionált fél
hivatalos ujságírók és a Ludasy-Gans Móricz-féle sajtóiroda
boszankodva, hogy kenyéradójuk nem hirdettetik csalhatat-
lannak és boszankodva azon az egyúttal nyíltan kimondott
és azóta be is bizonyult igazságon, hogy a „kiegyezés“
varázsszava nem képezhet többé compact többséget, gúnyo-
lódva estek neki a „philosoph“ czikkírónak.

De a mit akkor csak kevesen láttak, az ma nyilván-
valóvá lőn; és nyilvánvalóvá lőn, hogy két évi politikánk
mint egyik tojás a másikhoz hasonlít ama részvénytársula-
tok politikájához, a hol a gründerek az első években a
beruházási tőkéből fizetnek csodaszerű osztalékokat, hogy
rövid időn az ámuló részvényesekre hagyják a krachnak
kimondását, míg jó maguk tán már más városban értéke-
sítik geniális egyéniségük varázsát, és foglalkoznak újabb
még nagyobb szerű gründolással; nem csoda tehát, hogy ma
már tetőfokát érte a visszahatás ama politika irányában, és
mind erőteljesebben terjed ellenében a conservativ áramlat,
nemesak a fővárosban, hanem a vidéken, a vitális érdekei-
ben sértett földbirtokosság és az egészséges érzékű ma-
gyar köznép közt is. Gyakran említettett, hogy az Andrásy-
rendszer ép a magyar vidékeken nem tudott támaszra ta-
lálni; könnyű ezt megérteni, midőn a rendszer ép a ma-
gyar érdekeket hanyagolta el szembetűnően, sőt nehéz volna
nem érteni, ha végig tekintünk ama nemrég még virágzó

magyar falvakon, melyek e rendszer alatt eredtek pusztulásnak. Mi csoda, ha a nyomornak kitett nép a szélsőbalnak lón martalékává? nines ez ellen más remedium, min a magyar nép érdekeit igazán felkarolni tudó nemzeti conservatív politika, és ez fogja visszahódítani népünket a lelketlen izgatók hatalmából, melyet erőssé az uralkodó rendszer hibái tettek.

Igenis, a conservatív áramlat terjed ellentállhatlanúl; nem fogja kikerülni a gondos észlelő figyelmét az az érdekes körülmény, hogy nálunk még a conservatív eszméket különben egyáltalán nem kedvelő zsidók is kezdenek már hajolni a conservatív irány felé. Ha pedig még a zsidók is kezdenek conservatívek lenni, akkor a conservatív irány szükségén és biztos győzelmén kétkedni alig lehet, mert egy zsidónak több practicus esze van mint tíz kereszténynek.

De vegyük a dolgot komolyan; — meglepő tény, melyet oly bámész ámulattal fogadnak a sablon-liberalismus előítéleteinek czafataiból kibontakozni még mindig nem tudók, azok, a kik még ma is ötven évvel hátra vannak: hogy az új nemzedék, persze nem a dombszögi casino püff-neki fiatalsága, hanem az intelligens, a tanult, művelt és gondolkodó, az európai eszmék áramlatában élő fiatal emberek zöme, — a kiknek száma, hála az égnek végre valahára szemmel láthatólag szaporodik nálunk is, — szembetűnően a conservatív eszmékhez szít. És ez ígér a conservatív irnynak biztos jövőt.

Mondja ugyan a tények mélyére hatni, az egy emberéleten át belevert előítéletektől szabadulni képtelen ó-liberális incompetencia, hogy: lám, ez a Bach-korszak nevelése! Ignorálják, a mit különben is rágalmi és ferdítési rendszerükre illő következetességgel mindig ignoráltak, hogy senki oly bátorsággal és hatálylyal nem kitzdött a Bach-korszak demokratikus és burocratikns germanisáló önkényuralma ellen, mint épen a magyar conservatívek és

feledik, hogy a kérdéses nemzedék szellemének fejlődése túlesik a Bach-korszakon. És csakugyan nem ez, hanem az magyarázza meg a jelentős tényt, hogy a mai fiatalságon már nem tudnak fogni az ideológiának hig tanai, mivel e fiatalság, mint meghaladott állásponttal, elfogulatlanul állhat szemben azzal a Rotteck-Welker-féle sablon-liberalismussal, melyet a szent szövetség nyomása ellenében agitacionális rendszernek oly német professorok és francia újságírók gondoltak ki, a kik soha államügyek gyakorlati vezetésével nem foglalkoztak, és melyet még gyakorlatiatlanabbá tett az az érzelgős humanismus, mely a napoleoni nagy háborúk természetes reakciójakép uralkodott a 20-as években a szellemek fölött. Megannyi ok, hogy gyakorlati eredményekre ne vezethessen soha. És ha egyfelől természetes, hogy azon régibb nemzedék, melynek ifjúkori ábrándjai és rajongása van ez eszmékhez kötve, mely ez eszmék légkörében nevededett és élt egy emberéleten át, nehezen bontakozhatik ki belőlök, mivel kevés ember őrizhet meg későbbi korára is annyi szellemi ruganyosságot, elfogulatlanságot és a korrallal haladni képességet, hogy higgadt ítéllettel tekinthessen vissza azokra az elvekre, melyekért egykor rajongott, talán nemes hévvel küzdött és szenvedett is; és ezenfelül az emberekben rendszerint, de különösen nálunk és mostan több a hiúság és az önérdek, mint az önmegtágadó hazafiság, miért ha mindjárt fel is ismerik, nem igen szeretik bevallani, hogy tévedtek; másfelől ép oly természetes, hogy azok, a kik e rendszerrel elfogulatlanul állhatnak szemben, és multjuk által semmiképen sincsenek hozzákötve: annyival könnyebben ismerhetik fel gyarló voltát, minél szembetűnőbbek azon bajok, melyeket mindenütt szűlt. a hol, úgy mint nálunk, hosszasan uralkodott.

Másfelől azonban a fiatalság mindenütt és mindenkor a koreszmék magaslatán áll és a modern áramlatokkal halad, a mai eszmék és áramlatok pedig nem azok, melyek a 30-as években mozgatták a szellemeket. 2

A mai áramlat a conservatív áramlat Európa-szerte, világszerte. Ezt ne feledjék a hátramaradottak, és ne feledjék, hogy Magyarországot sokkal erősebb képesek fűzik a civilisált világhoz, semhogy ki tudná magát vonni azon áramlat alól, mely az egész civilisált világban uralkodik. Valamint nem tudott ellentállani a liberalis áramlatnak egykor, úgy nem fog ellentállani a conservatív áramlatnak ma.

Az állam erőinek koncentrálását, az államhatalom erőteljes hangsúlyozását, a conservatív irány érvényesülését és sikereit látjuk ma mindenütt.

Bármi nagyok voltak a spanyol monarchia bűnei és mulasztásai, a spanyol köztársaság csak erőszakosan, minden szabadság elnyomásával, államesínyek, haditörvénysek, osztrómállapot és szuronyok által képes mesterségesen tengődni; a nép pedig szívósságában csodaszzerű rajongással ragaszkodik a régi királyi vérhez és megyen a halálba egy ifjuért, a ki nemes bátorságán kívül nem hozott magával egyebet, mint azt a hitet, hogy a pártoktól marczangolt országnak a polgári békét csak a legitim királyság tekintélye adhatja vissza, csak az a hatalom, melyet a „Pester Lloyd“ egyik jeles cikkében úgy jellemzett, hogy „hatalma egy elvnek, mely gyakran megtámadva, mindannyiszor ismét érvényre tudott jutni, mely a népek szívéből és jogtudatából ki nem irtható hatalma a legitim jogrendnek,“ megjegyezvén egyúttal, hogy Spanyolország és Franciaország sorsa fényesen igazolja a monarchicus elvet és a jogfolytonosságot.

Thiers, mint a francia köztársaság elnöke, szükségesnek tartá kinyilatkoztatni, hogy senki sem lehet conservatívabb, mint ő; de Thiers köztársasága még nem elég conservatív, és hogy a köztársaság csak ideiglenesen is fenn tudjon állani, még erősebben kell támaszkodnia a conservatív elemekre; így is bizonyos, hogy magában hordja a tarthatatlanságot és helyet ad hova-hamarabb a monarchiának.

Az európai continens politikáját dominálja a két legconservatívabb hatalom: Oroszország és a conservatív politikájú és conservatív férfiak által egyesített és nagygyáttett Németország. De még a Németországban legújabban lábrakapott katolikus-üldözés is, jóllehet végzetes, és bizonyára magára Németországra nézve is kárhozatosnak mutatkozandó túlzás, eredetében conservatív mozgalom, mivel a protestans államhatalom harcza az újabb államalakulással nem rokonszenvező katolikus elemek ellen, és lényegileg ugyanaz, a mi az angol conservatívek politikája volt egykor az irlandi katolikusok ellenében.

Schweitz az államegység és az összpontosítás tinnepét ülte 1874. ápril 19-én, midőn végre elfogadtatott azon szövetség-reform, melyet ezelőtt 1866-ban és másodszor még csak 1873-ban is elvetett volt a szavazók túlnyomó része. A kisebbség kitartoán folytatta a felvilágosítás harcát, melyet nagy siker követett. A tarka-barka jogrendszerek helyébe egységes jogrendszer, a foederatió helyébe egységes állam lépett. A laza kapesot erőteljes államkormány központi hatalma váltja fel, mert a köztársaság államférfiait azon meggyőződés vezérelte, hogy ha sikerül erőteljes államot alkotniok, ellensúlyozva lesz az a németség, a franczia és az olasz elemek szétfutó vágya által, a mely most még nem nyilvánulhatott ugyan, de a nemzetiségi törekvések csiráit magában hordja.

Angolországban, daczára a Gladstone-kormányzat fényes pénzügyi eredménycinek és egy diadalmasan befejezett háborúnak, az általános választásoknál a liberálisok a még általok behozott *títkos szavazás* mellett is megbuktak és roppant többséget nyertek a conservatívek, és vezértük *Disraeli*, a ki még rövid idővel azelőtt böles tartózkodással tagadta meg a kormánybalépést, mivel idejét még nem látta megérkezettnek, mostan a nemzetnek körülötte összpontosult bizalmának alapján foglalta el a miniszterelnöki széket.

És itten, épen Angliánál vehetünk magunknk alkalmat mélyebben bepillantani annak okaiba, hogy miért érvényesülnek mostanában oly hathatósan és általános az előrehaladott nemzeteknél a conservatív eszmék, és járja le magát a liberalismus neve alatt oly sokáig divott rendszer.

E rendszer akkor csirázott, midőn a francia forradalom elején megjelent *Siéyesnek* ismeretes röpirata: mi a tiers-état, s mivé kell lennie? Felelet az elsőre: semmi; a másokra: mindenné. Innen keletkezett az a rendszer, mely magát liberalismusnak nevezte. Támaszkodva egyfelől azon visszaélésekre, melyekre inkább az absolutismus, de e mellett tagadhatatlanul a nemesi és papi rendek osztályuralma is kétségkívül vezetett, — a mint hogy ilyenekre kell vezetni minden kifejtett osztályuralomnak, legyen akár aristocraticus, akár demokratieus vagy liberális; kiaknázva másfelől a maga javára a democratiának az egyenlőségnek és szabadságnak megragadó elveit, a nélkül azonban, hogy azokat valóban respectálta volna: sikerült a régi rendek uralmát mindenütt megdöntenie egy osztálynak, mely saját magát „művelt középrendnek“, „magasabb polgári osztálynak“, a „nemzetek egészséges magvának“ nevezte, és a régi rendekétől semmiben sem különböző önhittséggel és dőlyffel a rajta kívül álló osztályokat megvetette és szivéből gyűlölte, a „valódi nemzetnek“ magát tekintette és az állam érdekei helyébe saját érdekeit helyezte. Miután zsengebb korában elég sokáig kaczerkódott az egyenlőség, testvériség és szabadság elveivel és bizonyos érzélgős humanismussal, és a kormányzat gyakorlatának ismeretétől ekkor még különben is távol állva, hathatósan terjesztette és gyakran kárhozatosán érvényre emelte a reális érdekeket és a gyakorlati szempontokat méltányolni képtelen ideologia irányát: később mindenütt, a hol hatalomra kapott, kimutatta foga fehérét, a régi rendek helyébe maga ült a népnek nyakára és aknázta ki a köznépet és az államot

továbbra is a liberalismus jelszava alatt, de a corruptió segélyével és a maga emberei jólétének emelésére.

Igy támadt az a quasi-felvilágosodott, quasi-demokratikus és quasi-szabadelvű nagy hazugság, mely a tiers-étatnak, „művelt középrendnek“, az „egészséges polgári osztálynak“ követelte az államhatalom monopoliumát, azon osztálynak, mely az államérdek helyébe szintén csak az osztályérdeket akarta volna helyezni, és mely az összes nemességet csak azért szerette volna egy kanál vízbe fojtani, mert osztályérdekeinek utjában állt.

Igy sikerült csakugyan számos országban „a tiers-état“-nak — mint egyik szabadelvű, de a szabadelvűség kinövéséi irányában is elfogulatlan történetírónk, *Szalay László* mondja, — „mindenné lenni, mielőtt az összes nemzetet képviselhetne volna; mert a tiers-état elmondotta magáról, mit csak az összes nemzet mondhat: „a status én vagyók“, mert a Montmorenyak, a Richelieuk arisztokrátiája helyébe a boltosok arisztokrátiája léptettetett.“ Igen alaposan mondja Schäffle, hogy: „visszaélések nem csak a papi és földbirtokos nemesség uralmának kinövéseiben észlelhetők. Sokkal raffínáltabb volt mindenkor a joghatalommal való visszaélés a pénzaristokratia részéről, melyet már *Plato* és *Aristoteles*, különben oly eltérő véleményeken, egyaránt megbélyegeztek. Az újabb időben a joghatalommal való visszaélést az *állítólag liberalis* pénzaristokratia inkább, mint valaha űzte. *Nagyszámu milliókat csennek el a liberalismusnak a parlamentekben befolyásos vezetői*, az igazságszolgáltatást párteszközzé stílyesz-tik; mert az alkotmányos szabadság nevével blasphemice visszaélve, e mindent kiaknázó liberalismus nem idegenkedik attól, hogy a lakosságnak nagy többségeit elnémitsa és meztelen önkény által, minőre az absolutismus nem vetemedett soha, leigázza.“

Igy teljesen igaza van a socialista *Fourrier*-nek, midőn azt mondja, hogy „mai civilizatiónk tele van szegénységgel és nyomorral.“ Ha a liberalisokat vigaszért kérdjük,

akkor az éhezőknek a magasztos öntudatot dicsérik „szabad férfinak“ lenni, a „boldogságos“ alkotmány alatt élni, mintha az éhező a helyett, hogy ebédeljen, az alkotmányt olvashatná. Beszélnek emberi jogokról, de soha sem beszélnek a „természetes jogról jóllakni“, ha az ember éhezik. A vadember a legelőnek, a halászatnak, a vadászatnak és a gyümölcsök felszedésének jogát bírja. A *liberalismus*, a philosophok találmányainak legidétlenebbike, nem apasztotta, hanem növelte a szegénységet és a becstelenséget. Fölemelte a közterheket, a nélkül, hogy a népnek munkát és keresetet szerzett volna; legyőzte, a demagogok pártérdekeinek tette szolgájává, a nélkül, hogy sorsának javulására csak reményt is nyujtott volna. Bölcseségének kezdete és vége: „az éhezésre és a szuronyra alapított társadalmi szerződés.“

Ily körülmények közt természetes, hogy a kiaknázott munkásosztály és az elszegényedett földmivelő nép a socialismus és a communismus vészes ábrándjaiba kergettetett, és nem e szerencsétleneket, hanem szerencsétlenségük okozóit éri ezért a felelősség. Minthogy azonban az elnyomott osztályok a rajongó ábrándokból és sikertelen törekvésekből mindinkább kijózanodnak, az orvoslatra gyakorlatibb utat és reális hatalmak szövetségét keresik. Az új zsarnok nyomása alatt a régi rendek ellen egykor táplált gyűlölet elenyészik. Ösztönszerűleg támad fel bennünk az apák tradíciója, mely azt beszéli, hogy a szegény népnek mégis jobb dolga volt az urak idejében, mint van most. Feltámad a sokhelyt létezett patriarchális viszony emlékezete; összehasonlítások történnek a születési aristokrátiának minden fenhéjázás és kicsapongás mellett is fényes és generosus és a pénzaristokrátiának épen nem fényes és épen nem generosus tulajdonai közt; a földesurnak, bármik voltak az egyes visszaélések, mindig érdekében volt jobbágyságának jóléte, míg a gyáros, ha éhen hal az egyik munkás, könnyen fogad másikat, mert éhező van a mai világban elég,

a tőkepénzes érdekei pedig a szegényesedéssel és a kamatlábbal emelkednek. Végre a communismus tanítványai talán öntudatlanul is vonzódtak a jelennek kiáltó nyomorában és a népnek gazdasági életét kiszivattyúzó elemek uralma alatt a régi rendekhez, midőn az egyház és a feudalismus alapja és rendszere is voltaképen az organisált communismusnak volt egyik neme.

Másfelől igen jól tudják az elnyomott osztályok, hogy a régi rendek egykori uralmának helyreállításáról szó sem lehet többé, hogy ez irányban biztosítva lehetnek, hogy erre e rendek maguk álmodozásukban sem gondolnak már; hogy végre is érzik, miszerint újabb jelentőségre csak úgy és csak annyiban emelkedhetnek, ha a nemzet nagy tömegében támaszra találnak, ha minden osztályérdekről lemondva, *az államot jelenleg kiaknázó osztály ellenében az állam és a nemzet érdekeivel azonosítják magukat.*

Igy jött létre igen természetes úton az a liberalisokra nézve annyira *váratlan és érthetetlen* szövetség a torryk és a munkások, a földmivelők közt, melynek eredménye az utóbbi választásoknál az angol conservativesek döntő győzelmére vezetett. Igy magyarázható meg a választási tudósításokban általán feltalálható azon jelentés, hogy: „The working men have thrown in their lot with the party of solid and steady rather than fitfull and violent progress.“

Hogy e messzeható új fordulat ismét a felvilágosodott és érdekeit mindenkor felfogni képes angol népnél következett be először, az természetes.

Igaz való, hogy nálunk a liberalismus inkább csak az ideologia és a gyámoltalan incompetencia irányában vétkezett, és alig lépett a fentebbiekben kimutatott második stadiumába fejletlen anyagi viszonyainknál fogva egyfelől, de meg kétségkívül azért is, mivel alapjában mégis megmaradtunk aristokrata nemzetnek; midőn azonban e második stadium előőrsei a corruptió és a nép gazdasági életének a tőke általi kiszivattyúzásában máris jelentkeznek: bizonyára

nem az a teendőnk, hogy a bajt kifejlődni engedjük, hanem az, hogy okúlva más nemzetek példáján, örüljünk, hogy a baj nálunk még nem fejlett annyira, mint ott, és lássunk hozzá orvoslásához.

Szemlénket folytatva, ha Európán túl átmegyünk Amerikába, ott is hasonlókat tapasztalhatunk. Az éjszaki és déli államok háborujában a jog, az igazság kétségkívül az éjszaki oldalon volt. A rabszolgaság rettentő anomáliája kétségkívül el vett törlendő. És bármi visszatetsző és végzetes következményei mutatkoznak ma eltörlésének, bátran mondhatjuk, hogy szívesebben látjuk még ezeket is, mint a rabszolgaságot. Mindamellett beismerhetjük, és beismerik éjszakanak emelkedettebb és tiszta jellemű politikusai is, hogy ha az eltörlést a radikális erőszakolás helyett, a déliek reconcilitaiója, az érdekek lehető kiegyenlítése, a fennálló jogok és törvények tisztelete, s az organicus fejlődés és a békés kiegyenlítés útján történt volna meg, elkerülhető lett volna az a mit most éjszakon is a rabszolgaságnál nagyobb és főképp veszélyesebb szégyennek kezdenek érezni. Maguknak az amerikaiaknak általános panasza, hogy a déli conservativ elemeknek hirtelen erőszakos leszorítása óta az Unio politikája nemcsak a politikusok egy alsóbb osztálya által vezetetik, hanem alacsonyabb elemek által is domináltatik, mint a déli befolyás régibb napjaiban. A „Daily Telegraph“ szabadelvű angol lap egyik levelezője szerint: „a feslettség, úgy mondják nekünk mindenfelől, rohamosan terjed; a politikai botrányok gyakoriabbak és súlyosabbak; a törvényhozók corruptiója közönségesebb, mint azelőtt. Az ügyek ez állásának legérdekesebb illustratiója Mr. Henry Ward Beecher egyik közelebb publicált levele. A buzgó abolitionista-apostol, Mrs. Beecher-Stowe testvére, „Tamás bátya kunyhója“ szerzőjének hirneves munkatársa föllépett, hogy fájlalva panaszolja a déli aristokratia eltűnését, és sajnálkozását fejezze ki, hogy megdöntése óta az Unio ügyeit nem vezetik többé a régi déli fajta férfiak, olyanok, a milyenek

szükségesek arra, hogy a politika derekassága és a nemzeti élet tisztasága megóvassék.“

„És csakugyan — folytatja a levelező — való tények alapja ismerhető fel Mr. Beechernek a fölötti lamentatiója fölött, hogy eltűnt a közélet azon nemesebb hangja, mely fennállott, a midőn a rabszolgaság még törvényes intézmény volt. A dél és éjszak közti harc, mely csaknem a köztársaság születésével kezdődött, olyan volt, hogy a harcosok legnagyobb erélyét, legfinomabb tulajdonságait követelte. Bármennyire valljuk, hogy az igazság és a jog a szabadelvű államok részén volt, mégis bátran mondhatjuk, hogy magas elvek voltak a déli részen is. Most, a midőn az ütközet keserű végéig van harczolva, a győzők is beismerik azon egykor oly népszerű gyanúsítás méltatlanságát, hogy a délieket csupán nemtelen és önző indokok vezették. Az eredmény az volt, hogy a politikai harc mindkét oldalon oly férfiakat hozott előtérbe, a kik más viszonyok közt nem vettek volna részt a politikai küzdelmekben, és hogy a köznap politikusokat is a gondolkodás és az érzelem bizonyos emelkedése inspirálta. A háború befejeztével és az éjszak diadalával ez önkénytesek visszavonultak és köznapi embereknek engedték át a tért.

„Ez általános okokon kívül van egy különleges. melynél fogva az ez idő szerinti amerikai államférfiúság súlydésnek indult. Az amerikai élet föltételei olyanok, hogy a vagyonos és művelt osztályokra nézve viszonylag kevésbé vonzó a politikai ügyekkel való foglalkozás. De létérdekük a déli ültetvényeseket activ politikusokká tette. Belátták, hogy súlyuk társadalmi intézményük fentartásában gyökeresik, és ezért az egész délen a tehetséges, művelt és vagyonos emberek a politikával foglalkoztak, oly terjedelemben, melyet az éjszak nem ismert. De az az osztály, melyből Jefferson, Madison, Washington, Calhoun, Clay és még sokan az Unio leghirnevesebb államférfiai közül eredtek, eltűnt a confoederatio bukásával.“

Igy sikerült itt is a politikai kalandoroknak, a felvergőnezőknek és az éjszaki pénzaristokrácia tisztátlan és lelkiismereti aggodalmakba nem igen tüköző elemeinek demokratikus és liberalis jelszavak hangoztatása mellett dominálni a helyzetet és saját zsebük javára kirabolni az államot. A lopott pénzzel megvesztegetve a democratia elveihöz képest szavazati joggal felruházott azon részét a választó esőcseléknek, melyet „Stimmvieh“-nek nevez a német, „a nép szava, isten szava,“ szabadelvű dogma alapján megerősítetik magokat a hatalomban, hogy a kiadott pénzt a racionális speculáció követelményei szerint búsás kamatokkal újra lophassák. Így született a üzleti beestelenség és politikai corruptió, mely az Egyesült-Államokat közmondásossá kezdi tenni a népek közt. Így jutottak odáig, hogy — és az nem súlyánál, hanem szemtelenségénél fogva jellemző tény — a senatus 52 tagja felszámított a kinestárnak egy évben 504 kést, 405 peniczilust, 703 papirollót, szivaesért 374 dollárt, 1137 kis ollót, 210 pár keztyűt, 116 naplót, 294 irattárczát, 446 bugyellárist, 309 kefét, 556 tőpárnát, 1685 skatulyát, 2808 rajzont, 287 rizma papírt, 1.807,454 levélborítékot, némelyek felszámítottak ezeken kívül fésűt, eau de colognet, citromot, sőt corsetteket is.

Igy mondhatja a „Newyork Tribune“ :

„Hatóságaink arczátlan engros-tolvajok. Az adófizetők zsebéből évenként nagy üzleti és lakházakat lopnak. Föl-emelik a maguk és czinkosaik fizetését évről évre, zsebüket a contractorok, út- és vásárfelügyelők tributumával töltik meg és az összelopott pénzzel ismét megválasztatják magukat.“

Nem esoda tehát, ha ez elleni visszahatáskép Amerikában is érvényre kezd emelkedni a conservatív áramlat, és nevezetesen a nov. 3-iki általános választásoknál minde-nütt megbukott azon párt, mely a délt egykor leverte és azóta kizárólag uralkodott.

És a midőn ily általános ez áramlat világszerte, érvényesülni fog Magyarországon is ép úgy, mint érvényesült egy-

kor a li erális áramlat. És érvényesülni fog annyival is inkább, mivel az utóbbi ötven évben, és különösen az utóbbi hét évben történtek Magyarországra nézve is kiáltó szükséggé tették a conservatív és consolidatió politikáját. Igaz, hogy a liberalismus kinövésői nálunk kevésbé jelentkeztek azon irányban, mint Nyugot-Európában és Amerikában. Nálunk inkább az első stadium jelenségei maradtak az uralkodók: az álladalom reális érdekeinek feláldozása abstract teoriáknak és sentimentális szempontoknak. De nem maradt el azért egészen a második stadium sem, és miután az ó-liberálisok egy része tartósan kezébe kapta volna a végrehajtó hatalmat, nálunk is felütötte fejét az ijesztő corruptió, az uralkodó elemeknek az állam kiaknázására czélzó consortiummá alakulása. Így jutottunk a magyar közvéleményt ötven évig zsarnokolt rendszer különböző oldalainak, az ideológiának és lelkiismeretlenségének esodás találkozására folytán: a társadalmi, a gazdasági és politikai krachhoz. Bármilyen melegen dobogjon szive a szabadelvű reformért, a szabadság józan és igaz barátja — és azok akarunk lenni mi is — kénytelen beismerni, hogy ily viszonyok közt nem ezen a téren keresendők az államférfiú feladatai és nem e téren várhatók sikerei. Ilyenkor csakugyan minden lehető előhaladásaink közt legszükségesebb a jó rendnek előhaladása. Erélyesen összefogni, egységes akarrattal egy czélnak vezetni, ahol kell, kényszeríteni, az összes nemzeti erőket, hathatósan ismét fölemelni az abstract liberalismusnak bármilyen téren feláldozott magyar érdekeket: csak ez mentheti meg mai dissolutiójának állapotában Magyarországot, nem pedig azon szabadelvűség, mely még nagyobb tért engedne a romboló és szétfutó elemeknek. De másfelől ilyen viszonyok közt nincs meg az érzék sem az ideális vívmányokért. „Mert — a mint Szécheni mondja — míg emberek vagyunk, általában véve még a legmagasabb, legszellemibb dolognak is csak úgy van jó illata, közkelete és tartós divata, ha nincs az elizetlenítve mindazon anyagi életjavak,

sőt életszükségek fejletlensége vagy aljasléte által, melyekkel, bár akarjuk, bár ne, meg nem szünő érintkezésben vagyunk“ . . . hol ekkép, midőn minden pang, minden dermedez: természet szerint alig van egyén, kit felette égetőleg ne sujtana a legközelebbi életszükségek fejletlen volta, s ki ehhez képest — mert hiszen meg nem szünőleg kénytelen küzdeni azok némi pótlására — magasb és tartósb szellemi felhevülésre lenne hajlandó vagy csak képes is! Az emberiség történelme általán e változatban mozog; a szilárd intézmények és szilárd kezek által teremtett jólétben a nemzetek nem követelhetnek elég szabadságot; és miután ennek feláldozták volna a rendet, a jólétet, örömmel fogadják a szilárd intézményeket és üdvözlik az erős kezet, mely a rendet és jólétet vissza tudja adni. A jóllakottak szabadságot, az éhezők kenyeret akarnak.

Midőn ilyenkor a liberalismus követelményei helyett Magyarország sokáig elhanyagolt reális érdekeinek ápolását követeljük, nem vagyunk ellenségei a szabadságnak. Hanem igenis át vagyunk hatva annak tudatától, hogy a szabadság érdekeit lehet, de a nemzet, az állam érdekeit nem lehet elnapolni. Ha csinálunk erős és jólétnek örvendő, tekintélyes Magyarországot: a mi a szabadságból tán hiányzik és a mire ebből még szükségünk van, azt mindig lesz módunk fellelni és meghonosítani. De ha az országot elveszítendettük, ha a magyar nép pusztulásnak eredt, akkor szabadságot találhat az egyes, meglehet e földön, meglehet túl a tengeren, de Magyarországot nem fog találni sehol.

Bármi döntő legyen e szempont, arra nem lehet számot tartani, hogy az elfogultság és az önérdek is hódoljon neki; utaltam arra, hogy csak kevés ember, csak önállóbb és behatóbb szellem képes mindig a korrallal haladni, idősb éveire is megőrizni annyi elfogulatlanságot, hogy az uralkodott nézetek téves oldalait az előhaladott korrallal ügyett felösmerni képes legyen, és képes legyen felismerni

a különbséget elveink feladása, és ez elvek téves alkalmazásának feladása közt; a régi ember ragaszkodik a régi ideákhoz, és azért ha ad acta is kell ez embereket tenni, tisztelettel kell tenni.

De másfeől a politikai kalandorok, a corruptió emberei „intra muros et extra“, megijedve, hogy egy új rendszer nem csak üzelmük folytatását tenné lehetetlenné, hanem a kiméletesen eddig túrt álcát is lerántaná moeskos tetteikről és egész nyomorúlt voltukban mutatná be a világnak a parlament, a kormányzat és a társadalom nem egy coripheusát: kézzel-lábbal fognak az újrendszer ellen dolgozni és hangoztatni fogják még egyszer az egykor oly varázshatást tett nagy szavakat.

De a nemzet a nagy szavaknak és szájhősöknek hinni nem tud többé! Ezek vezették el a nemzetet Világosig. Rettentő volt az ámitó ígéreték után a véres bukás; de a bukás fényes és nagyszerű volt: Európa tapsolt; tapsolt a népek hazája, nagy világ a gladiatornak, a ki elesett mint egy hős, egy férfiú. A magyar meg volt elégedve. Volt oka búsulni, szidni a németet, és büszkének lenni, hogy magyar. Mi kell neki több?

De a mai bukás nem fényes, sem nem nagyszerű. Nem tapsol senki Jó, ha nem nevetnek rajtunk.

A nemzet desillusionálva van.

A szájhősök nagy szavai nem gyűjtanak már. Lelkesedést nem idéznek elő. Az ideológok kora lejárt. A nemzet egyebet kíván.

Az ámitók, a gyámoltalan ábrándozók, a könnyelmű dilettánsok helyett államférfiakat; a francia phrasisok és német theoriák helyett a magyar érdekeket; a corruptió helyett a becsületességet!

II.

Magyarország a szabadelvűek vezetése alatt.

— 1825-től Világosig.

Sem liberalis, sem conservatív pártról 1825-ben tulajdonképen még szó sem lehetett. Az agonia állapotában volt a nemzet. Az európai népháborúk, a devalvatio súlyos áldozatai; az alkotmány mindenfelé kerösztyülyuggatott egy papirrongy; a gravaminális politika minden nyomorával: ez volt az ország állapota. Voltak *aulicusok*, multjuk kétségkívül azon hazafias és józan politikában gyökerezett, mely a Bécsnek teendő fájdalmas engedmények árán is szükségesnek tartotta kivenni Magyarországot a török kéz-ből, nehogy a magyar nemzet is azon sorsra jusson, melyre jutottak a balkánbeli fajok; de az államférfi és a hazafi szempontok magasáról az idők múltával a személyes érdekek, az udvarkegy szomjának, legfelebb a családi hagyományok szempontjára süllyedtek; nem párt, hanem csupán emberek voltak, az udvar minden tervének kész eszközei.

Ezek ellenében állott a nemzet zöme, valósággal egy nagy conservatív párt, ha mindjárt nem is visolta e nevet, mivel az absolutismus ellenében liberálisnak vélte magát; hazafias volt, de szellemtelen és korlátolt. A bécsi támadások ellenében az alkotmányt petrificálni akarta; oly roska-tagnak, megvédését oly nehéznek tartotta, hogy minden változást veszélynek tartott. Ez volt tulajdonképen az egyetlen párt az országban. Liberálisnak nem lehetett nevezni,

mert semmi egyebet nem akart, mint fenntartani a meglevőt, úgy a mint volt, és legfelebb a magyar nyelv tekintetében kockáztatott némi újításokat: de ugyanezért nem lehetett conservativnek sem nevezni, mert a politikai conservatio nem lehet a tespedés; a politikában mitsem lehet conserválni a meglevőnek minden változtatását merőben visszautasító mozdulatlanság által; a melyik párt ezt akarja, veszve van.

Ekkor lépett föl Széchenyi. A vészharang szaggatott és idegrázó hangjain hirdeté, hogy nincs több idő a tespedésre. Terveket mutatott föl a nemzet megmentésre, melyekről az országgyűlési utasítások soha nem emlékeztek, s a melyeknek alapelveire az 1825-ki diéta hősei magából a corpus jurisból olvasták rá az anathemát. Sokkal inkább volt nagyszabású államférfiú, semhogy akár a liberális, akár a conservativ sablont rá lehetne alkalmazni. De a magyar szabadelvűek és a magyar conservatívek pártja — mindkettő — Széchenyiben gyökerezik. Szabadelvű volt, midőn a szabadelvű reformok kiáltó szükségeinek korát éltük; de conservativ, midőn az ő eszméin nagygyá nőtt szabadelvű párt végzetes túlzásai, tévtanai és fanatismusa ellenében védeni kellett a magyar érdekeket, és az ekkor alakuló hazafias és felvilágosodott conservativ párt benne találta legerősebb támaszát. Ha majdnem 10 évig főként izgató volt, és ha tagadnunk nem is lehet, hogy az izgatás által mulhatatlanul tisztátlan elemek vegyülnek az eszmék közé, sőt tisztátlan egyének emelkedhetnek az állam felszínére; ha be is kell ismernünk, hogy az izgatást soha sem lehet akkor megállítani, mikor a kezdeményező czélszerűnek hiszi: vádat ellene emelni mégsem lehet, mivel tagadhatatlan egyfelől, hogy csak izgatás rázhatta fel agóniájából a nemzetet, és az ő izgatása a nemzet valódi érdekeinek korlátait soha túl nem törte; mivel másfelől a nagy jellem bátoirságával feláldozva nagy nevét és népszerűségét, exponálta magát saját tanítványai és az izgatott tömeg ellené-

ben, és támogatta Dessewffy Aurélt és tanítványait, midőn az eszmék anarchiája, a fogalomzavar, a tévtanok özöne, szóval azon szabadelvű ellenzék ellenében kellett védekezni a hazát, mely egy és ugyanazon órában a legellen-tétesebb intézményeket sürgetté, mert tisztázott eszmékkel és oly vezérelvvel nem bírt, mely irányt adott volna a részletekben, a mint irányt nyertek Széchenyi és a conservatívek azon vezérelvben, hogy akár szabadelvű, akár nem, döntőnek a *magyar érdeknek* kell lenni.

Az 1839-iki országgyűlésen fényre látszott derülni a haza sorsa. Széchenyi nagy szelleme, 15 évi fáradozásai diadalmaskodtak. Még egy utolsó vihar után a sérelmek a kormány terhes compromissiója nélkül orvosoltattak és a reform lőn általános jelszónak elfogadva. Az ellenzék meg volt nyugtatva; Széchenyi, mint a haladás képviselője győzött; a csöndbe vonult aulicusok helyébe egy új conservatív párt lépett, mely vezetve Dessewffy Aurél által, maga is az átalakulási rendszer eszméinek volt higgadt de őszinte híve, és felvilágosodott szellemmel államférfiúi belátást párosított; minden pártárnyalatnak oka volt a megelégedésre és a legjózanabbak is csak reménytelenül tekinthettek egy immár közeledő szebb jövőbe. Dessewffy így szól: „A múlt országgyűlés végével bizonyos kölesönös jóakarát szállta meg a különböző vélemények képviselőit. Sok hónapos küzdelések után bámulva látták magukat a népszerűség emberei igen közel állani az addig ellenpárt egyes tagjaihoz; a képzelt ellenségben barátokra találtak; — látták, hogy az is azon munkál, mit önkeblük óhajt: a kibékülésen, a bizalom helyreállításán. És egyszerre nagyobb vonzódást éreztek ezekhez, mint sok mások iránt, kik még akkor is új táplálékot adának az ingerültségnek. A szent ügyeket megérdemlé és megnyeré a gondviselés pártolását, s így sikerült néhány becsületes embernek homályban és fény nélkül nagy nehezen helyrehozni a bizodalmat, mit mások nagy robajjal és csillogva megrontottak.“

Széchenyi pedig így szól: „Most már az utolsó országgyűlés óta egészen új időszak derül hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell. Megsemmisítve a pompás, jöllehet értelem nélküli szójárásnak varázsa, miszerint a magyar alkotmánynak épületéből egy morzsát sem kellene megrendíteni, nehogy romba dőljön az egész. El látszik háttározva lenni, hogy nem huszonnégy órai felfogásokként fognak a hazai hajó repedezései betömetni ezentul... S mi ezeknél még sokkal több, hazánknak némely leghűbb, de egy-szersmind legegészségesebb velejű fiai felfogván nemzeti létünk diagnosisának megváltozását, bátran kimondák és a szerint cselekedének is, hogy az agitációnak szüksége ideig-óráig megszűnt.“

De hazánk ezen leghűbb és legegészségesebb velejű fiai közé nem tartozott Kossuth Lajos. Ily szózatra nem hallgatnak a kicsiny és a nagy ambíciók, melyek hírtiket és kenyerüket az izgatástól várják.

Megindult a „*Pesti Hírlap*“.

Kitűnően jellemzi e lapot Dessewffy Aurél:

„Mikor valaki törvényszerű haladást tűz ki zászlójára, és mégis buzdít, dicsér minden hatóságot, mely törvényes korlátaiból kilép; mikor a saajátság tiszteletét hirdeti, s a státus főeszméje mellett oly módon agitál, mely ha viszhangot lel, minden józan rendelkezést lehetetlenné teend megváltás dolgában; mikor a kormány iránti bizalmat ajánlja, és naponkint tévtanokat terjeszt; a megyéket olyakra szólitja fel szűnet nélkül, mik mellett a kormány törvényes hatása teljesen elenyészik; mikor a különböző társasági osztályok közti közelítést mondja ezéjának, és minden egyes szenvedőt úgy állít elő, mint a sociális rendszer áldozatát; mikor józan haladást emleget, s tetteleg az ifjuságnak, mint testületnek, mint társasági hatalomnak énekli naponkint apotheosisát s a tömegek rivalgásait nevezi el közvéleménynek: akkor higyeje el nekünk a mi igen tisztelt barátunk, hogy az ily irány alatt a nyíltan kimondott szép ezélokön

kivül még más valami is fekszik; hogy az irott sorok közt láthatlan betűkben áll más valami.

„Mikor a „P. Hirlap“ egy-két visszaélést megró, nagyban ámitgat; az ifjúságot, mikor oly szerepet tulajdonít neki, mely nem övé; a megyéket, mikor oly feladást tűz elejükbe, mely hatóságukat meghaladja. Az ily hizelgés százszorta veszedelmesb és annál kártékonyabb, mivel a nemesebb indulatokhoz intézi szavait, az öntudathoz, a hazafisághoz; s mivel ezen nemes érzésekkel visszaél — l'enfer est pavé des bonnes intentions — nincs veszélyesebb neme a tévelygésnek, mint az, mely tiszta érzéseken épül, s ezekből vesz erőt a szilárdságra. A ki így kicsinyen gáncsol, de nagyszerűen csábít, az tiszszerecsen nyeri vissza a második úton azt, mit az elsőn elvesztett; sanyaru képű Cato színében jelenik meg, mikor nem egyéb egy csábító Szirénnél.

„Maglehet, hogy az újságíró magamagát is vakítja s csalódásokban él a hatás felett, melyet működése szükségkép gyakorol; de tökéletesen egyre megy. Nem Kossúth Lajosról, de újságáról van szó; nem a kebel titkos érzetéről, de újsága naponkinti hatásáról. A politika sanyarú mezeján a jóért s rosszért, melyek közvetve, vagy közvetlen, akarva vagy nem, eszközlünk, egyaránt vagyunk felelősök.“

S e lap csakhamar oly hatalommá emelkedett, melynek követelő hangja és bujtogató iránya elérítette a higadt hazafiakat; Széchenyi István, kit a nemzet addig haladásai egyik legmerészebb zászlósainak hitt, felriadt e lap működésében s félretévé minden egyéb tekintetet, intó szózatát kiáltva emelte fel a „Kelet népe“ ezimű röpiratában.

A „Kelet népe“ határozottan kimondja, hogy Kossúth a magyar nemzetet forradalomnak vezet, ha vagy ő viszsza nem lép a dolgok éléről, vagy a közvélemény tőle el nem idegenedik. „A „P. Hirlap“ szerkesztője abban hibáz, hogy a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik és

nem hideg számokkal, vagyis, mint a közéletben a bevett szójárás szerint mondani szokták: a szívhez szól a helyett, hogy az észhez szólna.

„És megyen a tévütoni andalgás egy darabig meglehetősen és nem kevés kéjek közt. De rögtön vége minden haladási időmértéknek, ha versenytársak lépnek föl. Mert a szenvedelem korbácsolja akkor a szenvedelmet. S mint-hogy az érzelemnek nincs határa — és ebben fekszik gyökéroka „miért nem alkalmas a kormányzásra“ — és a közélet nem ismeri az „ennél netovábbot“; a tévedező szív mindinkább féket fog ragadni, míg elvégre a közvélemény szerint, melyet szül, a legérlelhetlenebb zsarnokká változik, mely előtt nincs könyörtület.

„Ily lázas hangulat előidézése után pedig *Varsóhoz fog hasonlítani hazánk* sorsa és a fölizgatott érdekek harcza megtörendi honi alkotmányos phalanxunkat.

„Mint-hogy akkor, midőn a bajok kül- és túlnyomás által nagyon is felesordúlnak, soha nem marad el a makacs megbíesakolás, és ennek ellentéte: a gyáva félenkség; a magát túlbecsülő elbizottság és ennek ellentéte: a tüsténti kétségbeesés; némi egyeseknek istenhez hasonló föl-melkedése és ennek ellentéte: az alacsony árulás; és ekkép soka sem marad el a tökéletes felbomlás és ennek ellentéte — jól vigyázz! — a kényuralom is.“

Megdöbbsentő e hét év múlva szóról szóra bekövetkezett jóslat!

„Bár volna tehát — folytatja Széchenyi — Kossuthnak inkább rosszabb szive, bár ne volna oly magas lelkülete, bár ne szakítana éjjeli rövid nyugalmaiból annyi órákat el, és alunná magát inkább egészen ki; de a helyett aztán követne jobb modort és vezetne tévütek helyett inkább a jó utba!“

„ . . . Nem azon tompa él körül forog nálunk a dolog, hogy haladjunk, haladjunk; mit bizony isten soktól nem sokkal mélyebb felfogással hallék elpetyegetni, mint a

pajzán fűrj, tudja mi negédből, mondja el istenadta pitty-palattyát, valóban nem forog ilyféle pitty-palatty körül a dolog. De az a fő kérdés: *melyek útaink, és melyek a még bezártak*, melyek a már kinyitlak; melyiken lehet haladni sebesen, melyiken csak óvakodva, melyiken végre csak úgy, mint a fűszál nő?“

Kossúth bámulói és hívei a szabadelvű párt, azon állítás mögött, hogy Kossúth forradalomnak vezetí a nemzetet, bűnvádi indiciumokat keresett; s minthogy így össze-tévesztve a politia és a politika szerepeit, ilyeneket nem talált, irigy, Kossúthot megbuktatni akaró rágalmozónak nézte Széchenyit. Azt pedig épen nevétségesnek nézte, a szándékok egyezése mellett ilyen támadást kezdeni „modor“ és „taktika“ miatt. És ha végül a „sziv“ jött kérdésbe, inkább vonzódott az ábrádozó incompetentia a sziv-politikushoz, mint a „szivtelen“ Széchenyihez, a kinek nemes szive utóbb megszakadt a honért, míg Kossuth jó egészségnek örvend mind a mai napig. Pedig a mint a lélek titkaiba mélyen beható egyik írónk mondta, tulajdonkép nem a szívet, hanem azon sajátságos *impressionabilitást* támadja meg Széchenyi Kossúthban, melyért rendszerint a nőt a kormányzásra alkalmatlannak mondják, s a mely magában még *sem erős képzelet, sem nemes sziv*, hanem a külbenyomásoknak az imaginatió és szíven átszűrése a végett, hogy a gondolatra és cselekedetekre gerjedelmek és csalképek által adassanak lendületek. — Idealismus, hiszékenység, hiúság és idegesség, ez asszony-tulajdonok alkották amaz úgynevezett érzés-politikusokat, a kiket a 40-es évek szabadelvűi Európaszerte követtek. „Az érzés-politikus — mondja Kemény Zsigmond — a főeszmébe vegyít már valami képzelmit, és vegyít a kedélybenyomások szerint valami rögtönzöttet. E két elem közül az egyik a belső valósággal, a másik a külső körülményekkel; az egyik a helyes fölfogással, a másik az ovatossággal ellenkezővén: már magában a főeszmében a csillogás mellett a csalatkozásnak, nyugta-

lan törekvés mellett a teljesíthetlenségnek, vagy a viszonyok felforgatásának vannak magvai elhintve. És ezen eredeti bűne a főeszmének az általános körvonaloktól kezdve a részletekig, a megpendítéstől az életbeléptetésig, mindig tápláltatni és gyarapíttatni szokott az érzéspolitikusok által, kiknél a siker a lázas vakmerőséget, a véletlen kegye a szédelgést, a nagyobb eredmény a vágyaknak az erővel teljes összezavarását idézi elő okvetlenül; míg végre a bukás kikerülhetlen s annál rombolóbb mentől későbbi.“

Ezeket támadta meg „Kelet népe“, midőn kifejtette, hogy Kossúth *modora* rossz, mivel az érdekeket élére és egymással szembe állítja. Midőn a tulajdoni jog tiszteletét hirdeti, izgat a birtok és a birtokos ellen; midőn a kormányt reformokra nógatja, olyanokra izgat, mik a kormány tekintélyét és hatását megbénítják, és az erőszakra kényszerítik; midőn az osztályok közeledését áhítozza, irigységet és gyűlölséget szít köztük; midőn a nyilvánosság, közvélemény tiszteletét óhajtja, a tömegek rivalgásával némitja el az értelmesek szavát.

A conservatívek politikáját Kossúth ez irányával szemben világosan fejtette ki maga vezérök, Dessewffy Aurél a „Pesti Hírlap“ egyik támadása ellen irt cikkében:

„Nehogy azonban elleneink a tespedés vádjával ismét előálljanak, mi ezennel kinyilatkoztatjuk, hogy mindazon főkérdést, melyek a közvélemény által napirendre idéztettek --- házi- és hadiadó, közlekedési rendszer, úrbéri megváltás, városok elrendezése, hitelintézetek, ősiség stb. — külön és részletes taglalat tárgyává fogjuk tenni lapjainkban, s azok iránt, ha nem épen részletes tervezeteket is, de minden- esetre lényeges vázlatokat közleni olvasóinkkal, és pedig oly szellemben, melyet minden elfogulatlan polgártársunk, bárha másképp elveinknek ellene is, haladási szellemnek elismerni kénytelen lesz . . . Az országgyűlés ügyis csak másfél év mulva következik reánk; nincs tehát ok rossz-

akarattal vádolni azt, ki terveit alaposságát a rögtönzés hevének áldozatul hozni nem akarja.“

„Am tessék ezentúl is reánk fogni a tespedési irányt, a feudális oppositio orgánjának elnevezni lapunkat, Feleletünk annak jövődjében fekszik s erre bátran utalunk mindazok irányában, kik semmi mester szavára nem esküsznek, hanem önszemükkel szeretnek látni s önbelátásuk szerint itélni. *Semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, mi a nemzet életében 15 év óta történt, megsemmisíteni akarni! nem hiszszük ugyan, hogy ezen idő alatt semmit el nem hibáztunk, semmiben nem tévelyegtünk volna; de a botlásokat véleményünk szerint tanuság gyanánt kell csak használni jövődre nézve, nem ürügyül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó, vagy rossz, úgy mint az a múlt idők eseményeiből törvényesen és tetteleg kifejtett s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de elhatározott ellenségei vagyunk s leszünk minden hátrafelé irányzott igyekezetnek. A kik netalán azért tisztelnek meg bennünket bizodalomukkal, mivel nem tudom mi okból azt remélik, hogy mi az alkotmányt petrificálni, békés haladásunk kifejlésének kerekeit megakasztani akarjuk, azok felette esalatkoznak, s azokat kérjük, vigyék által másokra kedvezéseiket. Mi igenis azon véleményen vagyunk, hogy a haladási elem az utolsó időkben feles tisztátlan anyagot vett fel magába, hogy a másoké utáni vágy, a társasági formákban nem nélkülözhető hierarchiáknak gyűlölete tetemes és káros befolyást kezd gyakorolni; hiszszük, hogy nagy, de jelentés nélküli szavak és megemésztetlen tévtanok nagy szerepet vivtak ki maguknak, és hogy ezek segedelmével mind általán a közvéleményben, mind főleg megyei körökben oly egyének tölték magokat sok helyt a nemzetre vezérek gyanánt, kiket mi szabad alkotmányú országban csak szükséges rosznak tekinthetünk.“*

„Hiszszük, hogy a megyéknek egy igen nagy részében a köztgyekek kormánya oly kezekben van, melyek a megyé-

ben létező anyagi és szellemi erőket nemesak nem képviselik, de azokkal igen gyakran tökéletes ellentétben állanak. Mindezt — mondom — így tudjuk és hiszszük s lapunknak feladása a dolgok ezen állapotát felvilágosítani s a természetes egyensúlyok helyreállítását elősegíteni. Azonban teljességgel nem azon szálból, hogy azokat segítsük iparkodásaikban, kik vesztegleni akarnának s már mindent bevégezettnek tekintenének, hanem egyes egyedül a végett, hogy felebb megírt működési rendszerünk által a haladási kérdések kellő kerékvágásukba visszaugorjanak s a vezéri szerep biztos és tiszta kezekben maradjon, áldozatok kérdése azok által döntessék el, kik áldozatot hoznak s néhány hatalombitorlónak egyedárusága megszüntettségük. Elhatározott ellenségei vagyunk minden túlzásnak emberek, dolgok és elvek körül; merőben kárhoztatjuk minden megsértését a sajátjognak, minden lehetlenségét a hathatós és törvényes kormányzásnak, minden öchloeratiái törekvést, minden appellációt a szenvedélyekre, mely utóljára is nem egyéb a nyers erőre hivatkozásnál. Minden juste milieu közt legroszabbnak tartjuk a fenyegetés és lázítás közti juste milieu. De ezen korlátokon belül a legszélesebb szabadságot követeljük és adjuk a megvitatásnak és mindaz, mi arra vezet, *hogy ezen országban erős monarchia, szilárd aristocrazia, gazdag polgárság s erőteljes földmivelő osztály egy általánosan boldogító alkotmánynak szárnyai és kitisztult nemzetiség befolyása alatt* áldott frigyben állhassanak egymás mellett, számot tarthat mély részvétünkre, és közremunkálásunknak csak úgy tulajdonitunk némi becsét, ha ezen eredménynek valóításához esekélységünkhöz képest mi is járulhatunk. A mi szívünknek nincsen más ideálja, mint a hazának lehető legnagyobb boldogsága, a hazának mondom, melyet imádva szeretni nem csupán kötelesség, de nem is érdem, hanem minden nemesb kebelre oly erkölcsi kénytelenség, melytől épen úgy nem válhatik meg, mint önmagától.“

Dessewffynek hátrahagyott irataiból kitűnik, hogy a conservatívek vezére a népképviselőt behozatalán is gondolkodott már az időben, midőn az napirenden még nem is volt. De a mélyre vágó reformban kétszeresen szükségesnek ismerve az óvatosságot és az államalkotó magyar elem súlyának biztosítását, az új elemek ellen a birtokban és értelmiségben nyújtott kezességben kereste az ellensúlyt és nem akart könnyelműen féket eresztetni ama tömegeknek, melyek a Kossúth rövidlátó és ideolog demokratiája folytán nyert politikai jogokat arra használták utóbb, hogy a bécsi reactióval szövetkezve rohanják meg a magyar államot, melynek nemzetiségi területeit ez értelmetlen politika folytán egészen kezükbe kapták.

„*Külviszonyainkat s helyhatósági* körülményeinket tekintve — úgymond — kettősen szükséges, hogy a birtok az alkotmány súlyereje maradjon: az átalakulásnak e szellem ellen vétenie nem szabad: de ily eredmény nem eszközölthetik azok által, kik minden tetteikben, szavaikban merőben ellenkező szellemet és irányt árulnak el.“ Ezért óhajtja, hogy a vezéri szerep az átalakulás korszakában más kezekre kerüljön. S ily biztos kezeknek mondja Deákot és Széchenyit. „Ezen tisztelt egyéniségeket oppositio dolgában az alkotmányos oppositio mezején, haladásunk dolgában az alkotmány formáihoz kötött haladás terén látom, — oly téreken, melyeken velök közremunkálni kész vagyok: míg másrésről a „P. Hirlap“ pártjától e tulajdonokat megtagdom.“

És midőn erre azzal vádolta Kossúth, hogy meg akarja osztani az ellenzéki tábor s gyanúsításai által a kormány ápoló kezei alatt behegedett sebek fölszaggatásán munkálkodik, Dessewffy éllel és méltósággal felel e vádakra:

„Nyilatkozatom végére hagytam a „P. Hirlap“ azon vádját, mintha én a kormány ápoló kezei alatt behegedt sebeket akarnám újra felszaggatni. Eltalálta a „P. Hirlap“, hogy ezen húr az, mi lelkemben legkeserűbben fogna re-

zegni, ha megpendítésére okot adtam volna; de feledé, hogy e részben visszatorlási fegyverek az én kezemben is vannak. Nem kívánok velök élni; csak azt jegyzem meg, hogy ha csekély személy emnek van valami kevés érdeme a politika mezején, az épen abban áll, hogy a mások által, bárha tiszta szándékkal is, megrontott bizalom helyreállításához csekély erőmmel én is járultam. Én épen nem csodálom, hogy a békéltetés szerepe a „P. Hirlap“ szerkesztője előtt is tetszésre talált, és hogy a *szeretet és bizalom magvát akarván hinteni*; szívesen üdvözlendem őt a nemes pályán, de szerepet azért teljességgel nem cserélek, és kénytelen vagyok őszintén megjegyezni, hogy a „P. Hirlap“ szerkesztője, ki igen értett hozzá „luctantes, ventos, tempestatesque sonoras“ bocsátani a hazára, a sokkal kopottabb „motos componere fluctus“ — még nem igen szerencsésen kezeli, a mit ugyan, ha a tényeknek önvéleménye felett némi becsüt tulajdonit, gr. Széchenyi Istvánnal való összeitközése után sem tagadand. Nála még mindig: „medino de fonte leporum surgit amari aliquid, et sub ipsis floribus angit.“ Ha azonban esaugyan hozzánk akar szegődni a „P. Hirlap“ szerkesztője, addig is, míg az új szerepbe jobban betanul, vegye tőlem, mint e mezőn régi practikustól azon tanácsot, hogy az, ki a kölesönös szeretet és bizodalom magvait akarja hinteni, nem mondhatja, hogy *ő férfiasan szólni, és ha kell, tenni fog*, mert ezen tevés e helyen épen rendes ellentét . . . De hogy önigazolásomra visszatérjek, hihető-e az, már csak önszereteti szempontból is, hogy én azon bizodalmat, melynek helyreállításában fáradoztam, negédesen lerontani igyekezzem? s nincs e részben annyi jogom, mint bárkinek másnak, a tökéletes *bona fides* föltevését követelni? Egyébiránt teljességgel nem engedhetem meg, hogy ezen igen komoly kérdés az érzélgés mezejére vitessék át. Azon kibékülést, mely az országgyűlés végén készült, meleg kebellet üdvözölöm. De azért nem voltam már akkor is elég ujonez a politikában, hogy higyjem, miszerint azzal minden élesebb

surlódásnak, minden keményebb összecsapásnak, — egyedekek, pártok és érdekek közt — örökre eleje van véve. Olvassa végig a „P. Hirlap“ szerkesztője a főrendi naplóban azon beszédemet, melyre már két ízben hivatkozott, s látni fogja, hogy én már akkor előre sejdítém a legrosszabb eseteket is, s kimondám többi közt a békefenntartás feltételétül azt, hogy a közvéleménynek igazgatása bölcs és tiszta kezekben fog maradni e hazában. S midőn most ezen feltétel mellőztetik, midőn haladásnak kereszteltetik az, mi jogrontás, midőn oly egyedekek vezérkednek, kik meggyőződés szerint elegendő kezességet a hazának nem nyújtanak, midőn a *municipiumok mindenhatóságának* eszméje formális tudományos teoriává alakittatik, midőn fennálló érdekek ellen naponkint élénkebb és keserűbb fenyegetőzések történnek, egész osztályra nézve *a lenni vagy nem lenni* említettetik, s nyíltan kimondatik az óhajítás, mint enfülleimmel csak kevés nap előtt hallám: hogy nagybirtokosoktól a megyéket az úristen szabadítsa meg: akkor én bizodalomrontó vagyok, akkor én a kölesönös szeretet örömvirágát téptem ki, mi által? mert szót adtam az üdvös visszahatásnak, mely ily törekvések ellen mutatkozik s naponkint erősebben mutatkozni fog; mert azon aggódok, nehogy ezen reakció retrograd iránynyá fajuljon s a salakokkal együtt a tiszta érczet is magától eltaszítsa; békerontó vagyok, mert a győzelemittas felekezeteiket a diadal órájában is emlékeztetém arra, mit tőle méltányosság és hazaszeretet kíván; és mert, kimondom, hogy a nemzeti mozgalmak vezérszerepét nyugodtan látom az alkotmányos oppositívó biztos és köztiszteletű főnökeinek kezében. Ily körülmények között méltányos-e, igazságos-e rám fogni, hogy hazám szent békéjét gyilkos kezekkel fojtogatom? mintha bizony én idéztem volna elő ezen állapotot; mintha én volnék mestere az agitációnak, mely üzetik; mintha én tettem volna a nemzetet első figyelmessé a veszélyre, melyben forog; mintha valami titkot fedeztem volna fel, midőn egy tulzó párt-

nak lételéről beszéltem. A diagnosist gyakorló orvos nem atyja a betegségnek. Azoknak, kik mindig szabad sajtót, vitatási korlátlan szabadságot, örökös, mindent orvosló napfényt emlegetnek, felette roszył áll, pártéredeikre nézve a máskép vélekedőktől nem tudom micsoda kimélést követelni s szóról szóra azon okokat hozni fel e kívánat mellett, mikkel a boldogült Gentz a megelőző könyvvizsgálatot, csak-hogy sokkal jobban, védelmezte; felette roszył áll nekik — mondom— csodálkozni, ha azok, kiken oly sokáig paczkáztak, utoljára feljajdúlnak s nem hasonlítanak azon sváb herceghez, ki *mindenét átengedte* a jövevényeknek „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“ Csanádmegye a mézárszéki jogot *kárpótlás* nélkül eltörlni kívánja; Borsodmegye a papi jószágot kívánja eltulajdonítani: de nekünk ne legyen szabad kimondani, hogy ez a sajtáságjog sértése, mert ez a szent békét megzavarhatná s azt képzelhetné a kormány, vagy másvalaki, hogy a sajtásági jog ellen irányok léteznek az országban. Más szavakkal. legyen nyilvánosság mindenre, csak nem egy bizonyos párt igrkezeteinek jellemzésére nézve, s az egész világ tartozzék hazafifénymázt kenni terveire, hogy azoknak valódi jellemét senki sem láthassa; gyönyörű politika — ezen párt számára, de az ne kívántassék, hogy ebben a mindent elsímitni akaró manoeuverben a pártot az én csekély tollam is elősegitse. Nem szabad senkire irányokat tolni, melyek nem övék: de a ki a pártharcok mezején a szóknak hisz és nem az összefüggő cselekvések szellemét látja, a phrasisokat tényeknek veszi, a tényeket nem méltányolja; a ki nem tudja, hogy fenszóval alkotmányrontást párt hirdetni soha sem fog; ki azt hiszi, hogy behunyt szemmel legbiztosabb járni a világon: az menjen, álljon be minél előbb száraz dajkának, de a közdolgoknak hagyjon békét.

„Egyébiránt mindezen álokoskodás alatt még egy gyökeresebb tévedés fekszik. A kormányról nem tehetni föl, hogy nem tudja a kérdéses pártnak igazi jellemét, cselek-

vését, eljárását. Ez azonban korántsem elegendő ok a bizodalom megbomlására, mert egy alkotmányos ország kormánynak tudnia kell, hogy a szabad vélekedések mezején mindenféle pártnak kell és lehet lenni. Nem is akadhat fenn ezen; csak akkor csökkenne a bizodalom, ha ezen párt egyedáruságának magát a nemzet alávetné. És valóban, a mely mértékben növekednék ezen párt hatalma, ugyanazon arányban fogna a kormány bizodalma alászállni a nemzetben, és fordítva: azon irányban növekednék a bizodalma, melyben e párt ereje alább szálland. Ezen utolsó eredményt pedig semmi sem mozdítja inkább elő, mint világos, többszöri elmondása annak, hogy e párt mit csinál, mit akar, hova viszen? Mióta ezen párt egyes emberei a sajtósági jog megtámadását indítványozzák, anélkül, hogy a főnökök szükségesnek tartanák az ünnepélyes ellenmondást, mióta világosan törvényhozói körbe tartozó kérdéseket megyeileg tetteleg ketté vág, átlépett meggyőződés szerint a Rubiconon, áthágta a határt, melyet az alkotmányos oppositiónak áthágnia nem szabad, s kötelessége minden hazafúnak azt minél többször s minél hangosabban kimondani.

„Ismerem az állás töviseit, miknek kitéve vagyok, midőn az itt kimondott nézeteknek organumává tettem magamat. Jobbról s balról, mögöttem s előttem hallom zúgni a szót, hogy *„kormányember“* vagyok. Vagyok pedig kormány embere a szónak azon értelmében, hogy kárhoztatok minden működést, minden elvet, mely a törvényes és hathatós kormányzást lehetetleníti; *mert meggyőződésem szerint hathatós és nem nominális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek lehessenek.* De mindenekeelőtt és felett magyar vagyok; fia ezen szeretett hazának; minden egyébnél fontosabb előttem ezen országnak boldogsága és érdekeinek nemzetiség és alkotmány alapján kifejlése. Hitem az, hogy minden, mi ezen országban jobb kormányzati rendszer érdeké-

ben még szükséges, a természetes úton el fog éretni; részint az anyagi érdekek kifejlése által, mely érezhetőbbekké teendi a *helyhatósági visszaéléseket és egy magasabb ellenőrség szükségét*, részint az értelmesség előmenetelétől, mert hiszen nem lehetséges, hogy a magyar vállalkón álló egészséges fők előbb-utóbb túl ne adjanak amaz egész, Európából kicsapott tévtanokon, mik most a bölcsesség culminációja gyanánt üdvözlötnek. Ezen úton remélem én ezen főntebb érintett eredményt, mely majd egy jobb korban párosodni fog a haladás, kifejlés és józan szabadság minden nemével. És ha volnának bárhol is azon ármányosok, kiknek szemében e haza békés kifejlése szálla, kik gyűlölik nemzetiségünket, kik boszankodva látják, mikép jó úton valánk e hazában *rendet és szabadságot, jólétet és nemzetiséget, szellemi erőt és anyagi boldogságot összhangzatba hozni*; a kik örömmel látnák, hogy ezen lassú, de biztos működés, ezen üdvös közremunkálás a nézeteikben elágazó, de tiszta szándékban összeforrt hazafiaknak megbomoljon, ha — mondom — volnának ilyen ellenségei a hazának, azoknak annál hathatósb szövetségese a „P. Hirlap“ pártja, mert hinni akarom, hogy nem tudja, mit cselekszik.

Fájdalom! Beteljesedett, hogy Kossúth pártja lőn a haza ellenségeinek leghathatósabb szövetségese. Bekövetkezett, hogy egyedáruságra emelkedett a nemzet politikájában és bekövetkezett erre mindenekelőtt, a mit Desseffy szükségyszerű következményül jelzett: a kormány bizalmának csökkenése a nemzet iránt. Az anarchiának, törvénytelenségnek és a forradalomnak mindinkább felkapó iránya, a kormányzatot szükségyszerűleg erőszakosságra utalta; az ausztriai hatalmi körök pedig vajmi természetes, hogy nem voltak hajlandók tétlen nézni a vészterhes agitátiót: „um mit dem Feirde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“

Dessewffyt nemsokára fentebbi cikkének írása után a vésznek elhárítására irányzott emberfölötti fáradozásának izgalmai korának virágában ragadták ki rövid láz által az

élők sorából; Széchenyi szelleme jósszerű, megdöbbentő nagyságára ekkor emelkedett, de hatalma ép oly kevésbé volt már a közvélemény fölött, mint nem volt Desseffy tanítványainak, a conservativeknek. A szabadelvűek pedig igaz, hogy különböző árnyalatokra oszlottak, de ennek más egyéb hatása nem volt, mint az eszmezavar növelése, és nem akadt köztük senki, a ki eieg belátó és egyúttal elég kötelességérző, igaz és bátor lett volna, hogy Kossúhtal nyíltan szembeszálljon; sőt mindinkább alávetették magukat hatalmának, és ez azon *legnagyobb bűne valamennyiöknek* melyet nem fog levenni rólok soha azon utóbb — eső után köpönyeg — megkísérlett fogás, hogy az egész felelősséget Kossúthra hártítsák.

A szabadelvű párt a főhatalom szerepét mindonben a benevolus spectator szerepére igyekezett szorítani. Naponkint tovább kívánt menni a jogok terjesztésében, de szorosabb rend által ellensúlyt adni nem akart, s nem vette észre, hogy ez csak a desorganisáció műve, előkészítése egy siralmas tabula rasának. Feljajdult az egyes, ha magánérdekeit sértette a megyei határozat, és panaszkodott, hogy nem segít rögtön és hathatósan a kormány; de száz hasonló esetben, midőn t. i. nem az illetőről volt szó, a kormány minden törvényes hatását eltagadták. Felfohászkoztak néha energicus, a mozgalmat vezető kormány után, de bénították és aláásták a kormány hatalmát, a hol csak tehették, és a kormány elleni gyűlölséget és bizalmatlanságot szinte politikai elvvé és hazafi-postulatummá emelték, kényszerítve azt törvénytörő erély helyett: erőtlenségre vagy erőszakra.

Több megye önhatalmúlag kiterjesztette a választási jogot. A conservativek hiába jelentették ki, hogy készek a szavazati jog *törvényes* kiterjesztéséhez járulni, a *nemzeti érdekek* korlátain belül; és hiába tettek óvást a jogbitorlás, az ügynek megyeileg, országgyűlésen kívül, a koronás királynak, a törvényhozás e hasonfelének kirekesztésével el-

döntése ellen; és hiába utaltak arra, ha más kérdésben a fejedelem, a törvénytelen példát követve, ugyanezt teendi, s *törvényhozói* kérdésben egyoldalúlag határozand; hiába utaltak arra, hogy a megyéknek gondja van rá, *főlöszlegessé tenni a költséges országgyűlést*, hogy az országgyűlést és a nemzeti erők központosításának lehetőségét ássák alá; hogy e cselekvésben össze van tévesztve az alkotmányos monarchia eszméjével a foederalismus eszméje, és hogy ha e törekvések nagyobb mértékben sikerülnek: azokban végre el fog veszni a monarchia és a *polgári álladalom egysége*.

Hiába! A megyék tovább is statáriumot üttek törvényhozás dolgában.

Pestmegye a szóbeliséget és nyilvánosságot rendelte el a büntető-eljárásban. Megtette azt a csodadolgot, hogy 5 órai választmányi ülés és 7 órai közgyűlésben véghezvitt oly újítást, mely mindenütt beható komoly dolognak tekintetik, és így beható, komoly tanulmányt és időt igényel. De a közigazgatási központosítás elleni mozgalom átment a törvényhozási központosítás ellenibe. Az eszmezavar nőttön-nőtt; a legtarkább indítványok egymást érték. Gombamódra szaporodtak az új meg új „életszükségek“, „varázserővel ható eszmék“, nagy szavak és törvénytelen ferde rendszabályok. Az eszmék chaosa és vizözöne fenyegette az administratiót, a kormányzatot, az álladalmat. És egytuttal lábra kapott — mint Kemény Zsigmond mondja — „a tekintélyek kiméletlen ledorongolása és azon gyöngédtelen, azon személyes vitatkozási modor, mely a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetlenné tette, s a szenvedélyek tajtékával mindent beborítván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett.“

A főhatalom érezte ily viszonyok közt egy erélyes, és a rendesinálást megkisértő kormány szükségét, ha Magyarországot, mint kormányzatlan hajót a zavar tengerére bocsátani nem akarta. *De érezte a reform és a haladás szükség-*

ségét is. *Dessewffy* iskolája jött kormányra; Apponyi lön kanczellár.

Az *ellenzék* még szenvedélyesebb lön, és Apponyi à tout prix megbuktatása lön a jelszó, kimondatván, hogy nem reformok, hanem *vérebek* kellenek Apponyi ellen.

Jól mondja Kemény Zsigmond :

„Ha Apponyi a hivatal ranglépcsőzetén és burokratiai érdemekért lép a hatalom polczára; ha nem az országgyűlési szónoklat és pártvezérlés viszi őt, ha nem tolatnak hátra a régi tekintélyek egy *fiatal konservatív iskola számára, mely haladni akart és a reformerek jelszavait többnyire magáévá tette*; ha ily hódolás a parlamenti szellemnek nem költ reményt még nagyobb vállalkozásra: akkor Apponyi gróf ugyanazon politikáért, melyet követett, sokkal kevesebb ostromot állott volna ki.“

Hiába mutatkozott, Apponyi a haladás a reform őszinte barátjának; hiába támogatta őt Széchenyi, hivatalt vállalva alatta. Lenézték az „urfiaskát, ki csak a minapakkora volt, mint a keztyű,“ és magasztalni kezdték Vay Ábrahámot — különbeni ellenségei, többek közt Wesselényi Miklós is, — csak azért, mert ez érzi és kimondani meri ama nagy megbántást, hogy „oly fiatal egyén, mint Apponyi, annyi tisztes és élemedett mellőzésével bigyesztetik ki a kormány élére.“

Igy természetesen fokozott vihart idézett elő a kormánynak azon kísérlete, hogy a megyék áltak kezdeményezett chaosnak útját állja az adminisztratori rendszer, ez egyedüli mód által, a hol a kormánynak *törvényes kötelessége teljesítésében* más közeg rendelkezésére nem állott.

Küszöbön állott a 47-iki országgyűlés.

Kossúth és Battyányi, az ellenfél vezérei, minden izmot megfeszítettek Apponyi megbuktatására. Széchenyi át volt hatva a meggyőződéstől, hogy ha a „szabadelvű“ párt nem szorítkozik az ellenőrzésre, hanem a dolgok élére jut, akkor a confusió e pártja, mely a megyei foederalismust, a nép-

képviseletet és felelős központi kormányt egy azon órában hangoztatá, semmi vezérelvvel nem bírt, és döntő irányt Kossúth Lajostól Batthyányi Lajosig csupán a tömeg rivalgásaiban talált: a zűrzavarba fojtandja a reformot, a forradalomba és bukásba vezeti a nemzetet; mert Széchenyi előre látta, hogy valamint e párt addig teljesen Kossúth befolyása alatt állott: azután még inkább alatta álland. Ezen szellemben adandó tanácsot az ellenfélnek, emelte föl még egyszer a „*Programm-töredékben*“ Cassandra-szavát:

„A honnak álladalma — mondá szóról-szóra esoda módon bekövetkezett jóslatában — megrendül és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kinosan fog vérzeni szívök annak gondolatán, mennyire vihette volna bölcsesség a hon kifejlését, s ábrándozó incompetencia hová súlyosztá azt: egyedül buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni államtudományt s újra és újra megkérni a magyarok istenét, hogy irgalmazzon kiskorúságunknak és segítsen.

„A nemzetiség, melyért oly sokáig, oly emberségesen, oly hűn s már-már némi sikerrel vívtunk, alkalmasint utolsó agoniáját fogja élni.

„S ön Kossúth, ön, kit én nemesak hazaszerető s becsületes, de jószívű embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedül fényüzési függözimer, ön mit fog érezni, ha csakugyan mégis ecsetem rajza igaznak fogna mutatkozni, és ön, ki már annyiszor kiábrándult — s erre untig oka is volt, — elvégre még a körül is kibontakoznék azon édes illusióból, melyek önt most még mindig sötétben tartják, hogy:

„Midőn státusbölcsességgel hitte magát telve lenni, csak phantasiával s önhittséggel volt saturálva.“

„Midőn próphétának tartotta magát, nemesak nem látott semmit is előre, de még a fennforgó legegyszerűbb eseményeket sem bírta látni tisztán, s míglen teremtői illusiókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint indítvá-

nyozó és projectáns, ki mindent kezd és mindenbe belevizsi a könnyenhivókat, egyet s mást egy kis ideig fentartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud.

„Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem birta kormányozni gyakorlatilag.

„Midőn új politikai Messiásnak, egy mélyen beható státusbölesnek hitte magát, soha sem birt magasabbra emelkedni, mint egy jószívű misericordiánus szempontjára, ki minden kis sebre irt szeretne tenni; hézagos számítások szerint kenyereket süttet a szegények számára, és a ki borzasztólag előmozdítván a dologtalanságot, el van tán látva elég talentummal egy nemzeti nagy kórház megalapítására, de nemzetet, sülyedésnek indúlt nemzetet regenerálni soha sem fog.

„Midőn népeket gondolt boldogítani, zúgprókátorként szerencsétlenségükre csak felizgatójuk volt, s hogy ekkép:

„Midőn honunk constitutióját rendezni, szilárdítani vélte végkép zavarba bonyolítá azt; szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgálta állapotba sülyeszté a hazát; nemzetiségünket pedig, mely, bárki mit mond is, *egyedüli garantiája* szabadabb institutióinknak, s azon *egyedüli regenerationalis* szikra, mely bennünk létezik, nem készakarva tán megengedjük, végkép elejtette lábáról; és ehez képest

„Még azon illusióban is, mikor azt hitte, legalább kötelességét fogja teljesíteni, csalatkozott; mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznot, és idétlenségck elkövetése korántsem kötelességteljesítés még.

„Akkor mondom, ha ön egykor tökéletesen kiábrándulva leendett — mi meg fog történni, ne kétkedjék, mert önalkotta világa nem reálisabb mint a délibáb, és ön nem fogja tagadhatni, hogy én jobban ismerem önt, mint önmaga, akkor ugyan kérдем, fog-e, de csak egyetlen egy vigasztaló érzést is lelni keblében.

„Szándékának tisztaságával fog tán állni elő! Ámde kérдем: nem szomorú vigasztalás-e az, ha abból egy vég-

kép feldúlt nemzetnek romja merül fel és egy meg nem szűnő figyelmeztetés azt hangoztatja füleibe: „l'enfer est peuplé des meilleurs intentions?”

„Vagy talán azzal fogja vigasztalni magát, hogy csak jogával élt? — Azonban ha erre megint a bölcsnek azon kétségbevonhatlan állítása fog jutni eszébe, hogy „nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni ahoz való tulajdon nélkül”: ugyan nem fog-e vajmi keserű érzéssel visszaemlékezni mindazon illúsióra, sőt megátkozza azokat, melyekből sem elég higgadtsága nem volt saját erejével kiemelkedni, sem elég erélye tűrni, hogy azokból mások eliberálják önt?”

„És ezért a haza szent nevére kérem önt, [lépjen le agitációjának azon veszélyterhes teréről, melyre állott, sőt nemes érzelmihez fordulva, alázatosan esedezem: mondjon le a politikai vezérségről, és általában . . .

„Ha azonban ön végig el akarja járni az egyszer fölvetett „nélkületek, sőt ellenetek“-féle villitánczot: ám tessék!”

„Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen bőszerűség fel, vessen égő kanóczot a szántóvető lakára, ostorozza a közbirodalom érdekei, legnagyobb ellentétre, s töltsen meg mérgével a visszatorlás poharát csordulig: ám lássa!

„Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni és átlátni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott és nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki önnek csalálmait még idején kettétörni elég elszántsággal birt s tehetsége szerint igyekezett volna.“

Volt. De a „liberálisok“ közt nem volt.

Rövid idővel az országgyűlés összeülése után kitörtek az olaszországi mozgalmak és a februári forradalom.

Széchenyi ez elhatározó perczet így fogta fel:

„Most Olaszország lángba borúl, az örökös tartományok nagy részében mozgalmak törnek ki, és a monarchia súlypontja könnyen megváltozhatik. Ha a nemzet így szól

a fejedelemhez: „Uram! most trónodat vész fenyegeti, s mi felhagyva sérelmeinkkel, védelmére siettünk“: Magyarország a monarchia megmentőjévé válván, *Budapest lehet annak központjává, mint Eugen herceg, Gentz, s Ausztriának rég elhanyagolt keleti érdekei javasolták.*“

Kossúth és nyomában a szabadelvű párt máskép fogták fel a situatiót.

A dynastia szorultságát illoyalis pressióra vélték használandónak.

A bécsi és a pesti forradalom kitört.

A szorongatott és megfélemlített főhatalom elejtette a conservatív kormányt. És evvel el a rendnek, a békés megoldásnak biztosítékait, sőt lehetőségét.

Miért?

Mert a közvélemény teréről már azelőtt leszorított conservatív párt a kormányról is leszorítottván, a tehetetlenségre volt utalva, és a magyar politika szinpadán csak két erő maradt fenn, melyek közt a *végzetes összeütközés elkerülhetlen vala.*

Először ugyanis a camarilla és a katonai párt, melyeket vádolhatunk sok mindenféléről, de nem tagadhatjuk, hogy elegendő okuk volt nem bízni a Kossúth által képviselt és forradalmi izgalomba ejtett Magyarországon, és így, ha eszközeit el is itéljük, természetesnek találjuk, hogy a Kossúth hatalmába került Magyarország ellen fegyverkezett, és nem maradt veszteg, „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“

Miután Ó Felsége mellől a hazafias conservatívek eltávolítottak, közelfekvő volt a veszély, hogy az áldott jó, de gyenge fejedelem és a monarchia hatalma feletti rendelkezés ezek kezébe kerül és újabb összeütközésnél és újabb gyanúoknál Magyarország ellen fog fordítani.

A másik erő a magyar szabadelvű párt vala. Sok becsületes és belátó hazafi volt köztük; sőt ha nem is belátó, de becsületes és loyális volt a túlnyomó rész.

De Kossútnak varázshatalma, és a tömeg rivalgásai előli félelem alatt állt valamennyi. Kossúthot sokan nem szerették, politikájának félszégét és végzetes voltát belátták, négy szemközt elleneztek is, titkos és apró megtámadásokra vállalkoztak is; de népszerűségétől és eszméinek tetszetős voltától gyengeszíviűen féltek, és nyílt megtámadásától visszariadtak.

A bekövetkezett bukás *után* sokan dicsekedtek, hogy abban részük nincs, hogy a felelősség Kossúthot terheli, kinek politikáját ők már akkor is kárhózatossá ismerték. Vajjon hogyan nem jutott eszükbe, minő rettentő önvád fekszik e dicsekvésben? Nem akarom a szót kimondani, de mindenki kell, hogy érezze. Mindenki kell, hogy tudja, mit tartson annak hazafibecsületéről és hazafilelkiismeretességéről, a ki a nemzet képviselőjének és akarat-nyilvánításának részese lévén, tisztán látja, hogy a haza vészbe vitetik, de tiltakozó szavát fölemelni nem meri, félve az elevenek és holtak fölött ítélő tribuntól, az izgalom-ittas tömegetől és féltve népszerűségét. Ez-e a magyar hazafiság? Ily férfiak méltók-e a haza sorsának intézésére? Ily férfiakra lévén bízva a haza sorsa, nem szükségszerű-e, hogy elveszzen a válságban?

Pedig a tisztavértű forradalmárokon és hígfejű rajongókon kívül ilyenekből állott a szabadelvű párt.

Csengery azt mondja, ezeket mentegelve történeti tanulmányaiban: „*ki ilyenkor a sors rohanó kerekébe kap, ha nem is szűzatiél, legalább is hasztalan dolgot cselekszik.*“

Ha ez mentség, akkor Csengery utóljára a mai pénzügyi helyzet iránti felelősségét is elháríthatná magáról, jóllehet a pénzügyi bizottság minden jelentését aláírta, és a pénzügyi bizottság javaslatai alapján történt az utóbbi hét évben minden.

Vagy hatástalan kevés számmal voltak a belátó férfiak a szabadelvű pártban, és akkor e párt fölött el van törve a pálcza.

Vagy elegen voltak, hogy hatással felléphettek volna, de saját egyéni chanceikat nem voltak hajlandók kockáztatni meggyőződésükért, a haza megmentéseért: akkor is el van törve, de sujtóbb vád alapján.

A Lamberg meggyilkoltatása fölött tartott ülésen egy fiatal képviselő felkelt és halálsápadtan, a veszélynek teljes tudatával, de a vérszapot szimatolt tömeg ellenére is, bátran a megfélemlített, gyáva és a felizgatott ultra-képviselők érzületén egyaránt felülemelkedve, kimondta a vádat Kossúthra, hogy ez az ő politikájának gyümölcse, gyümölcse azon politikának, mely a forradalomra és a nemzet bukására vezet. Báró Sennyey Pál. Ez az igaz férfi, hű hazafi.

Ha ilyen férfi, ilyen hazafi a szabadelvűiek közt is akadt volna, Kossúth nem lesz vala mindenhatóvá.

Igy azonban a közvéleményen kívül a kormány is Kossúth hatalmába került, lévén a miniszterium névleges feje Batthyányi Lajos, valódi feje Kossúth Lajos.

Igy sodortatott a törvényhozás azon sensationális legislatióra, melyet az 1848-iki törvénykönyv alakjában sokáig, még sokáig fog sinleni a *magyar nemzetiség*, és melynek könnyelműsége *kibűnhölve még nincs*.

E legisláció által, mely minden új projectumot intézménynyé sietett improvisálni és így szilárd állam helyett az összedőlésre kárhóztatott pütkösdi királyságot fújt fel, e legisláció által rögtönözve hozatott be a parlamentarismus, mely addig egy belátó, de elszigetelt és hatálytalan kis körnek volt csupán elvileg kifejtett, de semmiben elő nem készített evangéliuma; és fenntartatott e mellett a megyei foederalismus, hogy az improvisatió veszélyei az absurdum koronájával koronáztassanak meg.

Az ország alkotmánya hűbele módjára a legszélsőbb demokrátiára lőn fektetve, hogy ez a megyei autonómiával karöltve megrendítse a nemzetiségi területeken az állam egységét és szilárdságát, és megbénítsa azon osztályt, mely

ha semmi egyéb, de a magyar nemzetiségnek egyedül megbízható támasza: a magyar nemességet.

Felszabadított a jobbágyság, és ez üdvös és szükséges intézkedés is kárhózatossá tétetett a rögtönzés és az által, hogy váltság helyett ajándékba kapta az államtól földjeit. Látván a jobbágy, hogy egy törvény által hirtelen birtokossá tétetik, mi csoda, ha a communismus, a másoké utáni vágy, a vagyonosabbak iránti irigység és gyűlölet, a végzetes utópiák és mindenkifölött a dologtalanság átka vett erőt rajta elannyira, hogy még a mi napjainkban is vészesen emelték föl ezek fejüket, és tán csak Tisza Kálmán férfias, erélyes, a népszerűséggel nem törődő és igaz államférfiúhoz illő fellépésének és tekintélyének köszönhető, ha a közelebbi években megghiúsultak a szélső balnak a társadalmi rend megbontására ez alapokon irányzott törekvései.

Mi csoda tovább, hogy a birtokos osztály, a nemzete sarkoszlopa, anyagi létének feltételei egyszerre és minden átmenet nélkül megváltoztatván, még ma is, évtizedek múltán, kétségbeejtően és gyakran kétségbeesetten küzd fenntartásáért, és egy darab magyar föld a másik után kerül nem-magyar kézre.

Elég utalni ezekre, a hasznavehetlen sajtótörvényekre, a királyi hatalmat illusoriussá tevő nádori törvényre, hogy a 48-ki legislationális improvisatió — *daczára az elvek el nem vitatandó helyességének* — el legyen ítélve.

E mellett Batthyányi bátortalansága folytán Kossútnak mindinkább sikerült tágitani az úrt Magyarországnak és Ausztria, a király és a képviselőház közt. Augusztusban már titkos összejöveleket tartott a szélsőkkel és ezeknek érdekei szerint compromittálta mindig a miniszteriumot, mely, minél nehezebbek lettek a körülmények, annál kevesebb erőt talált Kossúttal ellenkezni. Augusztus végén Kossúth még nagyobb arányokban kezdett a népszenvédélyekre tá-

maszkodni, a budai várat tervezte megrohanni, brüsseli fegyvereket csempészett az országba. Ekkor mondta Széchenyi:

„Én csillagokból olvasok. Vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárosolni engesztelhetlenül és őrülden. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguddó csapatok dúlnak szét mindent, mit építünk. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonúl végig a Kossúth neve — flagellum dei!“

Néhány nap mulva őrülden vitték Bécsbe.

Itten, vajmi természetes, hogy nem bíztak többé a magyar loyálisban, és fél úton siettek Kossúth elejébe menni a forradalmi téren.

Kossúth, Jelacsich közeledtekor útlevelet kért ugyan, hogy a veszély elől szökhessék és hagyja boldogulni az általa elbolondított országot, a hogy boldogulni tud. Fájdalom, nem kapta meg az útlevelet, és így a hazának ez első valódi szolgálatot megtenni nem volt módjában. Itthon maradt és szervezte az önvédelmi harezot, hogy majdnem utóbb valóságos forradalomná változtassa azt, megkoronázva illetékepen végzetes működését. Soha az önvédelmi harez úgy nem bukik, az ország úgy nem dől össze, ha Kossúth magának a hareznak, és az országnak még akkor is jó hiszeműen loyális szellemével ellentétbe nem áll, a köztársaságot törpe fractió segélyével, valóságos államesin által, a nemzet és a hadsereg ellenére nem proclamálja, az egyezkedést úgy az osztrákkal, mint az ez által szintén fenyegetett oroszszal lehetetlenné téve.

Épen csak ez kellett még, hogy a „szabadelvűség“ elvezesse Magyarországot — *Világosig*. Csak ez, hogy a Bach-huszárok hitvány hada legyen úr a büszke magyar fölött. Csak ez, hogy a hóhér kezébe adassanak ama bátorszivű katonák, hű hazafiak, a kik megbűnhődtek ama jelségárúlást, melyet nem ők, hanem Kossúth Lajos és száj-

hős társai vittek végbe, míg e szájhősök biztonságban vittek át drága bőrüket túl a határon.

Csakugyan sajtáságos ellentét!

Ha amaz örökre gyászos fejlődésében a dolgoknak, melyekbe Magyarországot az ideologok és a szájhősök vezérlése vitte, van momentum, mely a nemesebben gondolkodót hódoló tisztelettel, a hazafit hálás kegyelettel kényszerítően tölti el: az egyszerű polgárok áldozatkészsége, a házáért meghalni sietők önzetlen lelkesedése, a honvédségnek tragikumteljes dicsősége az.

Nem volna a magyar névre méltó, a ki a kegyeletet ezektől meg tudná tagadni, a ki meg tudná tagadni annyi nagy csatának örök dicsőségét büszke példáját és tanúságát a nemzet ép erejének, forró hazafiságának.

Egyszerű polgárok és katonák voltak ők; nem tudtak sokat a politika ármányaihoz; de azt látták, hogy a haza veszélyben van, azt hallották, hogy a haza védelmére hívja őket a nemzet képviselése, és mentek a harezba, és végig harezolták a harezot mint férfiak és katonák, végig, keserű végéig.

Ha akár a honvédeket, akár ama conservatív államférfiakat, a kik mint belátó államférfiak, a magyar királyi házat a magyar hazától elválasztani nem tudták, vádolni hallom, egyaránt az jut eszembe, valjon hogyan lehet vádolni a szerencsétlent, bármi lett légyen választása, ha azon választás elé állított: veszni hagyni vagy anyját, vagy apját?

A vád azokat illeti csupán, a kik az egyaránt szent kötelességek ily kiegyenlíthetlen conflictusát idézték fel.

És sajtáságos ellentét! A bűnösök megmenekülnek, a szerencsétlenek elvesznek.

És még sajtáságosabb ellentét! A dolgok változnak, de ugyanazon Andráshy-rendszernek, mely Kossuth társainak és ágenseinek némelyikét megint fölemeli, mely alatt a régi szájhősök némelyike újra szájhősködik, nincsen az erkölcsi

elismerésnek egy szava azok számára, a kiknek a felségárulásban nem, hanem csak a haza védelmében volt részök. Oly körülmény, mely kétszerte meghatóvá teszi a kegyeletet, melyet maga a Felség tanusított irántuk.

Igaz, hogy a méltányosság megköveteli beismerni, hogy Andrásynak felette kényes helyzete volt ez ügyben, míg oly férfiak, kik loyaltásának rendithetdenségéhez soha a gyanu árnyéka sem fért, könnyebben lehettek volna igazságosak a régi honvédek iránt, a kikhez az áldozó hazafiság és a magyar dicsőség hervadhatlan emlékei fűződnek és a kiktől ugyanezért a hálát a magyar kebel nem is tagadhatja meg soha.

III.

A conservativek küzdelme az alkotmányért.

Nem volt többé Magyarország. A rövidlátó vezérek által elámitott nemzet demokraciens és liberalis vívmányok miatt koczára vetette a magyar hazát: a koczajáték Világosnál elveszett.

Nem volt magyar család, mely e végzetes politikának kisebb-nagyobb mértékben áldozatul nem esett volna. De a legnagyobb áldozat maga a magyar faj volt. Az országra nehezedett temetői csendet csak az absolutismus germánizáló munkálkodása háborgatá. Tudja minden elfogulatlan, hogy az ország vesztében részes liberalis pártok az önvád kétségbeesésében feladták még a reményt is. És kikből áll ama lelki magasság által fentartott kicsiny, de bátor csoport, erős szíví igaz férfiak csoportja, mely a reményt s a küzdelést nem adta fel még akkor sem?

A magyar conservativekből. Az ő táborukban van még Magyarország.

Politikájuk talpköve: a magyar fajhoz és a történelmi joghoz való rendületlen hű ragaszkodás, melyet védtenek volt annak előtte is, adott neki, ösztönt; multjuk szeplőtlen tisztasága, a teljesített kötelesség tudata adott erkölcsi erőt és súlyt, a semmi irányban meg nem hajló meggyőződés szilárdsága adott bátorságot. A liberálisok, kik a magyar ügyet a democratia ügyének, a történelmi jogot a liberalis doktrinának feláldozták, az önvád súlya alatt roskadoztak, és nem egyszer rendelték alá hallgatva jobb meggyőződésüket a tömeg rivalgásának, használva tán azon gyáva és

hazafiatlan mentséget, hogy az események kerekébe kapni amugy sincs erejük: mi csoda, ha hallgattak mostan is, és tompa kétségbeesésben nem éreztek erőt most sem kerekébe kapni az eseményeknek. A conservatívek ellenben utalhattak szeplőtlen maguktatására; utalhattak önmagukra, tanúságául annak, hogy nem a nemzet, hanem csak egy párt bármi nagy — követte el a halálos vétket, és hogy azért halállal lakolni nem a hazának szabad.

Valamint a nemzethez való hű ragaszkodás mellett is, sőt inkább e miatt, tudtak találni módot a nemzet túlkapásai elleni küzdelemre: módot tudtak találni a magyar királyi ház iránti igaz magyar ragaszkodás mellett is, sőt épen ezért óvást emelni hangos férfiszóval a korona túlkapásai ellen. Ez volt a conservatív politika: magyar és férfias, hű és törvényes; igaz és bátor; és tiszta és becületes mindenben és mindenkor. Nemes vér és magas sziv. A tömeg tapsaira nem alkalmas, a hiúnak nem való, a haszonleső kalandornak és ámitó szájhősnek gyűlölet tárgya: de erős oszlopa a nemzeti létnek, mely ha megdől, bukik az ország; de meddig áll veszve nincs a jövődő.

„Önök *fejökkel játszanak*“, mondá egyike a hatalmasoknak, midőn a bátor csoport szembeszállt az önkény diadalmenetével, hogy fölemelje szavát az alkotmányért, közepette ama halotti csendnek, melyet legfőlebb egy-egy halokló hörgése zavart meg.

1850. april havában volt, hogy néhány hazafi emlékiratot nyújtott át ő felségének, a kormány eljárását nyíltan kárhóztatva, közepette a vértörvényszékek működésének. Kijelentette az emlékirat, hogy a kormány politikája Magyarország megnyugtatóására nem vezethet, reclamálta az ország alkotmányos intézményeit, integritását, municipalis közigazgatását és törvényhozási jogát.

„Magyarország jogalapján viharként ment át a forradalom; gyökerestül tépett ki sok hagyományszerűt, elsöpört sokat, de az alapot magát nem dülhatta fel, amaz ala-

pot, melyen a magyar trón és a magyar alkotmány oly sokáig és oly szilárdan állott. Ahol pedig ilyen alap van, ott rajta kívül biztos alap más nem létezik az új alkotások számára.“

Mintha pedig előrelátható volt a demokráciával kaczerkódó nemzetellenes kormány azon rágalma, hogy a conservatívek fellépése mögött csak az osztályérdek van, kijelentette ez emlékirat, hogy nem erről, hanem az ország érdekeiről van szó, és kijelentette, hogy az aristokratikus intézmények helyreállításával, a jogegyenlőség és a közös teherviselés megingatásáról szó sem lehet.

Az emlékiratot aláírták: gróf Apponyi György, báró Jósika Sámuel, ifj. gr. Zichy Ferencz, Ürményi József, gróf Széchenyi Pál, gróf Barkóczy János, báró Ambrózy István és György, gróf Zichy Bódog, gróf Zichy Henrik, gróf Szirmay István, herezeg Breezenheim-Regéczy Nándor, id. gróf Batthyányi János, gróf Eszterházy Ferencz, iktári gróf Bethlen Domokos, gróf Dessewffy Emil, báró Sennyei Pál, Pallavicini Alfons örgróf, gróf Péchy Manó, gróf Waldstein János, báró Bánffy Miklós, Babarczy Antal, gróf Andráshy György, ifj. Majláth György, oly nevek, melyek az ország történelmét képviselve, e tettért is méltán tarthatnak számon az utódok kegyeletes emlékezetére. Csatlakozott hozzájuk nyilvános felszólalással gróf Szécsen Antal és „Magyarország és királyának legitim joga“ czímű röpirattal Somssich Pál.

A válasz az emlékiratra egy 1851. július 12-én kelt kormányrendelet volt, mely a „*császári főispánokhoz*“ intézve így szólt (párse németül):

„A veszélyes izgatás, melyet az úgynevezett ó-conservatív párt *vezetői* nem fáradó kitartással intéznek a belrend megerősödése ellen és az ő cs. kir. felségekormánya iránti tisztelet ellen, a belügyminiszter urat e párt elvetemült üzelméi ellen határozott fellépésre birta.

„Nem szenved kétséget, hogy a conservatív párt a

közszellemre kártékonyan hat, miután a magas kormány rendszabályait gyanúsítja és elferdíti, a kormányközegek tekintélyét cselszövények és túlzások által aláássa, és egyben gonosz álhír arcátlan terjesztése által a forradalmi zavarok által mélyen megingatott társadalmi állapotok megszilárdítását nehezíti. Oda törekszik továbbá, hogy a cs. k. hivatalnokok kötelességszerű működését személyes sértések és fenyegetések, valamint olynemű aggodalmak folytonos ébresztése által megbénítsa, mintha a kormánynak a birodalom egységére törekvő elve és rendszere csakhamar ellenkező más által szoríttatnék le. Végre a nevezett párt azt láttatja, mintha a kormány elhatározására és rendeleteire is súlylyal bíró befolyást gyakorolhatna.“

. . . . „Hivatali szoros kötelességénél fogva tehát felhivom önt, hogy a fölfedezett mozgalmakat és káros hatásukat szüntelen erélylyel és hajthatatlan elszántsággal hiúsítsa meg. . . . .

. . . . Az észlelt izgatásokról az illető izgatók megnevezése mellett jelentést teend, hogy a m. kormány az e tekintetben szándékolt rendszabályokat haladék nélkül megindíthassa, miután megmásíthatlan akarata a cs. kormánynak e veszélyes izgatásoknak véget vetni és azokat erélyes eszközök által mindenkorra megszüntetni, hogy a kitűzött cél: a birodalomegység és a törvényes rend biztosíttassék és megszilárduljon.

„Fölösleges felemlíteni, hogy intézkedései a kijelölt irányban biztosan számítottak, de feltűnők ne legyenek.“

Mulatságos, hogy Apponyit, e veszélyes izgatók fejét, nem sokára Bécsbe hitták, hogy Magyarország szervezése iránt nézeteit kérjék, és miniszterséggel megkinálják. Apponyi nézeteit a kormány természetesen haszonvehetetlennek, Apponyi pedig a miniszterséget természetesen elfogadhatatlannak találta. De mint csodálkoztak volna a „császári főispánok“, ha elfogadta volna!

És míg a magyar liberális pártról ennek egyik ve-

zére megjegyezte, hogy pályafutásának befejezésével mi sem *hiányzik* többé, mint hogy bebálsamozva a muzeumba tétessék; és míg a Bach-rendszer súlya alatt minden elnémult: csak a rebellis conservatívek nem tudtak nyugodni. Midőn a rendszer fénykorát és nagy sikerét látszott érní, 1857-ben a Felső magyarországi körútja alkalmával mindazon gondos és szorgos intézkedéseket, melyekkel Bach a Felsőnek és a világnak demonstrálni akarta, hogy Magyarország boldog, mert nyugodt, és nyugodt, mert boldog: újra „az örökké igazgató“ conservatívek fellépése zavarta meg.

Ujabb emlékirat készült, melyet gróf Apponyi és báró Sennyey compörtáltak, miután egy aláírást az nap alatt kellett és csak teljes titokban lehetett eszközölni. Míg az 50-iki emlékiratot csupán 24-én irták alá, most 131 aláíró volt, élükön a primással, köztük báró Eötvös, Ghyezy, Lónyay és a pesti polgárság többje, Frölich, Jálies, Liedemann, Perger, Nádossy, Karczag. Az emlékirat átnyujtása nem engedtetett meg. De erre már a felelet az olasz háború, Bach bukása, a monarchia megingása volt.

Míg Kossúth a magyar szent koronát újra kínálgatni kezdte mindenkinek, a ki azt az osztráktól elvenni hajlandó volna, s míg hivei kint s bent újra mozogni kezdtek, hogy sohasem teljesülendő külföldi ígérekkel ámitsák önmagukat és a kétségbeesett, de kétségbeesésében is vérmes magyart, szerephez segítsenek számos kalandort és bajba keverjenek számos becsületes, de méltán elkeseredett hazafit és compromittálják a nemzetet, jogainak visszaszerzését nehezítve a felső bizalom aláásása által: a conservatíveket a helyzet új tette hívta, és most már alkalom nyílt gróf Dessewffy Emilnek Rechberg miniszterelnöknek átnyujtani az ujabb emlékiratot, a ki azt a miniszteriumba lépendő br. Hübnerrel is közölvén, fölötte 5—6 thea-estélyen Dessewffyvel, Jósikával, Széchenyivel és Majláthtal eszmecserét folytatott. Hübner rendőr-miniszterre neveztetvén, bő alkalma

nyílt a monarchia állapotában, a népek hangulatában tájékozódni.

A „thea-estélyek“ eszmecseréit önálló programmba foglalta és néhány nap múlva megkapta — felmentését.

De valamiféle mégis tenni kellett. Bekövetkezett a „verstärkter Reichsrath.“ Senki közvetlenül sokat nem várt attól. A megkérdetéstük nélkül oda kinevezett magyar tagok közül hárman: Vay, Eötvös, Somssich, megköszönték a kitüntetést. Hárman: Apponyi, Barkóczy s Majláth, számoltak a megvitátás hatására, és nem vélték elszalasztandónak az alkalmat, hogy mindazt, a mi szívéükön volt, a thea-asztal helyett a zöld-asztalnál mondassák el. E tény is felhasználott a conservatívek ócsárlására. De a magyar alkotmány helyreállítása itten kezdődik és a kezdeményezés, valamint utóbb a helyreállítás a conservatívek műve.

Tömerdek volt a nehézség, melylyel küzdeniök kellett; de küzdöttek ugyanazon szilárdsággal, melylyel szembeszálltak volt a közvéleménnyel, hogy szolgálatot tehessenek hazájuknak. Visszalépésükkel kellett fenyegetniök, hogy kiszoríthassák Vay, Eötvös és Somssich helyett három más magyar kinevezését. Így jött be Széchen Antal és Andrássy György gr. és Korizmics püspök. Hasonlag még a ktszöbön visszalépésükkel kellett fenyegetniök, hogy előleges censura nélkül szabadon elmondassák a tanácskozók előtt ismert nyilatkozatukat, mely szerint óvást tesznek minden következtetés ellen, mely Magyarország jogait illetőleg megjelenésökből vonatnék; hogy nem párt nevében beszélnek, hanem hódolva Ő Felsége kívánatának megjelentek, hogy legjobb meggyőződésük szerint adják elő egyéni nézetöket. Hasonló küzdelemmel kellett az előirt fogadalom mellözését kívánniök. És midön végre a kormány nem mint bizalmi férfiak tanácskozását, hanem mint intézményt akarta a gyülekezetet inaugurálni és *törvényhozási* munkálatokba vinni, ismét erélyesen és sikerrel tiltakoztak. Ekkor mondja Maj-

láth György egyszerűségükben is a helyzetnél fogva örökre emlékezetes szavait: „Nálunk minden gyermek tudja, hogy törvénynek oly határozatot neveznek, mely az országgyűlés és a korona közt állapítottat meg.“ És ekkor kezdett a hazai közvélemény reménynyel és büszkeséggel tekinteni a gyülekezetre. A nagy érdekeltséget keltett discussió eredménye a többségnek azon megállapodása volt, hogy „a monarchia alkotmányának a népek történelem-politikai individualitásának kell megfelelni;“ sokat gonyolódtak, kivált a burokraták és bécsi centralisták e mondat abstractióján, de e mondatban benn volt a dualismus és a magyar alkotmány.

A tanácskozások befejezése után nem sokára Apponyi, Dessewffy és Andrásy grófok, báró Sennyey és Majláth ismét Bécsbe hivattak. Az újabb tanácskozások annyira hevenyében mentek, hogy egy ülés esti 9-től reggeli 7-ig tartott és Szécsen 24 óra alatt valami húsz legf. kéziratot szerkesztett. Azt is látták a magyar urak, hogy nem annyira tanácskozni, mint megállapított dolgokhoz hozzájárulni hivattak. A részletekbe igen, de az alapokba módosítólag nem folyhattak be. Innen az úgy létesült „októberi“ munkálat zavart volta, melynél fogva itthon nem tudták, illumináljanak-e, vagy verjék-e be az illumináló ablakait. Innen a magyar urak komoly megfontolása, vajjon nem kellene-e a munkálatoktól teljesen visszavonulniok. De látták, hogy e munkálatok magyar országgyűlésre vezethetnek és tudták, hogy visszavonulásukkal e nehezen kiküzdött eredményt is ki tudja mennyi időre elejtenék, és a reform Magyarországra nézve még hátrányosabb irányt venne. Ezért felelni önelkiismeretüknek nem felelhetek volna soha, és bár olcsóbb és népszerűbb hazafiság volt ócsárolni az októberi munkálatot és az októberi férfiakat, ők nem szájhősök, hanem hazafiak voltak, és megállották a talpalatnyi földet, a földet, hol hazájuk ügyén lendíthettek.

Döntött, hogy a szándékolt mű bő tért nyitott a fej-

lődsnek; hogy az ország legfőbb óhaja az országgyűlés volt, hogy minden út, mely erre vezet, jó, hogy a ki ily utat elzárna, lehetne hazárd fenegyerek, de józan hazafi nem; hogy csak az országnak van joga a fennforgó kérdésekben határozni, és hogy erre országgyűlés által alkalmat kell nyitni; hogy az országgyűlés segíthet azon, a mivel az egyesek nem bírhattak. És ha tekintetbe vesszük, hogy mindazok, a kik már az októberi műnek köszönhető szebb napokban oly bátran szónokoltak a 48-iki törvények mellett, ekkor még mélyen és bölcsen hallgattak, és a ki szólott, az úgy szólott, mint b. Eötvös József, hogy: „Die Garantie der Macht und Einheit Oesterreichs“; és ha meggondoljuk, hogy még akkor is, midőn az októberi férfiakat megbuktatták a 48-iki férfiak, nem 48 győzött, hanem az októberi eszme: a magyar alkotmány helyreállítása mellett a közös ügyek alkotmányos közös tárgyalása, — akkor bajos lesz igazságot nem szolgáltatni az októberi férfiaknak. Utolsó erőfeszítéssel igyekeztek még annyi tért nyerni Magyarországnak, a mennyit az egésznek kockáztatása nélkül követelni lehetett és aztán hozzáláttak a foganatosításhoz, és állottak elébe a rágalmaknak. Báró Vay Miklós lón kanczellárrá. Báró Vay, a kit Haynau-féle törvényszék ítelt volt theresienstadti várfogságra, s a ki csak az imént állott még élén a patens elleni protestáns oppositionnak. Az absolutismus és a germanisatio el volt temetve. Az első vívmány.

Első gondja volt az ujan alakított magyar kormány-
nak helyreállítani a megyéket; midőn nem érvényesíthette a törvényszerűséget saját állásában, legalább érvényesíteni akarta saját hatáskörében. A megyék helyreállításával egyúttal oly bátorságot tanúsított fölfelé, melyet lefelé tanúsított akkor, midőn népszerűségét és tán politikai jövőjét feláldozva, ráállott a kétségkívül törvénytelen alapra, hogy hidat képezzen a nemzetnek a törvényes alap elérésére, hidat, mely a cél elérése után előreláthatólag majdan félre-

vetendő volt. A megyék mindent elkövettek, hogy az új magyar kormányt lefelé népszerűtlenné, fölfelé a lehető legsúlyosabban compromittálják. Hogy a megyéknek, hogy a nemzetnek a törvényes alaphoz ragaszkodni kellett, hogy hatályosan tiltakozni kell az októberi diploma azon törvényellenes pontjai ellen, melyeket a magyar kormányférfiaknak kiküszöbölni nem sikerült: az kérdés tárgya sem lehetett. Hogy a hosszan elnyomott nemzet felháborodásának a szabad nyilatkozás első alkalmával rohamszerű módon kellett kitörni, az érthető és nem csak menthető, hanem a nemzeti erő és önérzet hiány mellett tanuskodott volna gyászosan az ellenkező. De mégis kérhető, vajjon igazságos volt-e azok ellen irányítani a felháborodást, akik mindegyik az alkalmat önfeláldozó fáradságos küzdelemmel megszerezték, és vajjon politikus volt-e a kormány tekintélyének, rendeleteinek és végre az adózásnak megtagadásával compromittálni; emberi erőt csak nem föltümulóvá tenni ama férfiak helyzetét, kik missiójuk és személyes áldozatuk teljes tndatával elfoglalták az álláspontot, melyet a nemzet nem foglalhatott el, de melyről lehetségesnek látszott, és egyedül látszott lehetségesnek, visszavívni a nemzet jogait? oly álláspontot, melyet a fennállott hatalom elleni nehéz küzdelem után érthettek el csak, és melyről, ha őket az ellentük míg folyton küzdő és áskálódó magyarellenes irány leveri, a reménytelenség előtt áll ismét a haza. E magyarellenes irány nyerte leghatályosabb szövetségét ama túlzó hazafias irányban.

Soha oly nehéz helyzetben, soha olyan nagy, csaknem megoldhatatlan problémák előtt, mint ők, nem állott államférfiú, kik hogy e helyzetnek, e feladatoknak meg tudtak felelni, az oly rendkívüli államférfiúi tulajdonokról tanuskodik, melyeket a viszonyoknál fogva csak a mélyebb belátásnak ismerhettek föl, de melyek szerencsésebb körülmények közt a világ méltó büszkeségének váltak volna tárgyává.

Elfoglalni oly alapot, melyet minden irányban elégtelennek és törvénytelennek kellett jelölniük; mely lefelé és fölfelé szükségkép ferde posztióba hozza őket; de melynek el nem foglalása annyi lett volna, mint megtagadni a hazától egy szolgálatot, mely egyedül nyújthatott kilátást a haza jogainak békés visszaszerzésére; tudatával annak, hogy csak átmenetet képezhetnek, közepette két küzdő iránynak, melynek egymás ellen intézett támadásai egytől-egyig az ő testükön mentek keresztül, és melynek bármelyike győzzön: ők félre fognak löketni. A nemzet irányában védeni a korona álláspontját és a tényleg fennálló birodalmi kormány igényeit, fölfelé ezek ellen meggyőződésükhöz híven repraesentálni és küzdeni és védeni a nemzet követelményei. Túrni a gyanúsítást mind a két oldalról; csitítani és engesztelni mind a két irányban és mégis harcolni mind a kettővel küzdeni felfelé a jövőért, küzdeni lefelé a jövőt ígérő jelenért. Megfelelni a közkormányzat elutasíthatlan igényeinek, fenntartani az államgépezet működését és mégis átadni e gépezetet oly elemeknek, melyek sem felsőbbségüknek, sem rendeleteiknek nem engedtek, és elvileg nem is engedhettek. Folytonos lavírozás, figyelmeztetés, kérés, fenyegetés, sőt elutasíthatlan erőszak (adóexecutió) közt, nehogy az engedetlen megyék megbuktassák a kezdeményezett nagy művet felfelé; és mégis türelem, végső engedékenység, nehogy a szenvedélyek ingerlése megbuktassza a művet lefelé. Minő helyzetek, minő nehézségek!

És bármi legyen az eredmény: köszönet, elismerés nem lehet. Ily követelményeknek megfelelni nem elég a legönzletlenebb hazafiság, nem legmagasabb államférfiúi qualificatio: hanem együttesen szükséges mind a kettő a legnagyobb mértékben, oly mértékben, minőben azt csak a conservatívek: Majláth, Sennyey és társai bírták.

És a nehézségek egyikét sem kerülhették ki- Bár előrelátták az ebből keletkezendő vihart: a megyéket helyre kellett állítani. Mert ha egyéni politikai jövőjüket feláldoz-

hették, ha a törvénytelen alapra törvényesnek visszavivhatása végett egyénileg ráléphettek: a nemzetet csak törvényes alapra volt szabad állítani, és ha a kormány nem is lehetett az: *az országgyűlésnek törvényesnek kellett lenni.* Ehez pedig megye kellett. Ugyanezért a legnagyobb küzdelemmel és erőfeszítéssel kivitték ellenére az októberi diplomának, hogy a választások az 1847-diki törvény alapján történjenek, és hogy az országgyűlés összehívása iránt egy legf. kézirat nyíltan utaljon arra, miszerint Magyarország közjogi állásának rendezésére az országgyűlés lesz illetékes. Ragaszkodva azon álláspontjukhoz, hogy csak közvetítők törvényes országgyűlés létrejöttére, és hogy az ország sorsa iránt illetékesen határozni lehessen, ezek által lehetőségessé tették a törvényes országgyűlést és ezek által, de különösen az 1848-ki választási törvény elfogadása által egyúttal egy *nagy tényt állítottak* azok elé, a kik nem győzték őket vádolni, hogy törvénytelen térre akarják vinni a nemzetet, és az 1848-iki törvények érvényét akarják tagadni. Főleg *Deák Ferencz* hazafias böles belátásának köszönhető, hogy ha személyes elismerést nem is, de legalább annyi elismerést nyertek, hogy a nemzet a nehezen kivitt tért elfoglalta, és létrejött az országgyűlés, melyet a szélsők, mint törvénytelen kormánytól eredőt, elfogadni nem akartak.

Még az országgyűlés összejövele előtt merült fel azonban egy újabb epizód, mely a nehézségeket a legmagasabb mértékben fokozta. Az osztrák tartományok számára az októberi diplomával együtt kiadott statutumok alkotmányosság tekintetében igen sok kívánni valót hagytak, s miután a magyar közvéleményt is meg kellett győzni, hogy Ausztriában komolyan akarják az alkotmányosságot és az októberi eszmét, a mint azt a magyar államférfiak felfogták: Magyarország alkotmányának helyreállítása a közös ügyek alkotmányoszerű közös tárgyalásával, csak úgy volt létesíthető, ha Ausztriának valóban alkotmányos állapotai vannak: a

magyar államférfiak hathatósan támogatták az ausztriai szabadelvűség és magyarbarátság hírében álló *Schmerlingnek* államminiszterré kinevezése volt. A „Presse“ és a „Napló“ Deák közlönye, egyaránt örömmel fogadta a kinevezést. De gyorsan adott helyet az öröm a kiábrándulásnak. Minthogy a magyar közvélemény évtizedeken át kizárólag a demokrátiáért és liberalismusért látszott rajongani, és a legfelületesebb elfogulatlan néző is tapasztalhatta, mily könnyűséggel, hogy ne mondjuk könnyelműséggel áldoztattak fel sarkalatos magyar érdekek a democratia és a liberalismus érdekeinek: mi csoda, ha az osztrák liberálisok és velük Schmerling ezentúl meg volt győződve, hogy Magyarországnak tulajdonképen nem is magyarosság, hanem csak democratia és liberalismus kell. Ha tehát Ausztria azt meg tudja adni, a magyarok szívesen fognak Ausztriába olvadni, hadd alapíthassák meg „viribus unitis“ a democratia és a liberalismus egy dicső birodalmát. Schmerling politikája tehát demokratikus, liberális és centralista volt, és ő és az osztrák liberálisok mód nélkül megapprehendáltak, midőn reményeikben csalódva látták, hogy nemcsak a magyar államférfiak, hanem a magyar nép is ellenzi azt. Másfelől a germanisátió és a „Gesamtösterreich“ emberei, látván, hogy ezeket absolutistice fenntartani már csakugyan nem lehet, mind átmentek Schmerling táborába, hogy rendszerüket ennek és a liberalismusnak segélyével mentseék még.

Ehez járult a magyar megyék garázdálkodása és az, hogy szélsőink nyíltan hangoztatták az elszakadást, a forradalmat.

Tehát Schmerling mögött népének közvéleménye, a szabadelyűek és „megfogyva bár, de törve nem“ a bureaucratia, a régi rendszer embereinek minden hatalma és Magyarország elleni törekvése.

Vele szemben a magyar kormány, saját nemzetétől megtámadva, nullificálva; és a magyar ellenzék, mely azonban a megyében oly tapintatlanul és politikátlanul viselte

magát, hogy törekvéseire utalni Schmerling egyik leghasználhatóbb argumentuma lón. Minél inkább hangoztatták az erős hazafiak: „Mi közünk Ausztriához“, annyival inkább kellett Bécsben Schmerlingnek győzni. Csak a conservatívek politikája, támogatva a nemzet által, buktathatta meg Schmerlinget; de a nemzet, nem hogy támogatta volna, hanem kitelhetőleg nehezítette előharczosainak állását.

Igy létesült az 1861-iki februári patens.

Hiába utalt a magyar kormány arra, hogy midőn már az októberi eszme is annyi nehézségbe ütközik, ezek ne fokoztassanak újabb, még sérelmesebb octroy által; hiába tagadta meg Vay a patens ellenjegyzését. A patens ellenjegyzés nélkül adatott ki.

A magyar kormány állást foglalt ellene.

Kijelentette, hogy visszalép, ha a patensnek Magyarországra nézve is a befejezett tény jelleme tulajdoníthatik, és az októberi *transactionalis* eszme elejtetik.

Kijelentette, hogy ragaszkodik az októberi eszméhez, mely szerint a közös ügyek közösen tárgyalandók, de a közjogi viszonyok törvényesen, a magyar országgyűlés által rendezendők. Kijelentette, hogy a magyar közvélemény aberratiói iránt, a míg csak a korona tekintélye vagy a monarchia biztonsága nem veszélyeztetik kimérettel és türelemmel fog eljárni; hogy concret javaslatokra az országgyűlés nyilatkozatát kell bevárnia; hogy az 1848-iki törvények revisióját követelni fogja, de hogy azokat, mint érvényes törvényeket csak az országgyűlés módosíthatja; hogy az országgyűléstől a Reichsrathban való részvételt követelni nem fogja, de követelni fogja, hogy a magyar országgyűlés egy delegatiója által a Reichsrath egy delegatiójával érintkezzék a közös ügyek iránt.

Ime 1867.

Ezzel kijelentették, hogy a magyar törvény és a jogfolytonosság alapján átlanak, és hogy ez alapról akarják megadni a monarchiának, a mit a monarchiától nem tagad-

hatott meg utóbb Andrásy és a Deákpárt sem, midőn a delegatiók intézményét tényleg felállította, az 1848-iki törvényeket közjogi tekintetben a nádori törvény eltörlésével stb. hatályosan revideálta és módosította.

Pedig akkor még nem volt Königrätz.

Kijelentette végül a magyar kormány, hogy ha e politika elfogadható nem volna, akkor visszalépni kénytelen.

Ő Felsége bécsi tanácsadóinál melegebb szívvvel és magasabb politikai belátással bírván, ápril 6-án kelt legf. kéziratával értesítette a magyar kormányt, hogy a *kiegyezkedés* eszméjéhez, az alkotmányos úthoz ragaszkodik, a ki-méletet és türelmet a lehetőség határáig helyesli.

A conservativek reménnyel nyitották meg az országgyűlést.

Ország-világ előtt bizonyoságot teendők arról, hogy a törvényes alapot elejteni nem akarják: a hányan az országgyűlésen voltak, hozzájárultak Deák feliratához, mely a törvényes alapot tisztán és erőteljesen fejtette ki.

Másfelől Deák az „*esetről-esetre*“ szavakkal megtette az első, a legnehezebb lépést azon követelmény felé, mely a conservativeket, mint gyakorlati államférfiakat, a „tiszta 48-asok“-tól, mint rajongóktól közjogi tekintetben egyedül különböztette meg. Az országgyűlés ez elv elfogadásával féllábbal már az októberi eszme alapján állott, ha nem is volt igaz, a mit Nyáry mondott, hogy ez elv a „Reichsrathba“ visz.

A magyar államférfiak reménye emelkedett.

Programmjuk legtisztábban vehető ki a feliratra adandó válasz tervezetéből, a mint abban a magyar államférfiak megegyeztek.

E szerint kiindulva a *pragmatica sanctió*ból, elutasítandó volt a tiszta *personal-unio*, a nélkül azonban, hogy *realunio* követeltetnék.

Utalás annak szükségére, hogy a monarchia *változott* viszonyainak megfelelő módon biztosíttassanak a *pragmatica*

sanctó céljai. Utalás közöstudgyek tetteg létezésére és az Ausztriában is életre ébredt alkotmányosságból folyó szükségre, ezeket közösen tárgyalni. Kimondása annak, hogy az ez okokból szervezett birodalmi tanácsot Magyarországra erőszakolni nincs szándékban; sőt ellenkezőleg felhívatik az országgyűlés a közöstudgyek közös tárgyalására ezélszerűbb más módozatokat javaslatba hozni, addig is azonban, az ősi szokáshoz képest, regnicolaris deputatiót kiküldeni, mely a haladékat nem tűró ügyek iránt a kormánylyal és a bir. tanácssal érintkeznek.

A közöstudgyek biztosítása mellett kilátásba helyezendő lett volna az önálló és független magyar kormányzat.

Ez után kiemelendők lettek volna a 48-iki törvények hiányai, keletkezésük abnormitása, a módoztatások szűksége, anélkül azonban, hogy legalitásuk kétségbe vonatnék.

Midőn e tervezet egy évvel utóbb *Deák Ferencz* tudomására jutott, igen valószínűnek mondá, hogy ily szellemű leirat a kiegyezésre vezetett volna. Tény, hogy 1867-ben Deák ugyan e programot tette magáévá és vitte keresztül az országgyűlésen.

E tervezetet azonban Schmerling és collegái nem vélték elfogadhatónak. Jeleztük az okokat, hogy miért kellett Schmerlingnek győzni, és Shmerling győzött; július 18-án a magyar kormányférfiak el voltak becsátva. E nélkül elérhettük volna már akkor, a mit elértünk 1867-ben, miután puhult Ausztria és puhultunk mi.

Vay utódjainak már nem kellett tervezetet készíteni. A leiratot Forgách készen kapta. Mig Deák felirata az „esetről-esetre“ szavakkal a concessió, a kiegyezés terére állott, a válasz-leirat a „Verwirkungstheorie“ terét foglalta el. Deák második felirata nem lehetett egyéb, mint az alkudozások megszakítása; a jogfolytonosság elvéről magyar államférfiu nem mondhatott le. Az országgyűlés feloszlott. Bekövetkezett a provisorium.

Azon reményben, hogy a kiegyezés fonalát még ily viszonyok közt is tovább fűzheti, azon államférfiai tudatban, hogy a Schmerling-irány sikerre és kielégítésre semmi tekintetben sem vezethet, hanem buknia kell, a magyar conservatívek némelyike megmaradt hivatalában, hogy innen is közvetlen működhessék az el nem ejtendő czélra. Ily kísérletek Schmerling erős állásán meghiúsulván, ők is visszaléptek, és e visszalépéstük találkozott a birodalmi kormány óhajaival, mely úgy vélekedett, hogy megmaradásuk csak a 48-sok reményeit táplálja.

Jött a Bach-korszak újabb kiadása, és jött az ostrom-állapot, jött Zichy Hermann és Pálffy Mór; és ennek *szükszerű folyománya gyanánt* jött a nemzeti kétségbeesés politikája, az Almásy- és Nedeczky-féle összeesküvések, melyek jogosultságukat a kiegyezés reményének elvesztéséből és a létező állapotok minden irányban törvénytelenységéből meríték; politikai tévedezések, melyeket sajnálhatott a mélyebben belátó, mert a törvénytelenység térere szóliták a nemzetet, midőn annak életérdeke a törvényes tér visszavívását parancsolta; mert sikerre nem, hanem csak a fejedelem és nemzet közti szerenésetlen bizalmatlanság fokozására vezethettek; de melyekért a sujtó ítélet nem a hazafikiégbeesés által vezérlteteket, hanem a kormányzatot illeté.

De sorra jött egyéb is. Schmerling politikai impotenciájának nyomról-nyomra kiderülése. A centralista „Reichsrath“ pusztá fictió maradt. A népek nagy részét nem lehetett bekapni. A direct választásokat Ő Felsége maga állhatatosan ellenezte Magyarországon. Örökké emlékezetes tanujele annak, hogy rövidlátó tanácsadók megkísérhették ugyan félrevezetni Ő Felségét a politikai lehetőségek iránt, de hogy Ő Felsége valódi államférfiai belátásban messze fölülmúlta e tanácsadóit, hogy felismerte a direct választások politikai értéktelenségét, hogy nem látszólagos eredményt, hanem magyar népének igaz kielégítését és meg-

nyugvását óhajtá, atyai szíve nem ingattatván meg a forradalmi kísérletek által sem.

Továbbá a közelégedtlenség mellett nőttön nőtt a pénzügyi zavar is; a Schmerling által a rendezett frankfurti nagy német tüntetés nem sikernek, hanem szédülő komédiának bizonyult, mely Poroszországot provocalta, úgy hogy ez a ki nem elégitett Olaszországgal együtt mind gyanusabb állást foglalt. Így maga a birodalmi tanács többsége Schmerling ellen fordult. Másfelől *Deák* Ferencz emlékezetes hűsvéti czikke és fogadtatása tanúságot tőn a nemzet rendíthetlen ragaszkodásáról a törvényes alaphoz, de tanúságot meg nem ingott loyálisáról. Ő Felsege maga ragadta meg a kezdeményezést. Juniusban a gazdasági egyesület kiállítására rándult; — érintkezett a magyar államférfiakkal; *Schmerling* bukott, *Majláth* lőn a kancellár és br. *Sennyey* főtárnokmester.

Első gondjuk az országgyűlés előkészítése volt. Ennek 1865. évi decz. 14-iki megnyitására kieszközöltek oly trónbeszédet, mely azon tervezetnek felelt meg, mely miatt néhány évvel ezelőtt vissza kellett lépniök. A trónbeszéd a *sanctio pragmatica* alapjára állott. Erdélynek és Horvátországnak visszakapcsolását és a magyar országgyűlésre meghívását jelezte. Kivánta a közösiügyek kezelésének elhatározását, indokul az Ausztriában is életbeléptetett alkotmányosságra utalva.

De kijelentette egyúttal, hogy a Magyarországra sérelmes *februári alkotmány fel van függesztve*, s hogy az az októberi diplomával együtt a magyar országgyűlés elé terjesztetik *tárgyalás-, illetőleg módosítás végett*. Elismerte a 48-iki törvények alaki törvényszerűségét, de szükségesnek mondta módosításukat, a hol a királyi hatalomba (nádortörvény) az Ausztria alkotmányosságából eredt új viszonyokba iltköznek.

A trónbeszéd tehát egészen törvényes alapon állott és e meleg szavakkal végződött:

„Az isteni gondviselés akarata nagy és nehéz feladásokat tűzött elénkbe, komolyakat és tekintettel az alkotmányos életnek birodalmunk nagy részében beállott szünetelésére, a felelősség súlyos terhével járókat az ország elébe is. Hinni szeretjük, hogy fejedelmével egyetértve, az ősöktől öröklött áldozatkészséggel és öntagadással járulandó feladat megoldásához, annál is inkább, miután azon helyzetben van, hogy midőn erőt és sulyt kölesönöz, saját erejét és sulyát növeli, midőn emel, önmagát emeli, midőn az egész fennmaradását biztosítja, saját épségét tartja fenn. És ha sikerül egy viszontagságos időszak után birodalmunkat a nehézségek legaggasztóbb fordulatain ez ország támogatásával szerencsésen vezetni keresztül, áldani fogjuk azon perczet, mely abbeli elhatározásunkat szülte, hogy felköltük újból és megszilárdítsuk a fejedelem és ország közötti bizodalmat.“

„Biztos és szilárd reménnyel nézünk az országosan egybegyűlt főrendek és képviselők őszinte nyilatkozatai elébe, és midőn a magyar országgyűlést ezennel ünnepélyesen megnyitottnak nyilvánítjuk, azon élénk óhajnak adunk kifejezést. vajha sikerülne a kiegyenlítésnek nagy művét isten segélyével valamennyi népeink megalégedésére szerencsésen befejeznünk.“

E trónbeszéd, összevetve a „Verwirkungstheoriá“-val a magyar kormányemberek fényes államférfiúi diadala. De ha érvényesítették politikájukat felfelé, még fényesebb diadalt és elégtételt nyertek, habár elismerést nem is nyertek, lefelé.

És itten eljutottunk azon mozzanathoz, a hol a conservatívek a leghathatósabbán rágalmaztattak és rágalmaztatnak mind e mai napig: és mégis ép itten derül ki működésük üdvössége, politikájuk helyessége és sikere, de egyúttal emelkedett önzetlensége is a legfényesebben.

Deák Ferencz felirati javaslatában kimondta, hogy:
„Felséged a jogvesztésnek bizalmat ölő, káros elmé-

letét határozottan elvetette, s azzal ellentétben a *pragmatica sanetiót*, mint *közösen elismert* jogalapot választotta kiindulási pontul. Felsőged kegyelmesen biztosított minket az iránt is, hogy a magyar koronának teljes épségét fel fogja sértetlenül tartani. Így tette Felsőged lehetővé azt, hogy menekülve legnyomasztóbb aggodalmainktól, nyugodtabb lélekkel s a kedvező siker reményével kezdhetünk súlyos bajaink orvoslásához.“

Továbbá :

„Elismerjük mi, hogy léteznek oly viszonyok, melyek Magyarországot a Felsőged uralkodása alatt álló többi országokkal közösen érdeklik, s igyekeztünk oda lesz irányozva, hogy e viszonyok megállapítására s miként kezelésére nézve oly határozatok jöjenek létre, melyek alkotmányos önállásunk s törvényes függetlenségünk veszélye nélkül a célnak megfeleljenek.“

És „azt, a mit tenniünk szabad, s mit önállásunk és alkotmányos jogaink sérelme nélkül tehetünk, a törvény-szabta szigorú kötelesség mértékén túl is méltányosság alapján, politikai tekintetből megtenni fogjuk, hogy azon súlyos terhek alatt, miket az abszolút rendszer eljárása összehalmozott, az ő jólétök s azzal együtt a miénk is össze ne roskadjon s a lefolyt nehéz idők káros következései róluk és rólunk elháríttassanak.“

Továbbá :

„Hogy vannak az 1848-diki törvény rendeletei között egyes pontok, melyeket a nép jogainak sértetlen fenntartása mellett mi magunk is ohajtunk ezélszerűbben átalakítani s határozottabban kifejtteni.“

Továbbá :

„Sőt a mennyiben ez érdekekre nézve új törvények alkotását, vagy a már létezőknek módosítását sürgetőleg szükségesnek tartjuk, a több időt igénylő előmunkálatokhoz mielőbb hozzáfogunk s megállapodásainkat Felsőgednek annak idejében fel fogjuk alázatosan terjeszteni.“

Végre pedig:

„Tudjuk s őszinte hálaérzettel ismerjük el, hogy Fel-ségednek atyai szándéka: eloszlatni azon aggodalmakat, elhárítani azon akadályokat, melyek függő közjogi kérdéseink elintézését eddig gátolták. Multat és jelent összehasonlítva, örömmel látjuk: hogy a kiindulási pont, czél és eszközök e kettőben lényegesen különböznek. A múlt végtelen aggodalmakkal sujtott; a jelen egy szebb jövő reményével kecsegtet.“

Tehát mi akadályozta még a kiegyezkedést? Mi okozta, hogy még drága két évnek kellett elmúlni a monarchia rendezéseig, a magyar alkotmány helyreállításáig, a múlt hibáinak és mulasztásainak oly égetően sürgős orvosolhatásaig? Mi okozta, hogy ezek nélkül, tehát benső megszi-lárdulás nélkül kellett a monarchiának az 1866-ki válság elé állania?

Kész a felelet. Hallottuk százezerszer.

Az, hogy a conservativek annyiszor bizonyított és tényekkel bizonyított törvényhűsége csak álnok comédia volt, hogy a 48-iki alapot el akarták escamotirozni, hogy nem miniszteriumot, hanem dicasteriumot akartak, hogy pártelőíteltől és hatalmi érdekekből nem a 48-iki, hanem a 47-iki alapra akarták az országot vinni, és hogy a kiegyezkedést a monarchia és az ország érdekeinek felmondásával hátráltatták, hogy a kiéheztetett országgyűlést ennek elfogadására birják.

Oly vádak, melyeket a saját hatalmát a conservativek tisztább hazafiságától és magasabb államférfiúi képességétől méltán féltő „*clique*“ buzgón és sikerrel terjesztett, melyek, ha valók volnának, csakugyan örökre lehetlenné tennék a conservativeket, mint hazafiatlan és tulajdonképen nem conservatív, hanem reactionárius férfiakat. Ha valók volnának, esüggeteg szívvel bele kellene nyugodnunk ama két-ségbeajtó szükségbe, hogy Magyarország megmentésére a fenyegető végbukásból csakugyan nem maradnak más

férfiaink, mint ugyanazok, kik elvezették 1867-től 1874-ig, azaz magához a végbukás ijesztő széléig.

Szerencsére nem valók. — Szerencsére — midőn ma már alig lehet más reményünk, mint a remény a conservatívek hazafiségében és államférfíúi képességeiben.

Csodálatos, hogy egy merész hazugság, százszor ismételve, felér az igazsággal és elszorít mindenki számára könnyen hozzáférhető napvilágos tényeket.

A való pedig ez :

A felirat és fejtetlen pártolói az idézettek mellett követelték azt is, hogy a 48-iki törvények, mielőtt revideálatnának, tettleg végrehajtsanak és e tettleges végrehajtástól tették függővé a kiegyezkedést.

A conservatívek ezt lehetetlennek ismervé, nem akarták a kiegyezkedést lehetetlenségtől függővé tenni, azaz lehetetlenné tenni. Ez a való. A többi másrész rágalom, utólag kitalálva és portálva pártérdekből. Meggyőzhet erről mindenkit az Országgyűlési Napló.

Bartal 1866. február 15-én remek beszédben védte a conservatívek álláspontját, résztelesen kifejtve azon eszméket, melyek a kiegyezkedési törvényekben utóbb tettleg valósultak.

Zsedényi kijelentette, hogy a conservatívek is a 48-iki alapon állnak, és felelős független magyar kormányt akarnak, de az ellen való biztosítékok szükségére utalt, nehogy a 48-iki törvények ismét azon eredményre vezessenek, a hova vezettek 1848-ban. Utalt arra, hogy I. József, II. Mátyás koronázása előtt az országgyűlés szintén módosított érvényes törvényeket, és kifejtette, hogy a jogfolytonosságot nem esorbítja, a törvényesség feladását egyáltalán nem involválja, ha az országgyűlés a módosítások fölötti tanácskozásokba bocsátkozik, és e módosítások eredményében a törvények hiányainak orvoslására biztosítékokat nyújt.

Apponyi minden kétséget kizáróan egyszerű és világos szavakban mondta ki, hogy a conservatívek „felelős magyar

miniszteriumot“ és „Magyarország államjogi önállását“ akarják; akarják, hogy a „közös tárgyalásokban mint államjogi unitás a paritás alapján“ vegyen részt, és hogy ezen tárgyalások egyedül „a tagadhatlanul közös ügyekre szorítva, csak azon határig terjedjenek, a meddig a közös tárgyalás szüksége kétségtelenül be van bizonyítva.“

Tehát a felirat feltétlen pártolói és a conservatívek megegyeztek abban :

hogy a 48-iki alap egyedül törvényes, és hogy azon állnak, hogy felelős magyar miniszteriumot akarnak, akarják Magyarország államjogi önállását; hogy a közös ügyeket és ezek tárgyalásának szükségét elismerik, melyekben azonban Magyarország mint állami unitás a paritás alapján vegyen részt, szorítkozva egyedül a kétségtelenül szükségésekre, hogy végre már ezért is, de a viszonyok változta, a 48-iki törvények hiányai miatt is, e törvényeken módosítani kell, mely módosítások szükségét egyébiránt maga a 48-iki törvényhozás is kimondta.

A felirat és feltétlen pártolói azonban azt a jogfolytonosság szempontjából követelték, hogy a 48-iki törvények mindezek előtt tetteleg végrehajtsanak.

A conservatívek ellenezték ezt és pedig:

mivel a jogfolytonosság semmiben sem csorbul, ha a 48-iki törvények legalitása és felfüggesztésük törvényellenessége minden részről elismertetik és e törvények csupán a törvényhozás illetékes factorai, a király és az országgyűlés által egyetértve saját belátásuk és elhatározásuk alapján, tehát törvényesen módosíthatnak;

mivel semmi esetre sem ad fel az ország jogaiból csak valamit is, ha azon módosítások iránt, melyeknek szükségét nyíltan vallja, tanácskozásokba bocsájtkozik s azokat javaslatokba foglalja;

mivel ha legalább annyi megtörténik, — a mi nem zárja ki még azt sem, hogy a törvények tetteleges végrehajtásához mint törvényszerű követelményhez, az ország ragasz-

kodják, — a kiegyezkedés siettetik, és újabb biztosítékokat nyerve, a korona is engedményekben tovább mehet;

mivel jogilag indokolatlannak, politikailag értelmetlennek, kormányzatilag kártékonynak kellett ismerniök: azon pillanatban fogni régen hozott törvények tetteleges végrehajtásához, midőn módosításuk elutasíthatlan szükségét valamennyi illetékes tényező egyértelműleg felismerte;

mivel végre, — és itt vannak a *döntő* okok — a rendkívüli rázkódások közt hirtelen hevenyészett 48-iki törvények a kétségbevonhatlanúl helyes elvek mellett is nem csak sok tekintetben hiányosak, ellentmondók, ideiglenes jelleműek (a mit a 48-iki törvényhozás is kimondott), hanem oly intézkedéseket is tartalmaztak, melyek, mint a nádori törvény, a királyi hatalommal, sőt sajátlag még a tiszta personal-unióval sem fértek meg, másfelől pedig még a monarchia külügyi politikájának egységét is kizárták, s a végzetes összeütközéseket mintegy szükségszerűvé tették, úgy, hogy egyáltalán nem volt alaptalannak mondható azon aggodalom, hogy tetteleges végrehajtásuk a dynastiát, a monarchiát s az országot sodorhatják a 49-ikiekhez hasonló veszélyekbe, mely aggodalom a monarchia rázkódott helyzete, a forradalmi elemek tagadhatlan létezése és a fenyegető külországok által nem csak igazoltatott, hanem fokoztatott is; mely tekinteteknél fogva a magyar kormánynak s a conservativeknek úgy is mint hazafiaknak s úgy is mint államférfiaknak ragaszkodniok kellett követelményükhöz és kellett volna még akkor is, ha nem tudták volna, *a mint tudták*, hogy épen e tekinteteknél fogva sem a korona, sem Ausztria, még a legszélsőbb bizalom mellett is, nem engedheti el az e követelményekben rejlő biztosítékokat, úgy saját biztonsága érdekében, mint a kiegyezkedés sikerének érdekében sem.

A conservativek tehát utolsó sorban azért ragaszkodtak követelményükhöz, mivel tudták, hogy a nélkül a ki-

egyezkedés létre nem jöhet, és pedig nem csak most nem, de nem soha; mert követelményük elejtésével nem lett volna nyerve semmi, csak egy, súlyos bár, de elutasíthatlan kötelességük teljesítése lett volna elmulasztva, kötelesség-teljesítés, mely őket egyénileg népszerűtlenné, a jövőre lehetetlenné tette, de melynek *köszönhető az alkotmány helyreállítására.*

Annak súlya tehát, hogy a kiegyezkedés a monarchia és az ország kárára hátráltatott, nem a conservativekre nehezedik. Sőt kitarításuknak, nyílt és bátor fellépésüknek köszönhető, hogy végre a kiegyezkedés ez utolsó akadályai is elhárítottak.

Míg ugyanis az országgyűlést félbeszakító 66-ki háború eredményei egyfelől igen megkönnyítették a conservativek állását és törekvéseit fölfelé, a mennyiben a kiegyezkedés Ausztriára nézve elutasíthatlan szükséggé vált; a magyar nemzetnek a Klapka-féle forradalmi kísérletekkel szemben tanúsított loyális magatartása pedig a bizalmat tetemesen fokozta; azon osztrák államférfiak helyét pedig, a kik a conservativeknek a magyar alkotmány teljes helyreállítására irányzott törekvései elé még az utolsó pillanatban is nehézségeket gördítettek, az elfogulatlanabb *Beust* foglalta el: másfelől maga Deák Ferencz is felismerte a conservativek követelményének szükségszerűségét, és Deák Ferencz esélyebb politikai belátású közvetlen környezete is kénytelen volt ez előtt meghajolni. Az országgyűlés közöstudott bizottsága mélyen belement a 48-ki törvények módosításába, nagyban és egészben hiven azon eszmékhez, melyeket a conservativek az októberi napokban védelmeztek, és melyeket jelesen Bartal nagy beszéde részletesen kifejtett; a 48-ki törvények előlegesen tetteleg végrehajtásától pedig a felirat feltétlen pártolói hallgatag bár, de elállottak; tudjuk, hogy a 48-ki törvények a maguk teljességében tetteleg végrehajtva soha többé nem lőnek.

Igy ennyire változott és tisztult viszonyok közt szabaddabb kezet nyerve Bécsben, a legbecsesebb biztosítékokat hozhatva az ország részéről, az országgyűlési új ülőszakot a conservatívek már oly leirattal nyithatták meg, melyben a felelős kormány kinevezése határozottan ígérve és a közsügyek törvényes elintézése a 15-ös munkálat alapján már ennek teendői közé utasítva volt.

Ekkor tünt ki, hogy sajátképen miből áll az, a miből Deák közvetlen környezetete már csakugyan nem engedhet egy jótát sem.

Engedtek mindenben, a conservatívek programját magukévá tették mindenben, de abban az egyben nem engedhettek, hogy azt ők hajtsák végre, hogy a hatalom nekik jusson, a felelős miniszterium ők legyenek.

Ha az illetők mindjárt eleintén ily őszinték lettek volna, s nem tartják vala szükségesnek ebbeli elengedhetlen igényeiket lehetetlen igényekkel masquirozni, ekkor létrejöhc-tett volna a kiegyezkedés már egy évvel azelőtt is.

Mert miután *Sennyey* és *Majláth* a politikai kérdésekben fölfelé és lefelé, elejétől végig, egyikét aratták a legszébb győzelmeknek: könnyen engedhettek a személyes kérdésben és pedig annyival inkább, mivel:

tudatában voltak annak, hogy nem pártelőítélet és pártérdek, sem hatalmi vágy és személyes szempont nem vezette őket soha, hanem vezette a törekvés, visszaállítani Magyarországot alkotmányát; e ezél pedig el volt érve.

Érezték, hogy beteljesült, a mit elejétől fogva előre láttak; a mire elejétől fogva el voltak készülve; hogy a rágalom, mely hála és elismerés helyett nagy küzdelmükben nyomdokaikban járt, ha győzelmüket gátolni, ha művöket tönkre tenni nem is tudta, de meg tudta ingatni irántuk a bizalmat; és ugy érezték, hogy ily viszonyok közt a nagy mű, melyet annyi önfeláldozással alkottak meg, követeli tőlök még azt az önmehtagadást is, hogy hallgatagon

félrevonúljanak, s a nagy mű megerősítését, megvédését oly férfiakra bizzák, kiket a nemzet támogatni kész; csak multjukhoz maradtak tehát következetesek, ha nagy missiójuk beteljesítése a nagy küzdelem befejezése után ezeknek engedték át a hatalmat és engedték át némán az elismerést is, mely méltán őket illette volna; mert hiszen sem hatalmi vágy, sem hiúág, hanem a kötelesség teljesítése vezette volt őket.

És ha végre tán nem is bizhattak volna gróf Andrásy Gyulában, nyugodtan bizhatták a haza sorsának vezetését Deák Ferencz kezére, a kinek higgadt bölcsességében megbizott már Dessewffy Aurél is, és a ki e higgadt bölcsességének újabban is oly nagy tanujelét adta, midőn pártjával, midőn a nemzettel nagy népszerűség és tekintélye által elfogadta azon politikát, mely mellett a conservatívek oly sokáig küzdöttek; azt pedig már csakugyan nem láthatták előre, hogy az ügyek fővezetését *Deák Ferencz* kezéből lassanként mindinkább kiveendi közvetlen környezete, más néven úgy nevezve, hogy „clique“, és hogy Andrásy kormány-rendszere az országot, melyet átvett szabad kézzel, a nemzet bizalma mellett, oly függetlenséggel melyet a századok óta nem élvezett, a fejlődést biztosító szabad alkotmányval, tele reménnyel és lelkesedéssel tekintélylyel Ausztria irányában, tekintélylyel a külföldi irányában és szüz hitellel: kapkodó kontárkodás és rohamos pazarlás által nem valami rendkívüli körülmények nyomása alatt, hanem háborítatlan béke sima idején rövid hét év alatt a tönkremenés örvényének szélére, Rothschild kegyelméből uzsorakamatra élve állítja, romolva, jövője fölött csaknem kétségbeesve.

A conservatívek tehát visszaléptek: lovagias gyöngédséggel félrevonultak teljesen, nehogy csak népszerűtlen támogatásukkal is nehézségeket csináljanak a „gondviselés-

szerű“ férfiúnak. Andrásy gróf pedig a nemzet ujjongásai közt miniszterelnökké lett.

A régi szabadelvű párt egyik tagja, midőn a távozó *Sennyey*-től búcsúzott, elmenőben — sejtve tán, a mi jönni fog — így sohajtott: „Mily boldog nemzet, hogy ily erőket nélkülözni tud!“

Aztán jött az Andrásy-korszak.

IV.

Az Andrásy-korszak.

For nearly five years the present ministers have harassed every trade, worried every profession and assailed or menaced every class institution and species of property in the country. Occasionally they have varied this state of civil warfare by perpetrating some job which has outraged public opinion, or by stumbling into mistakes which have been always discreditable, and sometimes ruinous. All this they call a policy, and seem quite prond of it: but the country has, I think, made up its mind to close this career of plundering and blundering.)

Oct. 3.

B. DISRAELI.

„Közel öt éve minisztercink zavartak minden keresetet, rontottak minden ipart, megtámadtak vagy veszélyeztettek minden osztályérdeket és minden fajta tulajdont ez országban. Alkalmilag a polgári hadjárás ez állapotát változatossá tették egy-egy furfang által, mely a közvéleményt felháborította, egy-egy baklövés által, mely megannyiszor diszcreditáló, sokszor romlásos volt. Es mindezt politikának nevezték, és szinte nagyra voltak vele: de az ország, úgy vélem, eltökélte véget vetni a fosztás és botlás e pályafutásának.“ (Disraeli 1873. oct. 3. levele a bathi választókhöz.)

Senkisé megfogja megtagadni a mostani közös külügy-miniszter úr ő excellentiájától kiváló férfiak ama legfőbb dízét, mely szerint egész korszakok utánuk neveztetnek. Magyarország legutóbbi korszakát, melyben erő- és reményteljes államhelyzetéből a tönkrejutás szélére jutott, a historia csakis Andrásy-korszaknak fogja nevezhetni. Az ő egyéni-

ségének bélyegét viseli vonásról vonásra. Az övé volt a hatalon, az övé a dicsőség.

Ama párt ugyan, mely kormányrendszerének alkalmas eszköze, minden szeszélyének bizalomteljes és vakon engedelmes közege, valósággal szavazógépe volt, a jobb hangzás kedvéért „Deákpárt“-nak nevezte magát. De cynikus méltatlanság volna Deáknak tudni be az Andrásy-rendszert és eredményeit. Deák a pártot csak a conservatívek által létesített kiegyezés elfogadásáig vezette. Inkább transactionalis mint activ természeténél fogva, ama tulajdonainál fogva, melyek józan elfogulatlansága, méltányossága és igazságossága, főképp pedig politikai mély belátása mellett inkább tették alkalmassá bíró és béke-apostol szerepére a nemzetközi nagy conflictosokban, mint a kormányzás és igazgatás folytonos és rendszeres működésére, melynek terheitől a bölcslet jellemző önismerettel maga is irtózott: nagy pályája és nagy missiója be volt fejezve amaz epochális művel, melyben kezét fogva a conservatívekkel, romjaikból újra fel tudta építeni a magyar alkotmányt, de nem magát a magyar hazát: kiterjesztve az alkotmányosságnak eddigelé csupán az országnak külön ügyeire terjedő hatályát az Ausztriáéval közös ügyeire is, megszüntetve azon állapotot, melyben ezek évszázadokon át, az ország minden tiltakozásai ellenére is, a nemzet hozzájárulása, az ország érdekeinek figyelembevételével nélkül, tetteleg absolutistice intézettek, és fölemelve a Magyarország és Ausztria közti viszonyt a personális unió középkori, feudális alapjáról a kornak színvonalára, az érdekközösség alapjára.

A nagy mű befejezte után nem vezér volt többé, hanem csak zászló Andrásy kezében, melyet az olyankor lobogtatott magasan, midőn attól lehetett tartani, hogy a hívek megingatott dandárjai különben nem követnék kalandozásaiban az új vezért.

De ha övé volt a hatalom: övé a dicsőség annyival is inkább, mivel munkatársakat nem, hanem csupán eszkö-

zöket tűrt maga mellett. Miután a nemzet félrelökte ama kiváló fiait, kik évek hosszát tartó hű és önfeláldozó munkájukkal visszaadták a nemzetet önmagának, félrelökte munkájuk sikere napján, hogy magát a „gondviselésszerű“ férfiú karjaiba vesse: Andrásynak gondja volt rá, hogy a nemzet és a hatalom egyedül és kizárólag az ő kezei közt maradjon. A Deákpártban feltalálható kipróbált államférfiakat és kitűnőségeket, amennyire csak lehet, mellőzte és a hét év alatt feltűnt újabb tehetség annnyival inkább számolhatott rendszerint a mellőzésre, minél inkább tanúsított államférfiúi hivatást. Míg másutt a pártok és vezérek keresve keresik és felkarolják a fiatal tehetséget, úgy a maguk és pártjok haszna és jövője miatt, valamint azért is, hogy a leszorított ambíció ellenök ne forduljon, vagy ferde irányt ne vegyen: nálunk annnyival inkább szorították le a háznak fiatalabb tagjait, minél tehetségesebbek voltak, és szóhoz legfelebb a mások eszmehulladékain vasszorgalommal kérdőzök juthattak. Miniszteriumot is mindig olyat igyekezett összeállítani, melynek egyes tagjai lehető kevés önállósággal birjanak, mely neki engedelmes legyen, mely nélküle ne is létezhessek. Olyan minisztereket neveztetett ki, a mennyire csak lehetett, a kiket ő csinált a semmiből, és maradtak azután is semmik, vagy legalább feltétlenül alárendelték magukat minden kívánságának. Bizalmas tanácsadónak csak ilyent szeretett. A ki nem ilyen volt, a ki, mint például *Lónyay*, figyelmeztetni merte mindjárt az első években, hogy genialis tervezéseit az állam pénzügyi nem fogják megbírni: attól szabadulni igyekezett és lón annnyival inkább engesztelhetlen ellenévé, minél inkább volt az illetőknek igaza, minél inkább birt kormányzati képességekkel, jövővel.

Azt mondja Machiaveli, hogy az első következtetés valamely országlárra, megtekinteni a férfiakat, a kik körülötte vannak, s ha ezek jelesek s hívek, bölcsnek lehet őt tartani, mivel a jeleseket ki tudta szemelni és magához

tudta lánezolni. Máskülönbén kedvezőtlen ítéletet lehet róla mondani, mivel már az első lépésnél követi el az első hibát.

E szerint abból, a hogyan embereit Andrásy összeválogatta, Machiavelli az államférfiui képesség, az emberismeret hiányára következtetne. Hogy pedig emberismeret nélkül nincs államférfiui kapacitás, az bizonyos.

De én nem mennék ennyire. Nemesak azon deferentiánál fogva nem, melylyel ily nagy miniszter irányában akkor is tartozunk, ha politikáját nem tartjuk helyesnek, hanem azért sem, mivel kértem: ha ő excellentiája nem volna emberismerő, hogyan tudta volna oly következetesen és oly biztos kézzel kiválogatni éppen a tehetetleneket és a nullításokat? hogyan tudta volna a tehetségesebbeket is oly rendszeresen oda alkalmazni, a hova valók nem voltak, és a hol szükségkép le kelle magukat járniok? Hiszen legalább véletlenből meg kellett volna esni, hogy mégis egyszer az arra való embert neki való helyre alkalmazza. Pedig mindnyájan tudjuk, hogy ilyen eset nem fordult elő soha. Én tehát inkább mély számítást és önismereten alapuló rendszert keresnék a dologban.

Tegyük fel, hogy felismerte, miszerint alapos elméleti képzettségnek, valamint az igazgatási és kormányzati gyakorlatnak egyiránt hián van. Hogy tehát kiváló, hivatott férfiú könnyen túlszárnyalhatná, háttérbe szoríthatná.

Bizonyos továbbá, hogy szemeit eleitől fogva a külügyi tárczára függeszté. Keveselte Magyarországot. Bécsből majd intézheti az egész monarchia sorsát, és mégis megtarthatja gondviselése alatt Magyarországot is, élére téve valami pietus maseulust. Mindenki, a kinek dolga volt ő excellentiájával, tudja, hogy a legégetőbb országos ügyek fölötti értekezés közben is egyszerre csak a levegőben járt a szeme, vagy ama díszes franezia könyvön, mely miniszterelnöksége alatt egyetlen olvasmányát képezte és a nemzetközi tractátusokat tartalmazta, arczán pedig tisztán ol-

vasható volt a kérdés a sorshoz: hogy hát a patvarba még még mindig akar elmenni az a fene *Beust*? Minthogy tehát eleitől fogva intriguált *Beust* ellen, az intrikus pedig maga leginkább fél az intriguától, igyekezett telhetőleg elszorítani minden önálló tehetséget, tért csak a tehetetlenségnek és a feltétlen alárendelésnek engedve.

De bármiként volt legyen is: annyi bizonyos, és ebben Machiavellinek igaza van, hogy mivel senki sem végezhet egymaga mindent, senki sem fogja az ország kormányzását sikeresen vezérelhetni, ha nem tudja vagy nem akarja vezetése alatt a lehető legjobb erőket egybegyűjteni; nem még akkor sem, ha maga a legmunkásabb, legbehatóbb, legerélyesebb ember volna is.

Pedig *Andrásy*, mint magyar miniszterelnök, éppen nem tűnt ki e tulajdonok által, vagy ha bírta is azokat, akkor eltitkolta.

A tervszerű, a rendszeres munkásságtól gavallér módjára irtózott. Innen a zavaros tervtelenség, összevissza *rendszertelenség* egész „rendszerében“.

A részleteket utálta. És ha egyfelől nem állított szakavatott belátással, kormányzati gyakorlattal bíró férfiakat az egyes szakok élére, sőt hiúsága és genialiskodása nem is tűrte az ilyeneket: ily belátással és gyakorlattal másfelől nem bírt maga sem. Innen a *dilletantismus* egész kormányzatában: innen a kapkodás, a hihetetlen baklövések.

Végre ha bonyodalmas, nehéz vagy kényes kérdés előtt állott: félve a küzdelemtől, mely állásába kerülhetne, mindig elodázni, lehetőleg elescamotirozni igyekezett azt, soha sem erélylyel és szívóssággal megoldani. Innen a magukat súlyosan megboszuló mulasztások és a kényszerhelyzetek.

Mikor a kormányt átvette, csodálkozott, hogy lám! a németek mégis milyen rendet tartottak: minden firkának megvan a maga száma! Mikor az első jegyzéket kapta a közös miniszterektől, zsebre vágta, hogy emberfia soha

többé ne lássa, és mikor aztán praesidiális titkára egész nyájassággal elkérte, hogy majd beiktatás és elintézés alá adja, rászólt, hogy hát mit gondol, mit akar? — hiszen az a levél neki szól: „Sr. des Grafen Julius Andrásy k. ung. Minister-Präsidenten Excellenz“, hát kinek mi köze ahoz a levélhez?

Eleintén, mikor még öröme telt benne, hogy ő a magyar gondviselés, könnyen hozzáférhető volt. De utóbb a magához rendelt és sürgős ügyekkel várakozó tanácsosokat is órákig váratta előszobájában, míg ő maga más ajtón kiement, hogy egyet körüllovagoljon a városligetben.

A mi előtte ismeretlen, a miben járatlan volt, tehát csaknem minden gyakorlati, és épen minden közgazdasági kérdés, azt megvetni és az abban való gyakorlati jártasságot lenézni szokta. A részleteket únta, a részletes referádáról hallani sem akart.

Igy csakhamar a miniszteri tanács üléseit is azzal szokta elhagyni, hogy: végezzétek el, a hogy akarjátok, én ehhez nem értek.

Voltak bizonyos ügyek, melyekhez lényeg egész hevével ragaszkodott, melyek érdekelték, melyeket saját eszméjének vélt, ha nem is voltak mindig azok. Bár ha nem is voltak mindig a legfontosabb ügyek; gyakran inkább a boulevardok, mint az entrepót-k. Mert ezekben erélyes, szívós, sőt makacs volt, és ilyenkor tévedéseiből kijózanítani a szakértelem, a lelkiismeretes figyelmeztetés és kérés sem tudta. Innen a pénzügyi zavarok és a pénzügyminiszterrel való összeütközések kezdete.

Ec egyebekben, járatlan a közigazgatásban, részletekkel ismeretlen, nem igen törte magát, és nem igen törődött vele, ha miniszterei a legnagyobb bakokat lövik is. Legalább nem addig, míg a rossz következmények be nem álltak s késő volt.

„Majd lejárja magát“, szerette mondani veszélyes törekvésekre. „Laissez faire, laissez aller“ volt liberális poli-

tikája gazdasági és nemzetiségi ügyekben, holott viszonyaink közt épen ezekben volt legtöbb szükségünk a tapintatos és erélyes kormánybeavatkozásra. „Ráértünk mi arra még“ á la Pató Pál. „Nem kell a helyzetet, nem kell a kérdéseket complicálni.“ Így romlott el a horvát, így mérgesedett el a szerb ügy, így jött ránk a gazdasági nyomor is; így maradt megoldatlanul a bankkérdés, mikor könnyen meg lehetett volna oldani, midőn Lónyay távozása idejében még rendezettek voltak pénzügyeink, nagy volt Magyarország prestige-e és hitele. Így maradt el a parlamenti, a felsőházi reform, melyet akkor kellett volna keresztülvinni, mikor a kormány erős, a többség még tekintélyes és compact volt.

De Andrásy nem szeretett úgy tenni, mint a rómaiak, a kik jóllehet még könnyen elkerülhették volna, Fülöppel és Antiochussal Görögországban viseltek háborút, nehogy utóbb Itáliában viseljék. „Mert — ugymond Machiavelli — ha messziről előre látjuk, könnyen orvosolhatjuk; de ha arra várunk, hogy nyakunkra nőjenek a bajok, akkor már késő az orvoslás, mert a baj gyógyíthatlanná lett; és így vagyunk a politikai bonyodalmakkal, mint az orvosok mondják az aszkórról, hogy eleintén könnyű gyógyítani, de nehéz felismerni, utóbb pedig könnyű felismerni, de nehéz gyógyítani.“

Andrásy nem ehhez tartotta magát. És így lőn Magyarország legújabb történelme az *elveszett perczek, az elmulasztott alkalmak valóságos repertoriumává*.

Mindamellettt Andrásy szeretett ragyogni eredményekkel, és minél kevésbbé volt barátja ama kitartó, körültkintő, rendszeres munkásságnak, mely a czélekat az erőkhöz és szükségletekhez képest tűzi ki, és ámbár tartós *sikerre* az egyedüli mód, józan, zajtalan realismus sensatióra nem igen nyújt alkalmat: annyival inkább hajhászta a meglepő vívmányokat, a felfújt eredményeket és igyekezett imponálni, hatalmát növelni, magának és rendszerének reclámot csi-

nálni oly tettekkel, melyek a jövőt escomptirozták, mások szerint jövőnket aláásták, mindenestre „raubbau“ jellegével birtak. Magának az országnak eladósítása ilyenekkel áll kapcsolatban. Ő csakugyan olyan volt, mint a „gründerrek“, a kik az első években nagyszerű dividendákat fizetnek — a társasági tőkéből, utóbb pedig tovább állva, az ámuló részvényesekre hagyják a krachnak kimondását, míg maguk tán más városban értékesítik geniális egyéniségük varázsát még nagyszerűbb gründolásokkal. Nem hiányzott a sajtó corumpálása, a „Betheiligung“ sem, Ludasi Gans Mór szakavatott szervezése mellett. A pénz erre is a részvényesek zsebéből került.

Ugy látszik, tanulmányait III. Napoleon iskolájában végezte, s ha nem is volt képes eltanulni ama gazdászati politikát, mely Franciaországot oly mesés jólétre vezette, — mert hiszen erre komoly tanulmány és mély behatás kellett volna, a mi nem volt Andrásy dolga, de eltanulta Napóleontól azokat a kápráztató álsikereket, Potemkin ama festett falaira emlékeztetőket, melyeket az útról jobbról balra felállított, mikor Katalin ezárnőt kíserte a kormányzatára bizott tartományban.

Egyébiránt illusztrációt sem Franciaországban, sem Oroszországban nem kell keresnünk. Gazdálkodása „igaz magyar gazdálkodás“ volt.

Az úrfi hazajön Párisból, és átveszi az ősi birtokot, — jóllehet kissé elmaradozott állapotban — de szűz hitellel, áldott jó földdel, magasra fejleszhető természetes segédforrásokkal.

Szerény és okszerű gazdálkodás mellett, takarékossgal és évek során át kitartó munkássággal jól rendezett, virágzó uradalommá, megyéjében a legelsőik egyikévé tehetné birtokát, dús úrrá magát. De úgy kezdi a gazdálkodást, mintha már a legdúsabbak egyike volna; a helyett, hogy nagy úrrá igyekeznék lenni, úgy él, mintha már nagy úr volna: egész gazdaságát a nyugoti országok mintagazda-

ságainak módjára rendezni, lenézve a cultura és a tudomány vívmányaitól elmaradt szomszédait, e gazdasági conservatívokat, és természetesen, hogy mindezt egy nagy kölesön felvételén kezdi, gyümölcsöző beruházások végett, melyek tönkre teszik, minekelőtte gyümölcsöznenek.

Igy játszottuk a „cultur államot“, a „nagy hatalmat“, a helyett, hogy culturállammá, hatalommá *igyekeztünk volna lenni*. Siöttünk a második lépést megtenni az első előtt és ezt „haladásnak“ neveztük, míg csak hasra nem estünk. És ez a különbség a liberálisok és a conservatívok haladása között. A liberalismus bizonyos elvekből indul ki, és bizonyos elvek megvalósítása képezi célját. A conservatív politika az adott viszonyokból indul ki és a helyzet, az állam, a honpolgárok reális szükségéiben keresi célját. A liberalismus mindenekelőtt elveit és teoriáit, a conservatív politika mindenekelőtt a hazát igyekszik szolgálni. Ha a nemzet érdekei és a divatos elvek ellentétben állanak, a liberalismus inkább a nemzet érdekeit, a conservatív politika hamarabb a divatos elveket ejti el.

És Andrásynál e liberalismus nemcsak a sensatiót szomjúhozó imént jellemzett rohamokhoz tartozott, hanem tartozott a rendszerhez, és a mi ennek kárthatóságából nem egyéniségének róható fel, azt liberalismusának lehet betudni, és nehéz volna meghatározni, melyik rész hozott több kárt az országra.

Nem csak multjánál fogva, mint Kossúth tanítványa és stambuli ágense volt liberális, hanem valamint a tisztességes nő hiszi, hogy erényesnek kell lennie, szintügy hitte, hogy neki liberálisnak kell lenni; és ha néha-néha nehezire is volt, ha érezte is egyes esetekben, hogy az országos, a nemzeti érdekek rovására liberáliskodik, megtette mégis. Nem mintha a biztosított polgári szabadság hazájává tette volna Magyarországot. Mert rossz kormányzatával az anarchiát honosította meg, ebben pedig biztosított polgári szabadság ninesen. És nyomatékkal lehet hangsúlyozni épen

itten, hogy a *szabadság* kérdése egyáltalán nem képezi a különbséget az úgynevezett liberalismus és azon józan és felvilágosodott conservatív politika közt, melynek szószólói a magyar conservatívek Dessewffy Auréltól Sennyey Pálig. Az csak a liberális schwindelhez tartozik, hogy magát a szabadságról nevezi és azt fitogtatja, mintha szabadságra neki volna kizárólagos szabadalma, mintha egyedül az ő boltjában árulnák. Merényletek a szabadság ellen történtek liberális és conservatív czégér alatt egyaránt. De valódi szolgálatot a szabadságnak csak azon conservatív politika tett és tehet egyedül, mely az ország és a nemzet érdekeivel és reális szükségletével nem jön összeittközésbe, és így egyedül képes szilárd intézményeket, meg nem akadó haladást, biztosított rendet létrehozni, a mi nélkül biztosított szabadság nem képzelhető. Sokkal bővebben jellemeztük már ezelőtt az abstract liberalismust, semhogy itten arra újból ki kellene ereszkednünk. Elég az hozzá, hogy az Andrásy-rendszer a nemzetiségi egyenjogúság liberális elvének feláldozta a magyar nemzetiséget; bizonyos önkormányzati elveknek, melyeknek a valódi önkormányzathoz semmi közük, feláldozta az administratiót, a rendet, a vagyonsbiztosságot; liberális politikája az üzletek terén útat nyitott a szédelgésnek és az uzsorának, confessionális politikája a lelkiismeretek szabadságát nem, hanem a lelkiismeretek nyugtalanítását inaugurálta, és nagyobb szabadságot csak a nemzetiségi izgatásnak adott; végre a Horváth Boldizsár-féle „modern igazságszolgáltatási eszmék“ az igazságszolgáltatást roszabbitották és drágították, és hathatósan járultak az anyagi romláshoz, melyet a családi vasútak és a „cultur-állam“ egyéb igényei hoztak ránk.

Koronája pedig az Andrásy-rendszernek a *corruptió*, mely szükségszerűleg vele járt.

Bármilyen véleménnyel legyünk Andrásy képességei iránt, melyekről különben legilletékesebben a tények és az eredmények beszélnek: senki sem fogja kétségbevonni szándé-

kainak tisztaságát, és azt az aristokratavonást, mely személyes becsület dolgában a divatos fogalmakon túl is kényes és féltékeny. De a politikai becsületesség dolgában ő vezette azt az ijesztő erkölesi romlást, mely Magyarországon kormányzata alatt oly hirtelen tudott meghonosodni és oly súlyosan tudta megingatni az egykor oly tiszta magyar becsületet. Ha asszonyias hiúság, képességén túlmenő hatalmi vágy és az ebből folyó féltékeny üldözése minden lehető vagy képzelt vetélytársának és leszorítása minden önálló tehetségnek nagy szerepet is játszott motivumaiban és politikájának sajnos eredményeiben: szeretjük hinni, hogy Magyarország érdekeit igyekezett előmozdítani; szeretjük hinni, hogy ambícióját is ez által vélte legjobban szolgálhatni. Hogy ez jóakarata mellett sem sikerült, hogy ellenkezőleg a magyar érdekeket minden téren romlásnak és bukásnak vezette, az, ha nem is védhető, de talán megbocsátható. De sem nem védhető, sem soha meg nem bocsátható amaz erkölesi romlás, melyet rendszere a politikai téren inaugurált, s mely csakhamar utat tört magának a társadalmi tere is.

Igaz, hogy a liberalizmus és corruptió közt mindig van valami causalis nexus. A hol a kormányzat abstract elveknek, ideolog theoremáknak és szoba-tudós doctrináknak feláldozza az államérdek követelményeit, a hatályos igazgatás feltételeit, a végrehajtó hatalom nélkülözhetlen eszközeit, de az államgépzetet mégis együtt és rendes működésben akarja tartani, az államot a veszélyes tanok, a partikuláris érdekek és a centrifugális törekvések ellen mégis meg akarja védeni: ott, a midőn magát nem annyira általán a polgárok, mint inkább befolyásos egyesek és szájas kortesek kegyelmére bizta, kénytelen lesz ezeket nyílt vagy hallgatag alku útján megnyerni; ahol pedig megnyert egyet, ottankeletkezik helyébe, okúlva és tanulva a példán, tiz másik, a ki csak azért opponál és fenyegetőzik, hogy magát megvásároltassa. Így a szükség csakhamar törvényt ront, és „hílt

was helfen kann“. Igy inauguráltakatott Franciaországban az orleanisták alatt a liberalismussal együtt a corruptió. Ez úton halad Amerikában a corruptió gőzerővel.

Ha már most valahol oly sok az állam-ellenes törekvés mint nálunk és a liberális kormány még gyarló és tügyetlen is, és mégis a választók többségének támaszára szorul, akkor természetes:

hogy Ludasira bizatik a sajtó vezetése, illetőleg cor-rumpálása ;

hogy nagy és befolyásos családok tönkrement, élhetetlen vagy korhely tagjai, parlamenti nagyságok dított rokonai és sógorai, nemkülönben egyes „veszedelmes emberek“ oly hivatalokba tétetnek, melyekre képtelenek, és esetleg uradalmi tisztartóságokba is, a hol magukat rangirozhatják ;

hogy az állami bérletekkel történik korteskedés ;

hogy ilyen és hasonló módokon vásároltatnak nemzeti-ségi kétes hivek ;

hogy a választási vesztegetésekre szolgáló pénzgyűjtések élére egész cynismussal maga a kormány áll ; hogy a vesztegetés leőz „allkotmányos kiadásá“ és egyes képviselők részéről plane díesekvés tárgyává ;

hogy a képviselői állás lesz „geschäft“-té és igérvénynyé ;

hogy a spiczliskeoés organisálatik nem az államveszélyes törekvések, hanem a gyanús párhivek ellenőrzésére ;

hogy Ráday Gedeon gróf, az egyetlen ember, a kiről moudhatni, hogy az Andrásy rendszer alatt feladatát komolyan vette és annak komolyan megfelelt, kegyevesztetté lesz, mikor a tolvajokat nagyon is „tapintatlanul“ üldözi ;

hogy ha szegény zsidó váltót hamisít, becsukják, de ha gavallérember, nagy ur és képviselő teszi, eltusolják mintha csak duellumról volna szó ;

hogy egyes vasutakná, milliók eltűnnek, vizsgálat ren-

deltetik, de bűnösnek senki sem találta. és a contót fizeti az ország;

összevissza pedig ennek az a neve, hogy parlamenti kormányzat és felelős miniszterium. Eredménye pedig az, hogy az erkölcsi hit meginog, a becsületesség eldől, a külső siker lesz tromf, a lopás és a hamítás entrét nyer a társaságban, becsületesnek lenni fölöslegessé lesz, a neme-sebb ambíció kihal, ki az áldozni tudó hazafiérzés, kezdődik az anyagi javak és a szennyves élvek hajhászata, romlik a nemzedék és bomlik az ország.

Mert az nem igaz, hogy becsületesnek csak látszani kell. Nem igaz az, hogy a becsületesség csak az ostobák számára van kitalálva, hogy annál jobb dolga legyen néhány okosnak. Nem igaz, hogy a tiszta erkölcs csak puszt szó, hanem igenis az országok talpköve, mely ha elvész „Róma megdől és rabigába görbed.“

Ha még egyszer megsegít bennünket az isten, — nem mivel megérdemeljük, hanem mivel nem fogja elveszni hagyni azt a nemzetet a posványban, melyet nem hagyott elveszni a viharban: ha józanabb rendszer és hivatottabb államférfiak alatt majdan kihevertük az Andráshy-rendszer áldásait mind, és jobb kor alatt átadhattuk a feledésnek: ezt a szennyfoltot nem fogja lemosni rólunk sem ember, sem idő, és sötét emléke maradand mindenkorra amaz erkölcstelen és szédelgő kormányrendszernek, mely valamint a jó évek eredményeit saját magának tudta be, utóbb rossz kormányzatának következményeit az uristennek szerette volna betudni.

De térjünk a részletekre.

Hogyan szolgálta a rendszer a magyar érdekeket a kormányzat egyes ágaiban?

Kevés jót fogunk várhatni, ha mindjárt eleintén ama program pontjába ütközünk, mely a „nemzetiségek egyenjogúságáról“ szól

Előre következtethetjük abból, hogy feláldozta a magyar érdeket gyengeségeinek, hamis teoriáknak és liberális principiumoknak.

Az Andrásy-rendszer egyik legsietősebb dolga volt meghozni a nemzetiségi törvényt. Ennek és a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló elvnek nyomása alatt mennyi időt, mennyi tért vesztett a nemzet és mint indult a magyar állam consolidációja helyett valóságos decompositiója felé!

Igenis, az Andrásy-rendszer alatt 1867-től fogva folytonosan tért és tekintélyt veszített a magyar elem, hanyatlott a magyar állameszme tisztelete, és az ország egyes részei erkölesileg elszakadtak az országtól.

Ès ez történik ugyanakkor, midőn az állam összes erőivel a magyar nemzet rendelkezik, midőn senki idegen belügyeinkbe nem avatkozik, midőn eddigelé példátlanul kedvező európai constellációk folytán a kívülről jövő nemzetiségi izgatás is lohadva lohadt és nem sokára végkép és végleg megszűnt, ama nemzetiségek tehát támaszt kívülről sem nyertek.

Ès mégis, mindezek daczára, jóllehet a viszonyok a magyar nemzetre nézve, ha jól használni tudja, soha olyan kedvezők nem voltak, mint ez időben, mégis soha sem támadták meg a magyar államot oly merészen, oly eredményesen saját lakói mint most, soha nem volt a magyar elem oly tehetetlen mint most, midőn Magyarország egyes részeiben nem képes megvédeni egyes csoportozatait és a hozzá ragaszkodókat az assimilatiótól, elnyomástól, üldözéstől. Ott vannak a töresvári csángók, az oláh megyék magyarsága, a Miletics-terrorismus alá került haza-hű szerbek, a horvát unionisták!

Hogyan van ez?

Úgy, hogy a nemzetiségi szóvivők *mindent* nemzetiségi törekvésüknek rendelnek alá, abból indulnak ki mindenben, mindég és mindenütt.

Az Andrásy-rendszer által képviselt magyar nemzet

nek ellenben, a mint hogy általán nem volt semmiféle politikai alapeszméje, hanem volt az experimentáló diletantismus majd kockázttató, majd félnk politikája, elannyira, hogy nem tudott odáig sem emelkedni, hogy a magyar politikában a magyar érdeknek kell az uralkodónak lenni, hanem tévelyegve a liberalismus tévutain, a helyett hogy létének biztosítására, fejlesztésére, hatalmának terjesztésére és erősítésére töfiekedett volna, és ennek rendelt volna alá mindent, használva a kedvező időt és helyzetet: megalkotta a nemzetiségi törvényt és proclamálta a nemzetiségek egyenjogúságát.

És a jámbor magyar látva, hogy gondviselésszerti férfiai e tant hirdetik, megnyugodott benne, tétlenségben és csakhamar tehetetlenségben ringatta magát, midőn misziója, az idő, a helyzet, minden, erőinek legnagyobb kifejtésére hívta fel! Sőt maga a nemzet bölcsességének sommája, a képviselőház, a kormánynyal egyetértve, a legbölsebb politikának kezdette tartani, hogy a magyar legyen szerény és úgy igyekezzék, hogy ne is vegyék észre; ha pedig észreveszik, kérjen boesánatot, hogy élni merészkedik. Igen tapintatosnak tartották nem szólni és nem irni magyar nemzetiségről; hunyáskodjunk meg, hogy megtűrjenek nemzetiségi testvéreink — volt a jelszó, és p. o. a magyar nemzeti színházat országosan subventionálni oly vakmerő túlkapása lett volna Magyarországnak a nemzetiségek ellen, hogy azt a magyar kormány és a magyar országgyűlés csakis a cosmopolita opera subventionálásának titulusa alatt merészkedett tenni.

Hogy is ne, mikor a nemzetiségi egyenjoguság nagy-szerű, felvilágosodott és liberális elve melletti buzgalmában annyira ment a magyar, hogy nemzetiségi törvényt hozott, melynél fogva p. o. Magyarország megyéinek nagy részében magyar embert nevezni főispánnak csaknem törvényszegés volt, mindenesetre törvényes előnye volt a nem-magyaroknak, melynél fogva a magyar ember az ily megyékben üldözés

tárgyává lőn, előmenetelt semmi téren nem tehetett, és védelmet nem talált sehol, de legkevésbé a magyar államhatalomnál, melynél nagyobb hatalom volt saját territóriumában a szász universitás, az omladina, a Mocsonyiak, stb. stb.

És mindezzel azt vélte elérni a rendszer, hogy az universitás, az omladina, a Mocsonyiak stb., meghatva tán ennyi szerénység és önmegtagadás által, lelkesedve ennyi liberalismuson, karjaiba dőlend a magyarnak és mindaketen sirva örömkönyeket, megállapítják Magyarországon a nemzetiségi békét.

Ez már csakugyan az ideológián is túlmegy és valószínűs idiótaság.

A fanatismusnak, a hiúságnak, a szerep- és hatalomhajhászónak kezébe nyomni a fegyvert és a hatalmat a bnta tömeg fölött, és kötözött kézzel kiadni neki azt, a minek lerontásán éjjel-nappal törí fejét, és ettől a politikától várni a békét — ez volt az Andrásy-rendszer nemzetiségi politikájának eredeti eszméje.

De a nemzetiségi izgatók távolról sem voltak oly hülyék, mint Andrásy — gondolta. Használták a fegyvert. Hogy nemzetiségi territoriumokat követeltek, az csak szédelgés volt, elfügendő a tényt, hogy azokat már megteremtették maguknak. Mert hiszen a *nemzetiségi egyenjogúság* elve egylítettvéve a *meyyei autonomia* elvével, nemzetiségi rongyokra szakította az országot, és az egyenjogúság oda magyaráztatott, hogy minden törvényhatóságban a többségben levő nemzetiség elnyomja a többit, de legkivált a magyart.

Lassankint kezdett Andrásy előtt derengeni olyasvalami, mintha így mégsem mennének jól a dolgok. Mint-hogy azonban az egyenjogúság nagyszerű és liberalis elvével végleg szakítani mindamellet sem nem tudott, sem nem akart, csak olajat öntött a tűzre, és újabb fegyvereket, újabb izgatási anyagot adott az izgatók kezébe, okot adva

oly panaszokra, melyek a törvény és mindenesetre az egyenjogúság elve által indítottaknak látszottak.

Megtanúlhatta itt is, hogy az összeütközés elkerülése végett soha sem szabad utat engedni a túlkapásnak, mert az összeütközést nem kerüljük el, hanem csak saját kárunkra elodázzunk. Láthatta, mily káros volt ama politikája, mely várait az ellenségnek átengedte, „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“ Mindamellett semhogy elbagyta volna a rossz utat, semhogy erélyes, elszánt rendszabályokhoz folyamodott volna, inkább folyamodott itt is a megszoruló liberalismus örökös végmenedékéhez, a corruptióhoz. Kezdte megvásárolni és lekenyerezni, a kiket lehetett.

Bizonyosan nem csak erkölesi, hanem czélszerűségi szempontból is a legrosszább politika.

A lekenyerezett vagy tehetséges ember, vagy sem. Ha nem az, hasznát nem veheted. Ha az, nem a te hasznodat, hanem a saját hasznát fogja lesni, és legfelebb addig szolgál, míg nálad a hatalom. Ha p. o. ugyan az Olteanu, a ki Krassómegye közgyűlésén a magyar törvényt elvényteleneknek és semmiseknek nyilvánította, mostan a magyar érdeket buzgón szolgálja, ki áll jót érte, hogy ha majd akad valaki, a ki a magyar kormánynál hatalmasabb és fizetéképesebb, vajjon nem lesz-e ár, a melyen szolgálatát meg lehetne nyerni? A kít saját ragaszkodása nem köt hozzánk, azt inkább fogja kötni erőnk, mint a lekenyerezés. Mert miután az emberek általán hitványok, a jótétemény többnyire csak addig köti őket, míg hasznodat vehetik, de elhagynak akkor, mikor leginkább rájuk szorultál.

Andrásy nemzetiségi politikája tehát a magyar érdeket feláldozta a nemzetiségeknek, a nemzetiségeket pedig nem csak hogy ki nem elégítette, a mint hogy e politika a nemzetiségi békére nem is vezethet soha, hanem ellenkezőleg folyton izgatta és ingerelte éppen mivel oly elvet proklamált, mely a magyar állam teljes abdicálása nélkül kö-

vetkezetesen keresztülvihető még sem volt. Minthogy pedig a kárhozatos elvet nyíltan megtagadni mégsem akarta, végre egyedül a kétszínűség és a corruptio eszközeire volt utalva; oly eszközök, melyek nem használhattak semmit sem, hanem csak compromittálhatták a magyar ügyet és magyar nevet.

Midőn Lónyay vette át a magyar kormányt, ez irányban nevezetes fordulat volt érezhető. Felismerte úgy látszik, hogy a concessio útján a nemzetiségi ambitio és fanatismus és az izgatás, mely ebből táplálkozik, kielégítve csak akkor lehet, ha az illető nemzetiség uralkodik valamennyi többi fölött. A concessió tehát csak arra vezethet, hogy valamennyinek háborúja valamennyi ellen. De talán felismerte Lónyay azt az igazságot is, hogy ha valamely kérdés természete az elszántságot, erélyt és szigort szükség-szerűvé teszi, akkor ezekhez azonnal és habozás nélkül kell folyamodni. Nem úgy kell tenni, mint Andrásy, a ki eleintén édesen bánt a nemzetiségekkel és aztán kezdte őket — de akkor is félenken és kétszínűen — nyomni. Hanem el kell mennünk a szükségesnek ismert szigor határáig mindjárt eleintén, hogy azon túl aztán lehessünk engesztelők és megnyugtatók. Az előbbi csak harcra, meg a gyanúra és az ingerültség folytonos fokozására vezethet. Békére, megnyugvásra csak a második. Lónyay tehát erélylyel lépett föl és nagy kár, hogy politikája csakhamar elejtetett, midőn a Szláv-kormány egészen visszatért Andrásy rendszerére; és pláne Horvátországban olyan állapotokat teremtett és szilárdított meg, miszerint csakugyan komoly consideratiókép áll előttünk a kérdés: nem volna-e leghelyesebb megkérdezni a törököt, valjon ha egy pár milliót fizetnénk neki, nem volna-e hajlandó Horvátországot saját regiejébe átvenni? Azt hiszem, hogy a török, miután ép oly pénz-zavarban van mint mi, túlságosan sokat nem kérne, mi pedig egy pár millióval igen olcsón szabadulnánk attól, hogy Horvátországra évenként ráfizettünk, nyitunk neki

vasutat a mi pénzünkön és tartunk neki *a mi pénzünkön magyarelleses horvát nemzeti honvédséget*, mi már csakugyan olyan bolond dolog, hogy esakis az Andrásy-rendszer találhatta ki — mind ezt pedig azért, hogy melengessük a tőzjásokat, melyekből Délszlávia akar kikelni.

A Bittó-kormányt mindenesetre illeti az az elismerés, hogy államférfíui ösztönnel felismerte úgy mint más egyebekben, a nemzetiségiekben is, a conservatív irány elutasíthatlanul szükséges voltát, és jelesen gróf Szapáry erélylyel és elszántsággal lépett a hibák hosszú sora által annyira megnehezített egyedül helyes politika útjára.

Ha a rendszer nemzetiségi politikája az állam alapjait ásta alá, az épületet magát a közigazgatás vagyis inkább annak teljes elhanyagolása korhasztotta és nyomoritotta meg, Eleintén, úgy látszik, mintha Andrásy épen a közigazgatásra igen nagy súlyt fektetne. Legsietősebb dolga volt vagy egy tuezat minisztériumot nagy luxussal és minél több állomással felállítani. De mintha ez csupán a hivatalosztogatás mélyen érzett szükségéből, az édes magyar haza pénzéből élni vágyó protegék érdekében történt volna, a közigazgatás szervezése ezen túl nem terjedt. Egyfelől teljes érzéketlenség a közigazgatás fontossága és igényei iránt, másfelől ama magyar liberalismus, mely a megyét tökéletes és szent intézménynek tekinté, meglehet a félelem a megyét bálványozó közvélemény előtt, tétlenségben és gondatlanságban tartá a kormányt. A kormány nem is rendelkezett, hanem csak megkereséseket intézett a megyékhez, és már valami országos botránynak kellett történnie, hogy a kormány a megyei gazdálkodásba beavatkozzék, és ez mindannyiszor nagyszerű parlamentáris küzdelmekkel járó állami actió volt. Így ment ötödfél évig, mialatt a megyék producáltak számtalan fényes dictiót szabadságról, önkormányzatról, decentralisatióról, de az ország progressive oda jutott, hogy az egyéni szabadság az anarschiának és a megyei cliqueknek esett áldozatul, a rend és a közigazgatás

megbomlott, a jogbiztonság megingott, a német által épített jó utak elpusztultak, a nemzetiségi egyenjogúság és a megyei autonomia összehatása folytán pedig a nemzetiségi megyékben a magyar államhatalom és a magyar elem lába alól a gyékényt teljesen elhúzták.

Kezdett valami derengeni döntő körökben, hogy a dolog úgy még sem megy, de még ekkor is teljes hiával a jó közigazgatás elutasíthatlan követelményei iránti érzéknek, teljes hiával az államférfiui bátorságnak, hatása alatt a megyei liberalismus tanainak, nagy zajjal és garral ugyan, de oly megerendezési törvény létesült, mely itt-ott csiprisupri javításokat tett ugyan, de a dolog lényegébe, a bajok gyökerébe egyáltalán nem hatott.

Az állami összes közigazgatás ezentúl is a közgyűlések által néhány évre választott tisztviselőkre bízott. Így a törvény egyenesen gondoskodott arról, hogy szakember ne is képződhessék. Nincs az országban ma már olyan naiv, a ki azt hinné, hogy a tisztujítások „kenyérmezei“ ütközetén a tisztviselők megválasztásában hasznavehetőségek volna döntő. Hanem döntenek a családi befolyás és párttekintet. Ezt tudva, a tisztviselőnek nem hasznavehetővé lenni, hanem ezeket szolgálni képezi főgondját. Mivel pedig ezeknek változandóságánál fogva, újra megválasztása mindig kétes marad, tisztviselő az lesz, a ki mellékes politikai ezélok miatt áll e térre, vagy semmi más téren megállani nem tud. Ha pedig mindezek mellett is akadnak részrehajlatlan, lelkiismeretes és szigorú, a megyei nagyságoknak nem kedvező tisztviselők, ezek a jövő választásnál bizonyosan meg fognak bukni. Minthogy tehát az összes közigazgatás — mihelyt ész és tudomány nem elég, hanem főleg hosszas gyakorlat kell, — a néhány évre szóló választás által a többi kevésbé jóakaró diletantismusra van bízva olyformán, hogy ha a 6 év alatt a tisztviselői kar nagynehezen és a közönség kárán némi iskolázást nyerne is, ez

eredmény az új választással ismét füstbe megy; természetes, hogy a „közigazgatás ázsiai állapotban van.“

Még szembetűnőbb a baj, ha azon szempontból tekintjük, hogy Magyarországnak elhanyagolt állapotában, állva csakugyan a létkérdés előtt, megtámadva, ha tán nem is külső, de annnyival több belső aspiráció által, oly közigazgatási gépezetre van szüksége, melyet a magyar állam megszilárdítására intézett egységes és hathatós működésre lehet használni, és egy eszme, a magyar állam eszméje, szolgáltatásban lehet mozgásba hozni.

Erre az organismus maga teljesen képtelen. A kinek működést vezetni, ez eszmét adni kellene, a kormánynak befolyása nincs a közegek megválasztására, de azokkal közvetlen nem is érintkezhetik, és a magyar államhatalomnál sokkalta nagyobb hatalommal bírnak fölöttük locais érdekek, sőt a magyar állammal ellenséges befolyások. Megvan ugyan a felfüggesztési jog, a vizsgálat alá vonás, de tekintve, hogy ezek alkalmazhatósága is teljesen a megyei közönség hangulatától függ, ily súlyos eszközök rendkívüli és súlyos esetekben alkalmazhatók, a simábban, de folytonosan áskálódó roszakarattal, a kötelességeit félig és gyarlón teljesítő ügyetlenséggel és gyámoltalansággal, melyek tartós behatása egyes merényleteknél és visszaéléseknél *sokkalta kárhózatosabb, az államhatalom és a közérdek fegyvertelenül áll szemben.*

Igy esik, hogy ugyanaz az oláh vagy szerb szolgabíró, a ki Bach alatt készséggel szolgált a germanisátiót, mert a germanisáló államhatalomtól függött, ma a magyar államhatalom ellen áskálódik, mert hála a nemzetiségi egyenjóságnak és a helyhatósági autonomiának, a magyar államhatalommal ellenséges hatalomtól függ. Így esik, hogy a magyar állam érdekei annak nyílt ellenségeire vannak bízva. Így izgatnak a magyar állam hatóságai nyíltan a magyar állam ellen, hatósági befolyással s tekintélylyel gyakorolják a terrorismust a lakosság hazafias és törvénytisztelő része fő-

lött is. Így vesz a magyar állam napról-napra tért, mivel gyenge és fegyvertelen az ellenséges autonom hatósággal szemben. Így lettek az alkotmány védbástyái ellenségeinek védbástyaivá, és ezeknek fenntartása mellett lelkesedik a magyar liberalismus, holott e szervezettel nemesak hogy Magyarországot consolidálni nem lehet, hanem föl nem lehet tartóztatni Magyarország szélylyelmállását.

E bajt, de általában az önkényt, a rendetlenséget, az ázsiai állapotot fokozza még az, hogy míg másutt az adminisztráció különböző ágazatai szabatos törvényekkel szabályozvák, nálunk esupa liberalismusból ilyenre soha nem is gondoltak, hanem — hogy Sennyey szavaival éljünk, (lásd a 9-es bizottságban tartott nagy beszédjét) — „tekintsük a rendőri ügyet, az egészségügyet, a szegények ügyét, vagy a gazdák és munkások közti viszonyt, mind ezek tekintetében egy nagy vacuum van, és ezen belül egy kis traditíó, másutt önkény és ismét másutt a kormánynak egy kis pótrendelele, ellenrendelete, szabályzó rendelete, felvilágosító rendelete stb. Midőn a törvény a közigazgatás rendezését magokra a törvényhatóságokra bízta, világos, hogy a törvényhozás a közigazgatás czélszerű rendezésével nem is gondolt, hanem legfelebb politikai tekinteteket követett. Így a belügyminiszternek a törvényhatóságok ellenőrzésére minden ügyben annyiféle statutumot kell tudni, a hány törvényhatóság van, és aztán legyen adminisztratiónk jó és gyors!”

Mind e hibákat, melyek a jó adminisztratiót lehetetlenné teszik, azzal sem enyhítette a törvény, hogy legalább a főispánokban hatásos eszközt adott volna az államhatalom kezébe. „Oly ellenőrzést lehetne nekik gyakorolniok, melyre nézve ők az eszközt csak azon illetők jóvoltából szerezhetik meg, akik ellen épen az ellenőrséget gyakorolniok kellene, és a mennyiben mégis hatást gyakorolhatnak valamely vármegyében, ezt nem a törvény intézkedésének, ha-

nem csupán személyes befolyásuknak köszönhetik“ — mondja Sennyey említett beszédében.

Ily viszonyok közt nem esoda, ha egy pozsonyi lap egy felső megyéből névaláírással, adatokra hivatkozva, egy cikket közölt, melyben a megyei tisztikar az alispántól kezdve és minden gyám a legalacsonyítottabb és legsértőbb nevekkal illetetik, és az esküdtszék a vádlott szerzőnek adott igazat; és bizonyára, ha minden megyében volna oly egyén, ki adatokat gyűjtene a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatásra nézve, és azokat közzétenné, csodálkozva kérdezné az ember: hogyan lehet ez országnak existálni?

De mindez még nem jellemzi eléggé közigazgatásunkat. Hogy a kimondhatlan zavarnak, melynek neve nálunk közigazgatás, hű képét kapjuk, mindehez hozzá kell még vennünk azt, hogy minden ügyágazatra nézve más-más az ország beosztása. Csak az képzelheti el boldogságunkat, csak az bámulhatja eléggé azt a csodát, hogy ily ország existálni tud, a ki mindezekhez hozzáveti, hogy például van egy erdélyi helység, Toplicza, melynek megyei és árvahatósága Tordán, járásbírósa Disznajon, törvényszéke Marosvásárhelyt, szolgabírája Szász-Régenben, adóhivatala Gyergyó-Szt.-Miklóson van, és mely végre a közös hadsereget illetőleg Beszterczéhez, a honvédséget illetőleg Cs.-Szeredához tartozik. És hány hasonló példát idézhetnénk az ország minden részéből! De mikor az egészséges arrondirozástól úgy fázik az egész megyei atyafiság!

Mert igaz ugyan, és nagy baj ez is, hogy központi igazgatásunkban megfészkelte magát az a bureaucraticus rendszer, melyet *Sennyey* oly kitünően jellemez, mondván: „iránya az, hogy mindenütt és mindenben ellenőrségi fokozatokat keresvén, ennek superfectatiójában gondolja rejleni az adminisztráció garantiáját és tökélyét. A számok mechanizmusában, rubrikában és kimutatásokban fejti ki az ellenőrséget, és ez által elnyomja, elhervasztja a személyes öntevékenységet, a személyes felelősséget. Innen

van az, hogy ezután szaporodván a főlebbviteli, fölülvizsgálati fórumok, szaporodnak az ügyek és számok, szaporodik a személyzet, amely azok ellátására szükséges, és szaporodása következtében a formák soksága és túlhalmozottsága miatt elenyészik épen az, a minek érdekében ezek történnek: elenyészik maga az administratio.“

De ha ezen mindjárt segítettünk is, mégis drága is, rosz is lesz a központi igazgatás, míg rosz a vidéki gépezet. Ennek hasznavehetlensége és megbízhatlansága miatt igyekezett minden miniszterium, a melyik csak tehette, magának exponált közvegeket teremteni a helyhatósági tisztviselők mellett, és nemcsak az adóügyre, hanem a közlekedési, oktatási stb. ügyre is külön állammérnöki, tanfelügyelői stb. miniszteri közvegek állíttatnak fel a megyei közvegek mellett, és így e gy jól szervezett helyett működik egymás mellett két rosz, megvan a kettős költség, a két szervezet egymás útjában áll, vagy egyik a másikra hagyja a munkát, s el nem végzi senki sem, és az egyszerű, összevágó és jó administratio lehetetlenné lesz.

Mint hogy pedig valamennyi ügyre még sem lehet a helyhatósági közvegek mellé miniszterieket is exponálni és az állami ügyek legnagyobb részében a végrehajtást mégis a megyei közvegekre kell bizni: előáll azon minden miniszteriumnál egyaránt tapasztalt jelenség, hogy a megyei közvegeket folyton folyvást tanítani, nógatni, dressirozni, megkeresni és kérni kell, hogy minden fontosabb ügyet háromszor-négyszer kell új meg új magyarázat mellett jobb ellátás és felvilágosítás végett visszaküldözgetni, és ha ottan, a hol legalább jó akarat és képesség van, — mert alapos szakképzettség alig van valahol — a mi szintén elég ritka eset, és véletlen szerenese, nagy lassan némi javulást idővel észlelhető is, majd az új választások után itt is előlről fog kezdődni a baj, és hat évi kinos dressura minden eredménye füstbe megy.

Végre a külső közvegekben meg nem bizható központi

igazgatásnál természetesen érvényesül a tendentia, hogy minden apró-cseprő ügyet maga intézzon, mindenbe beleavatkozzék, holott jó vidéki közegek a helyszínén sokkal abban intézhetnék.

Szaporodnak tehát a közegek, szaporodik a meddő munka, egyöntetűség még sincs, és míg a kormány apróságokkal bibelődik és kormányozni nem ér rá, hatása a központi hatalomnak, a magyar államhatalomnak még sincs. Minden fenekestől fel van forgatva egész az absurdumig. A munka, melyet a vidéken, a helyszínén kellene végezni, az centralizálva van; a hatalom, melylyel hogy az összállam érdekeinek megfelelhessen, a kormánynak mellőzhetlenül bírnia kell, az decentralisálva, az állam érdekeivel nem törődő, vagy azokkal éppen ellenséges *auto nom* közegeknél van; így méltán panaszkodnak a centralisták is és a decentralisátorok, és igaza van annak is, a ki azt mondja, hogy decentralizálni kell, ez segít majd a bajon. Mert rend csak akkor lesz, ha *a hatalom centralisálva, a munka decentralisálva lesz.*

A jelen állapotról *Sennyey* jól mondja hogy „midőn nálunk centralisatióról vagy decentralisatióról van szó, sajátkép azt kell mondanunk, hogy sem az egyik, sem a másik nálunk nem létezik, hanem létezik rendszertelenség.“

A liberalis doctrina, a „modern eszméknek“ viszonyainkat ignoráló vak követése ép oly kárhózatossá vált az igazságszolgáltatás terén, mint a közigazgatás terén amaz incompetencia és tehetetlenség, mely az administratió igényeinek eleget tenni nem tudott, és ha tudott volna is, az önkormányzati liberalis előítéletekkel szemben nem mert.

Jó, gyors és olesó igazságszolgáltatást teremteni volt a jelszó, melylyel a *Horváth Boldizsár*-féle liberalismus régi igazságszolgáltatásunk ujjafteremtéséhez nagy szavak és bril-

lans programok között fogott, és az eredmény, hogy rossz, lassú és drágább mint valaha.

Az első lépés volt, az igazságügyi és birói legmagasabb állásokat vasmegyei emberekkel betölteni. Horváth Boldizsár mint kitűnő jogász, tartotta magát a római joghoz, és valamint a régi Rómában a „római jogon élők, római polgárok a legtöbb előnyben részesültek, Italia többi lakói e jus latii élvezetében voltak, míg a többi „socii és mici“ kutyába se vétettek. Horváth Boldizsár is minden kinevezésnél legelőbb a szombathelyieket, másod sorban a többi vasmegyeit vette tekintetbe, és csak, ha ezekből nem telt, jutott valami — a többi dunántúli megyék számára.

Igy állítva ki hadát a legpéldátlanabb nepötismus segítségével, és miután valamennyi rokonát, sógorát és jó barátját placirozta volna, látott hozzá a nagy munkához.

Első productuma ama hirhedt „*polgári perrendtartás*“ volt, mely a perek szaporítására, elhúzására és drágítására oly kitűnő eszköznek bizonyult, hogy minden prókátor örök hálára van kötelezve egykori collegájának, és hasonló hálára minden rossz fizető. Valóban úgy látszik, az volt főcélja e perrendtartásnak, hogy az adós fizetni ne kellessék és a hitel megdőlése többek közt erre is vezethető vissza. Ujabbán maga Horváth Boldizsár is kezdi szégyelni a dolgot és eltagadja az egykor drága-kedves gyermekét, de nem tagadhatja, mennyire dicsekedett annak idején vele, s nem, hogy az ő igazságügyminiszteri felelőssége mellett látott napvilágot.

Aztán kezdték a rettentő hühót a codificatióval, fel is állítottak egy drága codificationalis osztályt, mely semmit sem tett, kérték minden évben a codificationalis költségeket, rendeltek codexeket ezrekért egy pár professornál, de tény, hogy törvényeinek javításában — a mi a legstírgősebb lett volna — mind e mai napig semmi sem történt. Pedig hogy a magyar bir hivatással a codificatióra, azt bizonyítják Németország első kriminalistájának szavai ama bünte-

tőtörvénykönyvi javaslatról, mely a 40-es évek elején készült: „egyetlen egy törvénykönyv sem bír annyi eredetiséggel, mint a magyar javaslat. Törekvése a kor haladásának, az igazság követeléseinek, s a legújabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő törvénykönyvet alkotni, ezen törekvés bélyegét egyetlenegy törvényhozási munka sem viseli magán oly nagy mértékben, mint a magyar javaslat.“

De a Horváth-féle liberalismus ilyenre nem volt képes, és a helyett, hogy törvényeinket igyekezett volna javítani, sietett inkább organisálni, még pedig minél radikálisabban, hogy annival több állás fölött lehessen rendelkezni, és hogy a nepotismusnak, az ország pénzével való korteskedésnek, jutalmazásnak és lekenyerezésnek miharabb új tere nyíljk. Ez az oka, hogy az igazságügyi budget hirtelen négy millióról tizenkét millióra emelkedett.

Azon érdek, hogy minél több állás legyen betöltendő, tökéletesen összevágott a modern és felvilágosodott doctriával, hogy az igazságügyszolgáltatást a közigazgatástól tökéletesen el kell választani, és így elmentünk azon szélsőségig az elválasztásban, amely mellett nemcsak a közönséges észjárás, hanem még a gyakorlott jogász is könnyen megzavarodik, vajjon valamely tárgy a közigazgatási hatósághoz, vagy a törvénykezéshez tartozik-e.

A szoros elválasztásánál fogva arra, a mit azelőtt egy hivatal, a szolgabírói, végzett, kellett kettő, és föl kellett állítani nehéz pénzen a járásbiróságokat. Hogy pedig a sok ujan kinevezett embernek munkája legyen, arról gondoskodott volt a perrendtartás; a mit azelőtt a közigazgatás mellett el tudott végezni a szolgabíró egyszerű eljárása, azt a járásbíró nem győzi, és szaporodik folyton a hátralék.

A minél több állás betöltése szempontjából nem volt elég a régi törvényszékeket kinevezett bírákkal újra szervezni, hanem megszorítottuk a törvényszékeket, minden rottenboroughnak, mely „hiven“ szavazott a képviselőválasztásoknál, érdemdíjúl juttattunk egyet, és mert általános

és igazolt volt a panasz, hogy nincsenek képzett bíránk, hát egy harmaddal több kollegiális bíróságot állítottunk fel, mint a mennyi a lajthántuli kimerítő, kipróbált igazságügyi szervezetben létezik; mert hát birtuk, volt miből, hogy az Isten bocsáta meg.

Hogy pedig lehessen mit csinálni alkalmatlan vagy tönkre ment politikusokkal, és hogy egy pár embert könnyen ki lehessen lökni septemvirnek, ha avancement kell az igazságügyminiszteriumban: megszaportottuk a felsőbb bíróságok személyzetét is. Miután pedig a septemvirális tábla régi tekintélynek örvendett, a democratia pedig a tekintélynek nem barátja, lett belőle legfőbb törvényszék, és pedig már azért is legfőbb, mivel fölébe alakított egy még föbb, a semmitűszék, igen alkalmas hátráltató az igazságszolgáltatás menetében, bárha egy kissé drága luxus is.

Ha még hozzáveszünk a botbüntetés és az uzsora-törvények eltörlését, akkor a reform minden áldása együtt vani Hála a botbüntetés eltörlésének, a gazda az ország némely részében védtelenül áll a cseléd rakoncátlanságával szemben, a szegény ember pedig bot helyett idő és munkavesztéssel, vagy épen birsággal, néha anyagi létének megingatásával büntetetik. De még szebbek az uzsora-törvény eltörlésének eredményei. Bár Amerika némely állama a már eltörölt uzsora-törvényt ismét helyreállítja, bár a nagynevű amerikai tudós, Carey, mellette nyilatkozik, a liberalismus egyik elengedhetlen követelményének állítottott annak eltörlése, ígértetvén egyébként, hogy épen ez által fog a kamatláb leszállni. No servus! Ez által jutottunk oda, hogy most a takarékpénztárak is 6 helyett 12°/_o-ot vesznek, a tőkepenzesek pedig 120—150 ig mentek. Legjobb módja a magyar faj, mert a magyar birtokosság tönkretetésének és annak, hogy a mit a jobbagynak ajándékoztunk, lassanként expropriálja a falusi uzsorás.

Csakugyan igazságszolgáltatásunk drágasága, a hitelviszonyok megingatása, az uzsorának protegalása által az

„európai magaslatra emelkedő“ reform mindent megtett, a mit megtehetett gazdasági életünk tönkrevetésére. De a felvilágosodott reform koronája az, hogy ma már Magyarországon nincs igazság a *szegény* ember számára.

Régi magyar aristocraticus igazságszolgáltatásunk egyik legszebb vonása volt, — mint b. Sennyey is kiemelte, — hogy a szegény ember a törvényhez ingyen folyamodhatott. A tiszti ügyész, a királyi tábla az „advocatus pauperum“ védte és vitte ügyét s a politikai kormányzésekéknél is voltak ügyeljárók a szegények részére. De olyan volt az eljárás is, hogy kevesebb körülményességgel juthatott jussához a szegény ember a szolgabíró előtt, a ki járt faluról-falura és szolgáltatott igazságot a szegény ember egyszerű ügyeiben brevi manu billog, irás, huza-vona, és mindenckfölött ezen perrendtartás nélkül, melynek formalitásai mellett a prókátor-fajzat a materialis igazság felderítését, ha nem is lehetlenné teheti, de messze évekre kihúzhatja és a feleket perköltséggel agyonnyomhatja. A legfontosabb törvénykezési eljárásnak költségeit a felek előlegezni tartoznak, mi nélkül megnyert perüket végrehajtás utján nem érvényesíthetik, azon vagyontalan pedig, a ki ügyvédet nem fogadhat, rendes pert nem is kezdhet, mert erre ügyvédnek kell megjelenni.

Hihetetlen volna, ha b. Sennyey nem mondaná, hogy látott pereket, a hol egy 3 fritos követelés a végrehajtási költségekkel együtt 70 ftra rúgott. Mindenki igazat fog adni neki, ha azt mondja, hogy: „Meg vagyok győződve, hogy a köznépek igényeit e részben csak úgy teljesíthetők az ő geniusához, szokásaihoz, az ő véghetetlen egyszerű és még a kulturai áramlat magaslatán nem levő fogalmaihoz képest, ha a járásbíróságokat a közigazgatási szolgabíróságokkal egyesítenők. Tudom, hogy a doctrina ezt nem tűri, és hogy ez időszerint nincs kilátásom ennek elfogadására. Erős meggyőződésem azonban és más államok példája is táplálja bennem e meggyőződést, hogy a körülmények ha-

talma nagyobb lesz a doctrínánál és ez előbb-utóbb be fog következni. De addig is, míg önök e doctrínától megválhatnának, legalább tegyék meg azt, hogy az úgynevezett bagatell-ügyeket adják a politikai szolgabíró hatásköre alá és ezekre nézve oly egyszerű szóbeli eljárást állapítsanak meg, melyet a köznép is megért.“

És átalán az igazságügyet illetőleg minden elfogulatlan igazat fog adni Sennyeynek, midőn így szól:

„Nem titkolhatom el abbéli sajnálkozásomat, hogy éppen ezen alkotásnál az erőik mérlegelése, a fokozatok óvatos megtartása elmellőztetett, és meg vagyok róla győződve, ha az igazságügynek ezen nagyszabású és egyszerre történt rendezése előtt *mindenekelőtt materiális törvényeket* alkottunk volna, ha ezeknek fejlődése alatt bevértük volna, míg támad oly bírói karunk, a melylyel a kereteket betölthetjük, és ha, nem mondom, örökké várva, hanem a dolog fejlődését bevárva, a meglevőből, a mely — méltoztassanak elhinni, ha nem is volt jó, de sokkal rosszabb a mostaninál bizonyosan nem volt, a meglevőből indulva a mostani cél felé következetesen mindig előbbre és előbbre haladtunk volna, meg vagyok győződve, hogy először előbb, másodszor jobban és harmadszor az érdekelteknek sokkal nagyobb meglegedésére értük volna el a célt és nem graváltuk volna budgetünket oly óriási összeggel, a melyet majdnem képtelenek vagyunk megbírni.“

Ha valamely rendszernek ilyen a politikája, mint a minőnek az Andrásy-rendszert a fentebbiekben jellemeztük, akkor pénzügyei is rosszak lesznek; az államélet minden tényének egy budget-tétel felel meg és azért fog a jó politika jó, a rossz pedig rossz pénzügyekben is kifejezést nyerni. De hogy pénzügyeink oly ijesztő mérvben romlottak, hogy oly rohamosan jutottunk a tönknek szélére, hogy akkor, a midőn 1868-ban még feleslegünk volt, most nem

csak chronicus és évről-évre még mindig nagyobbodó deficitünk van, hanem el vannak zálogosítva vasútaink, állami jöszágaink, a Rothschild-consortium kegyelméből élünk, attól veszszük a parancsot, minő vasutat építünk, — hogy ennyire ilyen gyorsan jutottunk, hogy a helyett, hogy az állam által rövid idő alatt és legmélyebb békében elköltött roppant összegek legalább a közjólétet emelték volna: a hitel- és pénzhány, a szegényedés, az inség is ijesztő gyorsasággal fejlett és emelkedett: annak mégis csak az a magyarázata, hogy bármi nagyok voltak is a hibák a többi téren, a legnagyobb, a legtöbb hiba a közgazdasági téren követtetett el, tekintjük akár az ipart és kereskedelmet, akár a közlekedési, akár a tulajdonképi pénzügyet.

Voltaképpen az iparról szó sem lehet; hogy magyar ipar nincs, és a mi kevés van, az is csak a pusztulás szélén tengődik, az a legtermészetesebb dolog a világon. Soha, sehol iparos ország szomszédságában ipar fejlődni és megerősödni nem tudott védvám nélkül. A már meggazdagodott, már magasra fejlett, a tőke, a hitel, az összekötetések, a tapasztalat, a routine, a hírnév erős támaszaival bíró iparral a kezdő ipar sem olesóság, sem minőség tekintetében versenyezhetni nem fog; ennyit belátni, ahhoz nem is kell nemzetgazdasági tudomány; így nem is fejlődött másképp, mint a védvám által az angol ipar a hollandi mellett, a francia az angollal, a német a kettővel, az amerikai az európaival szemben. Így természetes, hogy minden állam, a meddig ipara gyenge, a védvámhoz, ha ezáltal erőssé és versenybíróvá vált, a „szabad kereskedelemhez“ ragaszkodik. Csak mi voltunk azok, a kik erre nem is gondoltunk, a kiknek az eszükbe se jutott, és megcsináltuk a vámközösséget Ausztriával, hódolva a „szabad kereskedelem“ elvének: igen természetes, mivel liberalisak voltunk, mivel ez a liberalismus egyik postulatuma, mivel compromittálni véltük volna az új magyar állam hires szabadelvűségét oly reactionarius, conservativ, szabadelvűtlen

követelés által, a minő a Magyarország és Ausztria közti védvám követelése lett volna; ezért erre nálunk akkor, a mikor kellett volna, senki nem is gondolt, és ezért, mint olyanról, a mi nincs, magyar iparról szó sem lehet.

Ugy látszik, hasonló liberális elv vezette kormányzatunkat, ha ugyan nem vezette tökéletes érzéketlenség a kereskedelmi ügyek terén.

A Manchester-iskolának, a liberalismus tanainak a kereskedelem, valamint általában a gazdaság terén, alapeve, hogy az állam ez ügyekbe ne avatkozzék, a tiszta „laissez faire, laissez passer.“ „Der extreme Liberalismus — mondja Schäffle — fröhnt dem Ungedanken, ein so grossartiger Organismus, wie die Volkswirtschaft, könne ohne ein einheitliches Organ des Zusammenhaltens in der fruchtbarsten und allseitig beglückenden Gliederung erhalten werden, sobald man nur ausschliesslich den individuellen Eigennutz walten lasse (reines „laissez faire, laissez passer.“)

Már akár csupán a liberalismus volt az oka, akár az, hogy a rendszernek általán semmi érzeke nem volt a kereskedelmi érdekek iránt; semmi sejtelve arról, hogy Magyarországnak, ha gazdagodni és a népek versenyében megállani akar, nagy szabású, rendszeres, tenni és teremteni tudó kereskedelmi politikára van szüksége; hogy Magyarországnak, nyugat és kelet közé állítva, most, a midőn a Balkán és Hindukus között világtörténelmi változások készülnek, most, a midőn Indiába már nem Afrika körül járunk, most, a midőn tán hamarabb, mint gondolnók, Indiába vasúton fognak jární, Magyarországnak úgy, valamint egykor kelet és nyugat között újra világtörténelmi nagy missiója lehet, hogy léte és nem léte, nagysága vagy majdani végpusztulása attól függ, vajjon a nagy perczen mennyire lesz elkészülve megfelelni a nagy missiónak, közvetíteni a nyugatnak és keletnek kereskedelmét: annyi bizonyos, hogy arra, hogy semmi se történjék, kitünően volt megvá-

lasztva a kereskedelmi miniszter, Gorove István, úgy abban a tekintetben, hogy rendkívül szabadelvű, valamint abban is, hogy rendkívül tehetetlen volt.

A rendszer szokott tempóihoz és saját úri rangjához illőleg alkotott roppant miniszteriumot, melynek elhelyezésére nagy három emeletes ház kellett; de ha kezünkbe vesszük „*A földművelés, ipar- és kereskedelmi magyar kir. miniszteriumnak öt évi működése*“ című könyvet, akkor magából e hivatalos kiadványból, mely a legsikerültebb satyrák egyikétől volna tekinthető, ha oly komoly naivitással nem jelent volna meg, — meríthetünk tudomás az iránt: hogy tizedrendű aprólékosságokkal sokat foglalkozott, ezekben is keveset tett, de kereskedelmi politikára soha nem is gondolt a magyar kereskedelmi miniszterium. Postákra, távirdákra és ménesekre sokat, a kelletinél többet is elköltött, de minden más téren alig mutatott egyebet, mint szánalmas tájékozatlanságot, habozást és tétlenséget. De mindennél jobban jellemzi a meggyökerezett rendszert, hogy a legújabb költségvetésben is e miniszterium saját központi igazgatására 160,868 frtot, a ménesekre 669,159 frtot, az iparra, kereskedelemre és külkereskedelmi czélokra pedig összevissza csupán 34,770 frtot irányzott elő.

Miután külön kereskedelmi és külön közlekedési miniszteriumot állítottunk, és ép azért a közlekedési miniszterium a kereskedelmi, a kereskedelmi pedig a közlekedési érdekekkel nem törődött, hanem rámondta az áment, a mit vele közöltek: közlekedési ügyünk vezetése kereskedelmünk hanyatlásának egyik főtenyezőjévé vált.

Kereskedelmi és vámszerződéseket készítettek Bécsben Ausztria érdekében Magyarország érdekei ellen, és a magyar kereskedelmi-miniszterium rámondta az áment és rámondatta az országgyűléssel is.

Ránk jöttek a bécsi szédelgők és találtak követőt itt is eleget, és szédelgő vállalatok tervezeteivel lepték el a miniszteriumot és mindenikre rámondattott az ámen, mig csak

a krach be nem ütött, rá még a kiházasítási egyletekre is, melyek matematikailag hamis alapra fektetve, napvilágot „a lopás sans phrase“ elvén keletkeztek kormányengedélylyel, és lopták ki a legszegényebb osztályok zsebéből a pénzt — kormányengedélylyel.

Kereskedelmi- és részvénytörvényekre senki nem is gondolt. Laissez faire, laissez passer! A fődolog a liberalizmus. Lopjon mindenki, úgy, a hogy tud, és vigyázzon mindenki a magáéra.

Igy teljesen jogosult a pesti tőzsde, ez érdekénél fogva a kormány iránt loyális, kiméletes testület 1874-iki jelentésének kifakadása: „Keserű boszút állnak ilyenkor a haza erejét messze túlszárnyaló magas röptű illusorius és költséges nagyhatalmi intézmények, a kereskedővilág nagy részének túlspeculatói, de sok oly fundamentális törvény és intézmény elhanyagolása és elhúzása is, melyek első sorban általán a nemzetgazdaszat, de különösen a kereskedelem és ipar erősítésére, lendítése és fejlődésére szolgálva, legnélkülözhetenebb emeltyűi az emelkedő adóképességnek és nemzeti vagyonosodásnak, melyekből utóbb aztán lehetne eleget tenni az államgazdaszat fényűzésének is.“

Igaz, való, hogy sok, nagyon is sok vasutat építettünk. De hogyan? Talán a családi vasutak, a stratégiai vasutak, a háromszoros párhuzamos vonalak használtak-e a nemzeti vagyonosodásnak, avagy nem-e inkább károsították, haszonnélküliek levén egyfelől, milliókra s milliókra menő adósságra épülve másfelől? Hát a görbe vasutak, a háromszor javított építkezések, a vonal-változtatások! Szabályoztuk a Dunát, de hogyan? Építettünk vámházat három nehéz millió, de hol? Pazar dísztermekben ásitozik a fináncz, de a kereskedelem másutt van és arra nem megy! Hol késtek általán a törvénykönyvek és különösen a kereskedelmet illetők? Meg vannak-e szavazva? Nem-e igaz, hogy hiányoznak? Haszontalan törvényt csináltunk eleget, de hét

év alatt sem polgári törvénykönyvet, sem kereskedelmi jogot, sem váltó- és csődtörvényt nem kaptunk.

Igy magyarázható meg kereskedelmünk hanyatlása. Kialtó példa, hogy a budapesti azelőtt virágzó gabnakereskedés az Andrásy-korszak gazdálkodása alatt folytonos és gyors hanyatlásnak eredt, és már a múlt évben a bécsi mögött állt, mely azelőtt vele nem is mérkőzhetett. 1868-ig folyton emelkedve, csaknem évi 9 millió mázsára ment; de innen kezdve évről-évre süllyedt, úgy hogy most egy millióra olvadt. Hogy ez nem tudható be a rosz terméseknek, kitévünk abból, hogy 1868 óta jó és rosz export-évek váltakoztak, de Budapestre minden év roszabb volt az előzőnél, 1871 csaknem olyan export-év volt, mint 1868; de 1868-ban $8\frac{1}{2}$ milliót, 1871-ben csak 2 milliót küldött ki Budapest.

Hasonlót találunk a szarvasmarhakereskedésnél; az ennekelőtte heti 3000 dbnyi forgalom mintegy 1500 dbra süllyedt; a sertéseknél a forgalom 40, a gyapjúnál 25%-al süllyedt, stb. stb.

A főoka egyike a kereskedelmi miniszterium ama nagy bűne, melyet az entrepot-k ügyében tanusított érthetetlen indolentia által követett el. Még jóval mielőtt a hanyatlás bekövetkezett volna, világos volt, hogy entrepot-k nélkül a főváros kereskedelme a hanyatlástól meg nem menthető. De a kereskedelmi világ minden-erőlködése daczára, daczára az 1870-ki országgyűlési határozatnak, a kormánynak volt pénze és ideje végzetes vasútakra, asphaltra, boulevardokra, városligeti avenuekre, de a fővárosi entrepot-kra még gondja sem volt.

De nem kevésbbé fontos, sőt még fontosabb okot képeznek az országot oly súlyosan terhelő, de irányuknál fogva a kereskedelmet inkább károsító, mint emelő vasutak. És ezzel áttérhetünk általán közlekedésünk ügyeire. Mig egyrészt azért nem volt köszönet a drága vasútakban,

rt a német rendszer által oly kitünően épített kőutak a

kormány gondját tökéletesen nélkülözve, az autonóm helyhatóságoknak átadatra, országszerte pusztulásnak eredtek, és az ősi sárba ismét belemerültünk: másfelől vasúti politikánk maga is alapjában elhibázott volt. Hogy több vasutat építettünk, mint a mennyire pénzünk és valódi szükségünk volt, az magában is a válságok szükségszerű kútforrásává vált, és pedig az államra s a társulatokra nézve egyaránt. Az ország pénzével való e korteskedés, az ország érdekeinek e feláldozása vidéki, sőt magánérdekeknek, e rohanva haladni akarás, melyeknek a dilletantismus és a rendszerelenség mellett vasúti politikánk köszönhető, súlyosan bosszulták meg magukat; de a hiba nem csak az, hogy sok száz kölesönként milliót vasútakba fektettünk, melyek azonnal jövedelmezni nem képesek, hanem abban is, hogy sem a kereskedelmi politika, sem a vasúti szakszemponatok tekintetbe nem vétettek. Innen van annyi nyakatekert vonalunk, mely a forgalmat elforgácsolja és összezavarja, a helyett, hogy az ország érdekében szabályozná, és annyi, a mely soha magát kifizetni nem fogja. Így építettük meg az alföldi vasutat, és az alföldi bűzát, a helyett hogy Budapestre, eltereltük Eszékre; hatása alatt történt ez kétségkívül még ama szerencsétlen eszméknek, melyekkel annak idején Kossúth Lajos pártolta és tette a magyar liberalismus egyik postulatumává az alföld-fiumei közvetlen vasúti összeköttetést, és semmit sem gondoltunk Széchenyinek ama nyomós és döntő érveivel, melyekkel a magyar érdek és az egészséges közlekedési politika szempontjából a magyar kereskedelmet sujtó és a délszláv érdekeket előmozdító e terv ellen — igaz, hogy akkor is sikertelenül — csatázott.

Megépítettük aztán a hatvan-szolnoki vasutat, s a Tiszavidék terményei, melyek addig Budapestre voltak terelve, ez által elkerülték a fővárost; a tiszai pálya Czegléden átadja terményeit az osztráknak, és ez differenciális tarifája mellett egyenesen elviszi Bécsbe. A keleti vasút beszakad a tiszába, és így ennek szállítmánya is egyenesen Bécsbe

megy. Az erdélyi vasút, a déli vasút, a magyar nyugati, mely ebbe beleszakad, mind elterelik a forgalmat a fővárostól, szétforgácsolják és tönkre teszik a magyar kereskedelmet. A magyar államvaspálya is hiába indul ki Budapestről, midőn nincs azon helyzetben, hogy a kassa-oderberginek befolyása nélkül exportálhasson. Vasútaink vagy pusztán helyi érdekűek, vagy, mint az észak-keleti, az első erdélyi és a keleti, zsákutczában végződnek, vagy, mint a horvát állami pályák és a nyugati, nem jüvedelmeznek azért, mert nem Budapestről indulnak ki, hanem beleszakadnak egy másik, hatalmasabb társaság vonalába, a mely versenyével őket agyonszorítja. Így az országot terhelik, de anyagi érdekeit nem szolgálják. A helyett, hogy a természetes viszonyoknak megfelelőleg négy vagy öt vasúttársulattal bírnánk, melyek mindenike jó kőutak által támogatva, egy nagy vidék, egy egész országrész forgalmi érdekeit képviselné és kielégítené, Budapesten oly kereskedelmi emporiumot adva az országnak, mely nélkül annak kereskedelme nem tömörülhet és nem erősödhetik meg a *bécsi* versenynyel szemben: *van most tizenhét társaságunk*. Ezek közül többnek vonalai szakadozottak, másoké közé szorítva s haszontalan szárnyvonalakkal terhelve; Miskolcztól Homonnáig 15 mértföldön négy, Miskolcztól Tarnovig ismét négy társulat van érdekelve. Mennyire drágítja ez a forgalmat, mikor mindenknek más tarifája van; mindenik más kereskedelmi érdekekben leli fel saját érdekeit; az egyiknél hever a kocsí, a másiknál az áru: az államgarantia rovására esinálnak egymásnak *concurrentiát*; a 17 igazgatótanács, 17 központi igazgatás az államgarantia rovására drágítja a kezelést; a 17 részvény és 17 prioritás egymást nyomja. Ez a rendszertelenség, ez a diletantismus, ez az országos érdekek fel nem ismerése, vagy könnyelmű feláldozása, ez *Mikó Imre*, ez *Gorove István*, ez *Tisza Lajos*, kik mindhárman, mikor átvették Andrásy kezéből közlekedési Politikánk vezetését, annyit értettek hozzá, mint a hajdú a

harangöntéshez. Ez az Andrásy-rendszer. Derék becstelen emberek voltak, kivévn, hogy olyanra vállalkoztak, a mihez nem értettek.

Kevesebb, de nem kevésbé szomorú, a mi a *vizi* forgalomról mondható; elég mondani annyit, hogy míg a keleti vasútnak milliokat adtak, a magyar gőzhajózási vállalat, a dunai *concurrentia* megmentésére mi sem történt.

Mindaz, a min eddig végigmentünk, már magában foglalja a pénzügyi bukást. „Csináljatok nekem jó politikát és én csinállok nektek jó financiaikat;“ ez ép oly igaz, mint hogy minden rossz politikának pénzügyi bukással kell végződnie. Annyival inkább, a hol nemesak az általános irány rossz, hanem rossz és drága közigazgatás, rossz és drága igazságszolgáltatás mellett a népnek minden anyagi érdekei is elhanyagoltatnak. A nép szegényedésével az állam mind növekvő pénzügyi zavarai karöltve járnak, és a baj annyival nagyobb, mivel az egyszer elszegényített népnek áldozatkészsége sem segíthet rajta, míg az könnyen megtörténhetik ott, a hol az állam rohamosan és túlságosan költött ugyan, de úgy, hogy valóban hasznos beruházásokra költsékezve, ez által legalább a nép jóléte emelkedett.

Mindazáltal ha a főök itt fekszik, ez még nem volt pénzügyi zavaraink egyedüli kútforrása, hanem hozzájárul magán a tulajdonképeni pénzügyi kormányzat terén is hiba sok és nagy. Nem csak az volt a baj, hogy a pénzügyi kormányzatnak fedezet nélküli kiadásokra kellett vállalkozni, chronicus deficitbe kellett süllyedni, sok száz milliányi adóssággal kellett az országot mind növekvő mérvben terhelni, mindezt csupán azért, hogy a kormányzat többi terén felmerült *hibás* törekvések megvalósíthatassanak; nem csak az volt pénzügyi kormányzatunk hibája, hogy erre könnyelműen ráállott — miért a felelősség a minisztert, és a képviselőház pénzügyi bizottságának mindenható ármánykodóit, a Csengeryeket és másokat egyaránt terheli, — nem csak az, hogy itt aztán csakugyan nagy és bámu-

latos tevékenységet fejtett ki, hanem épen úgy az is: hogy más téren mitsem tett és komolyan meg sem kísérlé javító rendezés és termékeny pénzügyi politika által legalább némileg ellensúlyozni a rohamos pazarlást.

Két nagy mulasztással találkozunk mindenkifölött. Ha már Andrásy semmiképen sem akarta a helyzet és a kezdet nehézségeit a kiegyezési korszak elején fokozni és bonyolítani a bankkérdés felvétele által: ennek megoldásához mulhatlanul hozzá kellett volna látni akkor, mikor *Lónyay* rendezett viszonyok között hagyta el a magyar pénzügyminiszteriumot és Magyarország hitele és prestige-e nagy volt.

A másik az adóreform. *Lónyay* erélylyel fogott hozzá az előmunkálatokhoz. Dolgoztak az enquétek és minden egyes adónemről terjedelmes és sok tekintetben hasznavehető operatumokat készítettek. *Lónyay* elmenetelével azonban az ügy végkép elaludt. Azon adórendszeren, melyről a kiegyezkedés előtt a Deákpárt is ésutóbbi mi nisztereinek is egyetértőleg azt mondták és kimutatták, hogy Magyarország érdekeivel és viszonyaival ellenkezik, változás nem történt hét év alatt semmi, kivéven négyrendbeli adófelemést, mely a vergődő kapkodásnak, a tehetetlenség erőszakoskodásának jellegét viselte magán, és a hibás rendszert csak fokozta anélkül, hogy finanziaink fokozott igényeink eleget tehetett volna, holott ha a liberális gazdálkodás által már elkerülhetlenné vált adófelemelés a rendszer javításával jár, az adó nemesak könnyebben elviselhetővé, hanem termékenyebbé is vállandott.

De lehetetlen észre nem venni, hogy a hibás rendszer hibáit mennyire fokozza a hibás kezelés. Hogy pénzügyi kezelésünk drága, bizonyítani sem kell. Hogy rossz, legjobban bizonyítja a tömérdek *adóhátralék*. Ha csak a szegény osztálynál fordulna elő, nem bizonyítana egyebet, mint a mire *Sennyeg* utalt, mondván, hogy „az adófelemelésnek van bizonyos határa, melyen túl az természetét változtatja

és adóhátralékká változik“ ; nem bizonyítana egyebet, mint hogy a rendszer sok tekintetben elviselhetlen és megvalósíthatatlan. De pénzügyi kezelésünk hasznavehetlenségének esatánós bizonyítéka, hogy tömérdek a hátralék olyanoknál, a kik igenis fizetni tudnának. Nagy része a bajnak a kezelés complicáltságában rejlik. Egy serege a tisztviselőknek bajlódik vele, könyveket, kimutatásokat, lajstromokat irnak tele és a sok fa miatt nem látják az erfiót. A pénzügyi tisztviselő a sok, de haszontalan munkával, a bibliothekákra menő szabályok tanulmányozásával annyira el van foglalva, hogy ideje sem maradhat kerülete pénzviszonyainak fizetési képességének megismerésére, és így rendesen akkor megy végrehajtásra, mikor előre tudni lehet, miszerint napidíjakat és végrehajtási költségeket magának igen, de adót a kinstárnak nem szedhet be ; pár héttel később a szolgabíró tizszer kevesebb költséggel tizannyi eredményt mutat hat fel.

De meg a sok kimutatás és lajstrom mellett még a kellső evidentia sincs meg. A szolgabírák gyakran jobban tudják az adóhátralék összegét, mint a nagy apparatussal dolgozó adóhivatal, és a pénzügyi igazgatóságok a megyéhez átírva kétannyi hátralékról panaszkodnak, mint a mennyi van ; történnék esetek, hogy olyanokra vetik ki az adót, kik már rég meghaltak vagy elköltöztek, mely körülményről az előljáróság éveken át haszontalanul értesíti a pénzügyi közegeket. Megtörténik, még pedig felszólamlás daczára, hogy ugyanazon adót kétfőre vetik ki, vagy ugyanazon emberre két különböző helyen. És jaj annak, a kinek felszólamlania kell. A világosan helytelen előírást kifogás nélkül le kell róni, és legjobb esetben két év múlva jön az illető beszámítás által pénzéhez. De a legjobb, a mi e sorok íróján történt, hogy ügyvédjét adófizetéssel megbízva, az illető vidéki adóhivatal az adót elfogadni vonakodott, mivel az igazgatóság az előírást még nem hagyta helyben.

Igy legkevésbé sem túlzott egyik éles bíráló azon állítása, hogy ma az összes pénzügyi administráció: „a központban nem egyéb, mint a degenerált és zavarba jött osztrák rendszer, a vidéken pedig a confusió, önkény és zsarolás chaoticus vegyülete, mely kapcsolatban a megyei közigazgatási viszonyokkal, bőven megmagyarázza az óriási adórestantiát, és azt, hogy míg a szegény paranztmarháját is exequálják vagy a chaoticus bélyegtörvény ellen öntudatlanul is vétket elkövetőre kiszabott büntetésből tiz krajczárt sem engednek el: addig a megyei uraságok, a vagyonosabb birtokosok közül akárhányan megtalálják a nyitját, hogyan kell 5—6 évig kibújni az adófizetes alól.“

Ezek azok, a miket különösen a pénzügyi vezetésének lehet rovasára írni. Hogy 1868 óta a szerencsésebb, mert ifjú és „szűz“ államháztartások egyike, melynek addig nem volt deficitje, a bükás szélére jutott, hogy a *jövedelmek* folytonos és fokozatos emelkedése mellett is chronicus és folyton emelkedő deficit állott be, mely az utolsó két évre 146 millióra emelkedett, hogy Magyarország csakis évről évre, ujabban fölvert és mindig növekedő kölcsönökből élhet meg máról holnapra, hogy a pénzügyminiszter kénytelen volt lyukat lyukkal betömni, mindenféle apró zsidókkal és az államhitelt megrontó aprócseprő operációkkal traficálni, hogy gazdálkodásunk az uróbbi időben emlékeztetett arra a gavallér-gazdálkodásra, — hogy más névvel ne éljünk — a hola filig eladósodott, de szokásaival és pazarlásaival felhagyni nem tudó úr 10,000 frtos váltójáért átvesz 3000 frtnyi készpénzt, 2000 frtnyi mit sem érő actiát, egy brieskát, 10 mázsa lószőrt és még egy esomé limlomot: azt már igazságtalanság volna a pénzügyi vezetés rovasása írni, mert ez a rendszer corollariuma, szükségszerű következménye volt. Amennyire bámultatik, annyira divatba jött ócsárolni Kerkapolyt. Mindezt őt és egyedül őt tették felelőssé, midőn e gazdálkodás „netovább-“jához érkezett, midőn a rendszer végleg kifogyott

a szuszából. Pedig Kerkapoly legfelebb is csak annyiban hibás, hogy a rendszert pénzügyileg szolgálni vállalkozott; hogy azt másképp szolgálni nem lehetett, hogy a rendszernek a pénzügyi vezetéshez való igényeinek megfelelni csak ily módon lehetett, az ép oly bizonyos, mint a hogy bizonyos, hogy a lengyelországi „factor“ urának igényeit csak úgy teljesítheti, ha váltót váltóval fedez, a vagyon egyik részét a másik után adja és zálogosítja el, és száz apró furfanggal teremt elő mindig újra pénzt akkor is, mikor kevésbbé genialis „factor“ ezt már régen lehetlennék látta volna, míg csak a „netovább“ be nem következik. Midőn Kerkapolyt már kicsinleni és gyalázni kezdték, akkor kellett az elfogulatlan előtt legbámulatosabbnak lennie kifogyhatlan találékonyságában, csitító, capacitáló, minden módon pénzt kiteremtő ebbeli működésében, óriás erőfeszítésben kihúzni és fenntartani azon rendszert, melyet Andrásy megalapított, és melyet ő pénzügyileg szolgálni vállalkozott, a lehetőségnek legutolsó pillanatáig. E tévedéseiben is rendkívüli, titneményszerű férfiú minden tehetségei akkor működtek a legnagyobb erővel, midőn a lehetetlenség ellen vívott harczt erős vállain egymaga tartva még a rendszert. Az ő ereje, és ki merjük mondani a ma uralkodó véleménnyel szemben is, az ő üzleti genialitása nélkül, a rendszer régen azelőtt már elbukott volna. Igaz, hogy ha korábban bukik, kevesebb bajt hágy az ország nyakán, de ezért e bajokért egyedül, vagy első sorban Kerkapolyt felelőssé tenni, bizonyára a legnagyobb igazságtalanságok egyike; mert a mit egyedül Kerkapoly nyakába róni divatba jött, az nem egyéb, mind egyszerűen az Andrásy-rendszer pénzügyi következetessége, és innen van egészen helyesen, hogy a pénzügyi eredmények kiderülésével kellett megbukni, ha tán még nem is tényleg, legalább moraliter, magának az Andrásy-rendszernek.

V.

Magyar conservatív politika.

Egy párbeszédjéről gróf *Andrásy*-val emlékezik meg mintegy egy évvel ezelőtt megjelent röpiratában gróf Lónyay Menyhért, melyben 1867-ben mindketten annak a reménynek adtak kifejezést, hogy ha a gondviselés csak négy éven át rendes és békés viszonyokat enged értünk, akkor nincs okunk az aggodalomra, mert ezen idő alatt a nemzet igazolni fogja életképességét.

Pedig ma elerőtlenedve, csaknem reményvesztett esztetegséggel nézünk borus jövőbe, a magyar állam tekintélyt, a magyar eszme tért veszített, saját érdekében hatályt kifejteni nem tud; sem kifelé sem idehaza. inkább a viszonyok tartják fenn államunkat, mint saját ereje és hatálya. Két éve mindenki szeméről leesett a hályog, ismerjük helyzetünk egész silányságát, de meddő tehetetlenségben vergődünk, isten kegyelméből, hogy ne mondjuk egyes bankárok kegyelméből élünk, a legsúlyosabb feltételek alatt milliónyi kölcsönt kötvén, elzálogosítván egyszerre évezredes szerzeményeket, államjavainkat, kötelezve magunkat öt év alatti visszafizetésre, a nélkül hogy tudnók, hogyan és miből, és a nélkül, hogy egy mentő eszmére, egy tette vergődni tudnánk; mert a mi legroszabb, a sivár kiábrándulás alatt, mely a vérmes elbizás, a téveszmék, a könnyelműség, a pazarlás és a corruptió orgiái után reánk következett, mintha kiveszett volna belőlünk a tetterő, a hazafi-lelkesedés, a hazafi-önmehtagadás és áldozatkészség, mintha menthetlenül

sülyedve, fásúlt agóniába, leeresztett kezekkel akarnók nézni pusztulásunkat.

Pedig nem így kellett volna mind ennek bekövetkezni. Nem lehetett pusztá családalom, hogy van még helye a világon a magyarnak, hogy nincsen még lejátszva szerepe, hogy múltja jövőt kér, hogy nemzeti újra feltámadása nem szappanbuborék, hanem a sirból azért tört ki, mivel eleven és élni tud, mivel nincs még itt az ideje, hogy elborítsa a népek tengere, hogy a feledésbe vesszen nagy múltja és végzetes hibák mellett annyi nemes erénye; nem vált még a magyar fölöslegessé nem vezett ki belőle még az élet-erő, nem még minden ősi erény, és van még dolga a világon, van még hivatása betöltendő a nemzetek sorában.

Igenis teremthet még egyszer ész, erő és szent akarat Nagy-Magyarországot, és ha hivatása nem is lesz többé nyugatot kelet ellen megvédeni fegyverrel, nem kevésbbé nagy hivatást találhat, ha arra méltóvá lenni tud, nyugat és kelet viszonyának jövőndő alakulásaiban a polgárosodás és a nemzetközi forgalom békés hódításaiban.

Ezért még ma is, még ottan is, a hol ma az Andrásy-korszak után állunk, nem lehet az, hogy a nemzet feladja önmagát. Bármint rágta meg nemzettestünk velőit a könnyelműség és demoralisáció rendszere, nem lehet az, hogy kiveszett legyen már minden hazafiságunk, nem lehet, hogy még egyszer, megfeszítve utolsó izmunkat is, meg ne próbálkozzunk a balsorssal, támaszkodva ama csodamivelő szent akaraterőre, a melyre a haza veszélyében, keleti indolentiájából ébredve a magyar képes: hogy küzdjünk még egyszer végcsatát életért vagy halálért.

És a hol kezdenünk kellett volna hét év előtt, ott kell kezdenünk, bár sokkalta nehezebb viszonyok közt, mert az önokozta balsikerek leverő csapásai után, ma.

Szakítva az útunkban álló előítéletekkel és kedvenc eszméikkel, szakítva a botorkálás, az egy napról másikra élés, szakítva az expediensek és a könnyelműség politiká-

jával, és szakítva azon corruptióval, mely e politika folytonos zavarainak szükségszerű kifolyása volt: *erélyesen össze kell fogni a nemzet minden erőit, egységesen, egy célra kell vezérelni, eszmét kell adni a nemzetnek, annak szolgálatába kell állítani minden erőit, annak alárendelni mindent.* Ha ezt nem akarjuk, akkor a küzdelem hiábavaló, akkor bukásunkat mi sem tartóztathatja fel. *Sem időnk vesztetni, sem erőnk szétforgácsolni való nincsen többé.*

Ez eszme nem lehet más, mint *a magyar állam eszméje.* A ki *Magyarországot* akarja, tegyen félre minden mást, és hordana szívében e kívül bármit is, és lenne az bármi szép és bármi szent, őrizze meg jobb időkre, és miudaddig, míg a magyar államot erősnek és nagynak nem látja, hozzon meg annak minden áldozatot, mit megkíván, volna ez akár a liberalismus is. Mert hogy Magyarországot a liberalismusnak, a demociatiának s más ilyen schlagwortoknak feláldozni lehet, az való, de igazabb még, hogy ha itt e földön Magyarország nem lesz többé, akkor úr nem lesz a maga házában sem a magyar, sem az oláh, sem a tót, hanem uralkodni fog az anarchia, vagy uralkodni fog idegen, és sem megelegettségnek, sem jólétnek vagy szabadságnak e föld nem lesz tanyája. Ha ellenben erős és biztosított lesz a magyar állam, akkor a jólét, a szabadság és a haladás minden érdekeinek megizmosodását mi sem fogja gátolhatni; sőt egyedül a magyar állam megerősödésében van mindezeknek előfeltétele.

Nem nemzeti szűkkeblűség, nem kicsinyes fajszeretet, hanem ez azon magasabb szempont, melyből a magyar állam eszméjét felfognunk és védelmeznünk kell. És ugyanezért ama politika, mely a magyar állam conservatiójának és megerősödésének alárendel mindent, nem lehet a korlátolt maradoság, nem a megcsontosodott eszmenélküliség politikája, hanem a haladás nagy érdekeit folyton szem előtt tartó nagyszabású, életerős és felvilágosodótt conservatív politika kell, hogy legyen.

E politikát a magyar állam, a magyar elem megerősödését ma több érdek követeli, mint valaha.

Hogy a magyar állam, a magyar elem megerősítése összeesik a monarchia, a dynastia érdekével, az bizonyításra sem szorúl. A német vagy az orosz császár politikáját csinalja, a ki a magyar államot, a magyar elemet gyengíti.

Ma inkább mint valaha összeforrt a magyar nemzetnek és azon fenséges fejedelmi háznak érdeke, metyről ma inkább mint valaha juthat eszünkbe, hogy nemzeti nagy és szent királyaink törvényes vére, és hogy a régi királyi vérhez ragaszkodó őseink által az Arpád-ház örökösödési rendjénél fogva hívatott a magyar királyi trónra, hogy ragaszkodjék hozzá a magyar jobbágyi hűséggel, a meddig napja tart, mert ma már a magyar nemzet a magyar királyi ház sorsa elválhatlanul egy és ugyanaz.

De nemcsak a dynastia és a monarchia, hanem az ellentink izgatott nemzetiségek is csak a magyar állam, a magyar elem megerősödésében találhatják biztosítékaikat.

Annyiról hangos tanúságot tesz a történelem, hogy e földön itt a Duna mentében a magyar elemen kívül más : államot alkotni, megszilárdítani, fenntartani nem képes. Menjünk vissza a történelemben bármi messzire, soha, de soha nem volt itten más, mint vagy a magyar elem által fenntartott állam, vagy a chaos, az anarchia és az idegen uralom. És az idegen uralom is, lett légyen bár oly hatalmas, mint koronként a török, a német, rendezett állapotokat létesíteni, megszilárdulni nem tudott, hanem hajótörést szenvedett a magyar, de jól megjegyezzük, csaki a magyar elem politikai geniején és szívós ellentállási képességén ; és alapjaiban megrázkódva, mint vesztes volt kénytelen végre is visszavonulni, hogy ismét a magyar elem alkotta államnak adjon helyet.

Lehet a ki lehetségesnek tartja, hogy *önhibánk és belviszály* segélyével leverheti a magyar államot még egyszer az idegen uralom, és a két nemzet-óriás, a német, vagy az

orosz urrá lesz itt, és uralma megszilárdulhat, a magyar elem ereje megtörhet, és rendezett állapotokat, befejezett tényeket létesíthet. Vakság és belviszály tán vezethet erre.

De nem hiszem, hogy józan ész lehetségesnek tartsa, hogy ha egyszer végelgyengülésben összeroskad a magyar elem, ha ez államot nem a magyar elem tartja fenn többé, hogy lenne még valami, a mi egyáltalán fenntarthatná. Az absolutismus és az idegen uralom ellen ki folytatta a harcot, ha nem a magyar elem? A többi hallgatott, nem megelégedve ugyan, de csak úgy, mintha meg volna elégedve, és ugyanazok, a kik ma oly hangos szóvivői nemzetiségüknek a magyar állam ellenében, nem-e alázatos szolgálói voltak a germanisatióknak, midőn urat éreztek maguk fölött? A ki küzdött és a ki az államot újra helyreállította, az a magyar volt.

De meg aztán, ha államalkotó, összetartó kapesot nem képezhetne többé a magyar elem, hogyan képezhetné azt egyike vagy valamennyie a többi fajoknak, melyek minde-
nikének fajrokonai kisebb-nagyobb külön államot tartanak fenn szomszédunkban? Valamennyinek háborujában valamennyi ellen az ország darabeltatnék rongyokra és esnék ide az egyik, oda a másik rész.

És bizony illuszió volna ekkor is azt hinni, hogy a magyar elem örökét legalább a többi oszthatná fel békében maga közt és baj nem is volna egyéb, minthogy legfőlebb a magyarság hoppon marad, de a többi valamennyi a maga otthonában kényelmes biztosságban saját tetszése szerint berendezkedhetik. Nem csak azért nem lehetséges ez, mivel sokkal tarkábban vannak összekuszálva és egymásba keverve nemzetiségeink, semhogy ez békében megtörténhetnék, hanem azért sem, mivel ha nagy Magyarországot nem tartjuk fenn az idegen uralom ellenében, bizony egy tuczat apró államot annyival kevésbbé tudánk fenntartani az oroszoknak és a németnek szomszédtságában, mely a vágyban terjeszkedni egymással és valamennyi többi nemzet fő-

lött ez idő szerint minden erejével vetekedik. Tehát nem hogy Szerbia, Oláhország, Horvátország növekednék, egy pár új nemzeti állami állam keletkezne, hanem veszte volna a mostani Szerbia, Oláhország, Horvátország is a magyar állam védgátja nélkül.

A magyar államon kívül tehát nincsen itten másra hely, mint az idegen uralomra, mely fajrokonaival is úgy bánva, mint az orosz a lengyellel, valamennyiünket kizsákmányolna saját nemzetisége és régi tartományai érdekében, és rendezett állapotokat ugyan létesíthetne, de csak a maga érdekében, nem hagyva nekünk sem nemzetiséget, sem szabadságot, sem jólétet, sem most, sem jövőben.

Igy tehát valamennyiünknek, de még a dunai fejedelemségeknek is közös érdeke és mindenek fölé helyezendő érdeke, megszilárdítani a magyar államot, és éppen e végből megerősíteni egyenesen ennek oszlopát, a magyar elemet is.

Tehát nem a nemzetiségek ellenében, hanem a nemzetiségek érdekében is megváltoztatni ama nemzetiségi politikánkat, mely szerencsétlen liberalis theoremáknak volt kifolyása, első teendőnk.

Sokkal mélyebben kell meggyőződve lennünk érdekeink solidaritásáról, sem hogy elnyomásra gondolunk is szabadna. A faji sajátosságokat, a nyelvnek szabad használatát, ápolhatóságát és fejleszthetőségét, a polgári jogok egyenlőségét nemzetiségi különbség nélkül nem csak hogy fenttarthatjuk, sőt biztosítani kell ezeket, és legkevésbé lehetne conservatív politikának nevezni azt, mely ez ellen vétve, a nem magyar elemeket a magyar államtól elidegenítené, sőt ellenséges táborokba kergetné. Hanem éppen hogy ezt a magyar állam biztosíthassa, erősnek kell lennie és ezért egyet nem szabad megengednünk, és egyet kell követelnünk. Nem szabad megengedni, hogy ama politikai hatalom, melyre a magyar államnak osztatlanul szüksége van, az egyes nemzetiségek közt feldaraboltsék, és követelnünk kell, hogy a magyar elem, mely ez államnak támaszlopa, nem a magyar faj ér-

dekében, hanem az állam érdekében, valamennyiünk érdekében, és épen ezért az államnak hatalmával és eszközeivel is, erősítsék és fejlesztessék.

Nem az Andrásy-korszak meghunyászkodó gyávaságának és ámitó kétszínűségének nemzetiségi politikája ez, mely mást hirdet és mást cselekszik, mely csak félreértést és visszavonást szülhet; mi nem fogjuk azt mondani, hogy az operát subventionáljuk, hanem igenis azt fogjuk mondani, hogy a magyar nemzeti színházat subventionáljuk; de a mi politikánk meghúzza a határvonalakat, becsületes és őszinte politika lesz, politika, mely senkit sem akar nemzetisége miatt elnyomni, senkit sem nemzetiségétől megfosztani, de a magyar állam érdekében igenis erősíteni akarja a magyar elemet; e politika például nem tűrhetné, hogy az erdélyi szászok sértsék a magyar érdeket, a mint tűrte az Andrásy-rendszer, de viszont nem tarthatná érdekében levőnek a szász elem gyengítését sem, mely exponálva ottan, a hol van, reánk nézve veszélyes semmi esetre sem lehet, hanem netáni daco-román törekvések ellenében igenis lehet hasznos és becses támasza a magyar államnak; e politika olyan lesz, hogy támogathatja a magyar állam minden híve, a ki pedig nem híve, azzal argumentálni e politika nem fog, hanem argumentum lesz, ha kell, a mitrailleuse is.

Évekkel ezelőtt kísérlette meg e sorok írója az Andrásy-rendszer tévelygései és a nemzetiségi mozgalmak hullámzása ellenében kifejteni e politikát egy röpiratában, mely főkép nem magyar ajkuakra hatni szánva, német nyelven jelent meg*), és a mi akkor, sajtóságos liberalismusunk szerte virágzásának idején, hatástalanul hangzott el: az ma talán utat fog törni magának a haza igaz fiai között, tartoznának bármi nemzetiséghez is. E politika alapelve az, hogy az egyes polgár jogaiban a nemzetiség különbséget nem tehet, hogy nemzetiségétől megfosztani nem

*) Über die Grenzen der Berechtigung des Nationalitäten-Princips. Pest, 1869.

lehet senkit, de hogy a nemzetiség, mint összesség külön jogokat nem bírhat, külön jogindividualitás nem lehet*), hogy a nemzetiségek egyenjogúsága a szó politikai értelmében oly absurdum, mely mellett állam fenn nem tartható, a mint hogy ennek alapján állam nem is létezett soha. És nálunk inkább, mint valahol és inkább, mint valaha ez „egyenjogúság“ helyébe azon elvet kell állítani, hogy a magyar egészen más szempont alá esik, mint a többi nemzetiség, mivel a magyarság erősítése nem nemzetiségi, hanem sarkalatos állami érdek, melyet az állam útján, az állam eszközeivel, és mindenkinek elő kell mozdítani, a ki a magyar államot akarja. Mert ez az állam a magyar elemmel együtt áll és bukik, bukása után pedig csak az anarchia, a chaos, vagy az idegen érdekek általi kizsákmányolás következhetik be. Míg tehát p. o. Ausztiában a germanizáció épen nem állhat a fennálló álladalom érdekében, sőt a nemzetiségi status quo fentartására törekedni kell, mivel a németesítés csakis a megtömörült nagy német nemzettesthez való visszaesésnek lehetne előkészítője: addig Magyarországon ellenkezőleg a magyarosodás csakis biztosítékaul szolgálhatna az álladalom fennmaradásának, mert a magyar elem valamennyi közt az egyetlen, melynek súlypontja itthon van.

De ha azt akarjuk, hogy az államhatalom őrkdjék a magyar érdek fölött, akkor az államhatalomnak erre módot is kell adni, és meg kell tenni legalább annyit, hogy ne csak névileg, hanem valósággal *hatalom* legyen.

*) Hogy ez Horvátországra nem vonatkozhatik, az világos, mert ott nem nemzetiségről, hanem tartományi autonomiáról van szó, melyről vélekedhetünk különféleképen, de miután nem csak változtatható magyar törvényen, hanem magyar kötelezettségen alapul, conservatív politika szeghetné meg legkevésbé e kötelezettséget, míg a maga kötelezettségének loyálisan eleget tesz Horvátországnak.

Többet talán még a nemzetiségi egyenjogúsági tévtanoknál ártott a magyar érdeknek 1867 óta a municipális autonomia elvének egyedül nálunk divatozó sajtóságos fel fogása.

Egyről feledkeztek meg mindig azok a becsületes jó ősdiak, a kik pár évtizeddel hátra vannak és az új viszonyokba magukat beletalálni nem tudják.

Megfeledkeznek arról, hogy épen azért, a miért municipális szervezetünk jó volt akkor, a midőn az államhatalom osztrák volt, rossz most, a midőn az államhatalom *magyar*.

Jó volt akkor és az alkotmány védbástyája volt csakugyan, mivel az osztrák államhatalmat megbénította, rossz és kárhuzatos most, mivel a magyar államhatalmat bénítja meg.

Továbbá szolgálhatta e municipális szervezet a magyar érdeket, a meddig magyar kézben, azaz a meddig kizárólag a magyar nemesség kezében volt. De ma, a hol a politikai jogok mindenkire kiterjednek, nem szolgálja többé a magyar érdeket mind ama nagy területeken, a hol túlsúlyban a nem magyar elem van. Sőt kapcsolatban a nemzetiségi egyenjogúság liberális tanával, a magyar érdekek legnagyobb hátrányára volt.

Mert ilyen helyeken a magyar állam egy-egy hatóságát nyílt és folytonos harezban látjuk a magyar állam ellen, ellenségeskedésben, melyet a municipális autonomiánál fogva, a magyar államhatalomnak nincs hatalma levetni; látjuk elnyomását mindennek, a mi magyar, a nélkül, hogy — hála a municipális autonomiának — a magyar államhatalom védelmet nyújthatna. És látjuk azt a botrányt is, hogy ugyanaz a tisztviselő, a ki egykor egész buzgalommal szolgálta az államhatalmat, mikor az osztrák kézben volt, most nemzetiségi propagandát csinál az államhatalom ellenében, midőn az magyar. Igenis, mert akkorában az államhatalom volt az úr fölötté, és attól függött, most pedig

az államhatalommal ellenséges megyei tekintetes közönség az úr fölötté és ettől függ, tehát ezt szolgálja.

Lényeges különbség.

Mindez nem a burokraticus centralisatióra, nem is a helyhatósági önkormányzat megsemmisítésére utal, ami bizonyára sajnós és kárhozatos hátralépés volna, hanem utal arra, hogy ha a magyar érdeket mostohán elveszni hagyni nem akarjuk, akkor a magyar államhatalomnak módot kell adni arra, miszerint az ország minden részében hatályosan, gyorsan, folytonosan, rendszeresen és közvetlenül szolgálhassa a magyar állam érdekét, és szeghesse útját *azonnal* minden ellentétes törekvésnek.

Ezek azok, kiknek szükségét e sorok írója még 1869-ben a „Pesti Napló“ egyik cikksorozatában kifejtteni igyekezett a municipális reform iránti előleges eszmecsere alkalmából.

Akkorában szerepelt politikusainkban vagy a bátorság, vagy a belátás hiányzott erre. Azóta toldó-foldó félrendszabályokkal reformáltuk a közigazgatást, és azóta beláttuk, hogy így is oly rossz, mint valaha. Azóta báró *Sennyey* határozottan formulázta e követelést:

„Azon centrifugális elemekkel szemben, melyek részünkről teljes igazságot és méltányosságot, testvéries elbánást, bizonyos fokig türelmet várhatnak, de melyek irányában nekünk az állam egységét, föntségét, ha szükséges, még hatalommal is fönn kell tartanunk, meg kell adnunk azon kormánynak, mely az államnak ezen egységét képviseli, mindazon eszközöket, melyek szükségesek arra, hogy ezen hivatásának kellőleg megfelelhessen.“

És azóta *Horvátországban*, a hol nem is kell tartaniok centrifugális elemektől, a horvátok, a kik általán kezdenek bennünket túlszárnyalni az előítéleteken felülemelkedő politikai józan észben, és a kiktől máris igen-igen sokat tanulhatnánk: *felfogták, hogy mily hatalmat és mennyi előnyt ad, ha az állam erői egységes összeműködésre tömörítettnek és*

ezért oly közigazgatási szervezetre törekszenek, mely szemben az eddigivel e célznak feleljen meg.

Hogy a magyar érdeket igazán felkaroló politika erre van utalva nálunk is, rég felismerték és hirdették a tömegnél messzebb látó és bátrabb hazafiak, conservatívek és liberálisok. Erre ezéloz Dessewffy, mondván: „Néha-néha felfohászkoztak energicus, a mozgást vezető, a zavart fékező kormány után, elfelejtve, hogy hol egyszer a kormányzati mozgony elakasztása állandó gyakorlattá vált, ott a főhatalom az örökös harcban, melyre kárhozható van, elébb-utóbb ellankad, s a tehetetlenség által, melynek ölében tengődik, végképen elgyengül. Ily körülmények közt száműzve az van, a mi kívánatos: *a törvényszerű energia*, s csak ezen alternatíva marad: *„erőtlenség vagy erőszak.*“ És erre utal Szalay László, mondván: „Nem municipális ország képében látom a nagygyá lett hazát, nem hiszem, hogy municipális foederalismus lehessen a végezel. Nekünk száz különvált érdeket kell összpontosítani: *nekünk több nemzetiség fölébe kell emelnünk a magyart*; s minderre vagy gyöngé, vagy talán épen visszás eszköz a municipális darabolttság. Megismerem, és hálás szívvel ismerem meg, hogy municipális alkotmányunknak köszönhattuk fennmaradásunkat, midőn még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem, hogy neki köszönhetnők valaha státussá fejlődésünket. A moschus életben tartja a szunnyadozó idegrendszer, de a mi az egészséges, éber életet erősíti és táplálja, az egyéb.“

És ismét másutt:

„Láttuk, hogy az ország nem épen hyperstinentiai állapotban van, tudtuk, hogy erőfölöslegtől nem kell tartani a státusnak; ennél fogva úgy vélekedtünk, hogy az erők összpontosítása szükséges mindenek fölött. Láttuk, hogy azon pillanatban, midőn külső erő támad a hazára, veszendőben vagyunk, ha mégsem szűntünk meg decentralisátiónak indulni; láttuk, hogy a nemzetiség szent ügye követeli az össz-

pontosítást, mert miután a kívül maradtakat az alkotmány sánczai közé fogadni elkerülhetlen szükséges, s miután köztük olyanok is találkoznának, kik nem a legnagyobb pietással viseltetnek nemzetiségünk iránt: a magyar szó diplomaticai általánossága veszélyeztetik, ha municipális viszonyaink — eddigi átmeneti állapotunkban nem maradhatván, — a federalismus határszéléig terjesztetnek ki; *láttuk, hogy a municipális jogok ürügye alatt történt Horvátországban a szakadás; láttuk, hogy a szabadságnak társul kell adni a rendet; — láttuk mindezt, és vétkeztünk volna a közhaza ellen, ha nem gondolkozunk hatalomról, melynek focusában minden erő központosittassék.* És végre: „van valami, a mi több a megyénél, s ezen valami az ország.“

És midőn a magyar álladalom erejének, a magyar érdekeknek és silány közigazgatásunknak emelése végett oda törekszünk, hogy az *állami közigazgatás* pár évre alkalmazott, localis és clique-érdekekben összeszedett, az államhatalomtól nem függő, hanem a magyar állam irányában igenis gyakran ellenséges indulatú dilletánsok helyett oly állandóan alkalmazott szakközegekre bízassék, a kik a localis és clique-érdekek alól emancipálva, előmenettiket egyedül buzgó hasznavehetőségnek köszönhetnék, és az államhatalom közegei lévén, az állami közigazgatást pontosan és lelkiismeretesen szolgálnák, és egyttiesen oly apparatust képeznének, mely által az állam consolidatiójára irányuló egységes, nagy szabású, tervszerű működés lehetséges: akkor még távolról sem akarjuk a localis érdekeket előlni, a municipális autonomiát, az önkormányzatot megsemmisíteni. Sőt a hogyan meg vagyunk győződve, hogy épen ezek csupán ürügyül és nem valódi okul szolgálnak az ellentáltásnak, a valódi ok pedig a korteskedéshez és clique-hatalomhoz való ragaszkodás: úgy könnyen ki véljük mutathatni, hogy épen a mostani állapotok mellett áldoztatik fel a magyar érdekeken és a közigazgatás érdekein kívül maga a valódi helyi érdek, a municipális autonomia és az önkormányzat is épen

a korteskedésnek és a clique-hatalom önző és lelkiismeretlen kiaknázásának.

A helyi érdekek ápolása csak hazugság, az önkormányzat csak fictió a mostani állapotban.

Ezek ép úgy mint az államérek és az állami közigazgatás feláldoztatnak azon családi és clique-érdeknek, néhol államellenes érdeknek, mely a hasznavehetlen tisztviselőket előbb alkalmazza, utóbb pedig hatalmával fűdi, hogy szabadon henyélhessenek, zsarolhassanak, zsarnokoskodhassanak, a mint épen kinek-kinek tetszik.

Arról hallunk panaszt eleget és mindenfelől, hogy a közigazgatás rossz; de vajjon hallottunk-e még valaha arról, hogy a megyei tekintetes közönség tisztviselői ellen gyökeres és erélyes intézkedéseket tett volna a közigazgatás javítása végett? Nem ellenkezőleg úgy áll-e a dolog, hogy a kormány ellenében a közönség fűdi a tisztviselőt hozzáférhetlenül, maga pedig elhagyja a tanácskozási termet, midőn a törvényhatósági közigazgatásra kerül a szó?

Nem-e azért van ez, mivel a döntő hatalom mindenütt az épen uralkodó és a hivatalokat a saját embereinek osztogató eliquenél van, mely a helyi és a közigazgatási érdekekkel egyaránt nem, hanem csupán saját érdekeivel törődik, mely érdekek az általa alkalmazott tisztviselők személyes érdekeivel solidárisak.

Nem-e hazugság a helyi érdekek ápolása, nem-e fictió az önkormányzat, midőn a politikai izű kérdések megdictiózása után a tekintetes közgyűlés a világ minden részébe oszlik, hogy a rendőri, pénzügyi és közigazgatási ügyeket a köteleességszerűleg tovább tanácskozó tisztviselők és a helybeli capacitások kupaktanácsára bizza, hadd intézzék a mint tetszik ellenőrzetlenül a közönség nevében?

Nem-e ép oly fictió ez, mint az eddigi állandó választmány működése, melynek tagjai soha sem voltak összehozhatók?

Csak legyenek egyszer a tisztviselők a kormány kö-

zegei: bezzeg körmükre fog nézni a tekintetes közönség, és míg mostanában legyezgeti és leplezgeti hibáikat, és a főispánnak útjában áll, ha a hanyag, lelkiismeretlen, hatalmával visszaélő tisztviselő ellenében el akar járni, majdan akkor maga fogja követelni legelébb a szigort, és csak szőrszálát is találjon valamely intézkedésben, egy hibát saját határozatainak végrehajtásában, fel fogja lármázni az egész megyét, ha kell az országot.

Megvallom, nem sokat várok a kilátásba helyezett új reformtól, mely szerint az „állandó választmány“ hatáskörével együtt tágíttatván, a közigazgatás súlya a közgyűlésből ebbe helyeztetnék. Még inkább fog érvényesülni itten a clique egyfelől, míg másrészt az állandó választmány eddigi szűkebb köre és hatásköre mellett sem levén életképes tagjainak örökös távolléte miatt, annyival kevésbbé lesz az tagjainak és teendőinek megszorodtával.

De általán nagyobb tanácskozó gyűlések a közigazgatás mai complicációi, minutiái és nagy követelményei mellett hasznavehetlenek az adminisztrációra, és hivatásuk épen csak az elvi tanácskozás és határozás s az ellenőrzés lehet. Ez utóbbira a közgyűlésnél alkalmatlanabb, a közigazgatásra pedig magában véve alkalmatlan lesz az állandó választmány, melynek, mint minden albizottságnak, csakugyan egyedül előkészítő hivatása lehet.

Gyökeresebb intézkedések kellenek a közigazgatás javítására. *A makacs elfogultság gyötörheti az országot a közigazgatás jelen ázsiai állapotával még sokáig*; de erős meggyőződésem, hogy ezen segítve nem lesz, míg erre az első lépés, a tisztviselők kinevezése, meg nem történik.

A főispán és alispán a mint mostan egymás mellett működik, egymás útjában áll, és ha hozzá veszszük a főjegyzőt, az egyik állás bizonyosan felesleges. Vezesse az összes adminisztrációt a főispán, nevezzük ennek helyettesét és első segédjét, felruházva a főjegyző teendőinek egy részével is, alispánnak — tartsuk meg a neveket, a hol csak lehet —

és ezeknek kezei alatt dolgozzanak a szakreferensek, mint állandóan kinevezett tisztviselők, a kiknek sorába beállítandók a miniszteriumoknak mostani exponált közegei is, a kik jelenleg minden organicus összefüggés és támasz nélkül vegetálnak a megyei tisztviselők mellett, gyakran ugyanazon hatáskörben, csak egymás zavarára és az ügymenet kárára. Ez által sok hivatalnok és sok költség válna feleslegessé és még több zavar és baj volna elkerülve. Legyen állandóan kinevezett hivatalnok a szolgabíró és esküdt is (mely utóbbinak újra felállítása bármi név alatt elkerülhetlen lesz), kapják vissza újra a törvénykezés elválasztása folytán elvesztett hatáskörüik egy részét, — mert a doctrinarismus merev alkalmazását az élet kineveti — és hozassék be újra a régi jó magyar szolgabíró-praxis, hogy kerületének legalább némely helyén idő-őli-időre megjelenni tartozzék a szolgabíró, hogy sok költség és frkafirka nélkül lássa el a szegény ember ügyét brevi manu. Ezt is ellenezheti a doctrina, de megkívánják sajátjágos viszonyaink.

Mindezeket a főispán meghallgatásával nevezze ki a kormány, az irodai és szolgaszemélyzetet pedig a főispán. Ezt részint a célszerűség, részint a főispáni állás emelése fogja megkívánni.

Ezek volnának úgy az állami közigazgatás, mint a megyei község illetékes határozatainak is végrehajtó közegei. Állami fizetésük mellett elenyészne a megyei háziadó kérdésével összekötött nehézségek legnagyobb része, és a kormány bátran a közönségre bizhatná, hogy saját speciális céljaira mennyi adóval akarja magamagát terhelni.

A kormány és a közönség kettős ellenőrzése alá helyezve, állandóan alkalmazva, a pártfluctuációk és cliquebefolyások alól emancipálva, előmenetelüket nem ezek kiaknázásában, hanem hasznavehetőségükben találva, a mostani drága, megbízhatlan, zilált és magamagának útjában

álló helyett legalább idővel szakképzett és oly közigazgatási szervezetet nyernének, melylyel a magyar államot consolidálni, erősíteni, a közigazgatást jóvá és gyorsá tenni lehetséges volna; a kormány pedig közegeiben megbizhatván, sokat bizhatna egészen a külső közegekre, a mit ezek helyben jobban intézhetnek, de a mit a kormány a jelenlegi közegek megbizhatlansága és kontársága mellett az ügymenet nagy kárára a maga foruma elé vonni kénytelen.

Mindenesetre lehetőleg tekintettel kellene lenni a tisztviselők megválasztásánál, legalább eleintén, a helyben élvezett tekintélyre és társadalmi állásra, annyival inkább, mivel ez is hozzá fog járulni a sértett érdekek kimeléséhez, a létező előítéletek csillapításához és az új szervezet tekintélyéhez, míg ellenkező esetben annak sokkal több nehézséggel kellene megküzdeni.

A mi már a megyei közönséget illeti, a közgyűlésnek nagy és szép hatáskört lehetne hagyni, és olyat, melyre valóban alkalmas. A közgyűlés volna a lakosság óhajainak és szükségéinek tolmácsa, érintkezhetne közvetlen országgyűléssel, kormánynyal és más helyhatóságokkal. A politikai vitatkozásnak is bő tér lehetne engedni, mert miért ne birjon annyi joggal egy megyei közgyűlés mint egy angol meeting, vagy bármely ujságíró. De viszont az ily vitatkozásokban tett nyilatkozatokért a *bírónak* az illető mindig felelős maradna.

A megyei vagyon és alapítványok, vagyonszerzés és elidegenítés, kölesönök, kórházak és más közintézetek, közlekedési eszközök, közmunka, vizszabályozások, mezei, gazdasági érdekek, egészségi és inségügyek, központi választmány, adó-bizottságok, iskolai ügyek (a fetosztatandó iskolai tanácsok helyett) statutumok alkotása a törvények és rendeletek körén belől, volnának a közgyűlés hatáskörébe bocsáthatók. Ha ehez hozzáveszszük, hogy a főispán saját belátása szerint ezeken kívül is közgyűlési tanácsko-

zás alá bocsáthatna bármely ügyet, hogy a közgyűlés ellenőrizhetné a megyei tisztkart és közigazgatást minden irányban, a tapasztaltakkal a főispánhoz, a kormányhoz, az országgyűléshez fordulhatna, és ha megkapja a közgyűlés az adókievítés jogát, mely nélkül a municipális önkormányzat üres satyra: bizonyára elég teendővel és tekintélyvel volna felruházva.

A közgyűlés elnöke, mint eddig, a főispán vagy helyettese volna, de jegyzőt és egyéb megbizottait maga választaná és itt volna helye mai viszonyaink közt is az ingyenes hivataloskodásnak.

Ekkor azt hiszem, jobban biztosítva volna országszerte a magyar érdek, több volna a rend, jobb, gyorsabb és olcsóbb a közigazgatás, elevenebb és valódibb az autonomia és önkormányzat, de nagyobb lehetne az okszerű decentralisatio is.

Persze, hogy elesnék az erkölesrontó korteskedés, el a nepotismus és a hivatalok osztogatása, családi és clique-befolyás által.

De mig ez az administratiót csak rontja, az önkormányzathoz köze nincsen semmi sem. Angolországban a sheriff, a lord-lieutenant, valamennyi békebíró, a master of rolls a király által, a clerk of the peace, a clerk of the justice, a clerk of magistrates, a high constables és petty constables a békebírák által neveztetnek ki, és az egyetlen választott tisztviselő a coroner, gyanús halálesetek, tállalt kincsek s efélék kipuhatolására.

De a *központi igazgatás* is csak ez előfeltétel mellett válhatik jóvá és tetemesen olcsóbbá.

Persze, hogy egy másik előfeltétel az administratio különböző ágazatainak szabatos törvények általi szabályozása, a mint b. Sennyey indítványozta, nehogy mi nt eddig traditióval, uzussal, önkénynyel, rendelettel, pótrendelettel, ellenrendelettel kellessék folytonosan administrálni, a munkát és a zavart folytonosan növelni.

E két, de csakis e két föltétel mellett, ha a törvényes szabályozás és a külső közegek megbízhatósága felére szállítandja a miniszteriumnak munkáját, és ha e mellett megszünik azon Andrásy-tempó, hogy *mi németül írunk a németnek, horvátul a horvátnak, de nekünk mindenik a maga nyelvén ír* igen is könnyűnek tartom, (eltekintve, hogy a miniszteriumok száma is reducálható,) valamennyi miniszterium hivatalnokait felére leszállítani, és ha a megtakarított kiadások felét a fizetések javítására is fordítjuk, a mi nem lesz elkertülhető, ha nem akarjuk a legjobb erőket elveszteni, az állam legfőbb ügyeit desparatus nyomorgókra és oly tisztviselői karra bízni, mely az állam érdekeivel nem törődik, mivel az állam nem törődik az ő érdekeivel, és mivel nyomora mellékkeresetre, ha nem defraudatióra sarkalja: még akkor is a jelen költség egy negyede meg lesz takarítva.

Magától értetik, hogy fel kell hagynunk azon nevetséges rendszerrel, mely az embereket az iskolából a miniszteriumokba placirozta, mivel bátyjuk vagy atyjuk képviselő volt, és senkit sem szabad a központi igazgatásban alkalmazni, mielőtt az administratió practicumával és részleteivel a vidéken meg nem ismerkedett. És magától értetik, hogy fel kell hagynunk azon nevetséges rendszerrel, hogy a fogalmazó munkáját elébb az osztálytanácsos revideálja, aztán a miniszteri tanácsos superrevideálja, az államtitkár super-superrevideálja, és végre a miniszter supersupersuperrevideálja, úgy hogy mindenik bízik a másikban, és egyiknek sincs ideje valamit is alaposan revideálni.

De végre is ki kell mondani már egyszer, hogy szakítani kell azzal is, a mi ma elvitázhatlan tény, hogy csaknem minden miniszteriumban a döntő és vezérlő állomások bachhuszárokra vannak bízva. Tisztelet, becsület minden jó munkaerőnek, használjuk fel, jutalmazzuk, a mennyire csak lehet; de Magyarországból nem lesz Magyarország, ha a legfőbb állomásokat nem foglalják el oly

egyének, a kik a magyar állam iránt lelkesedni tudnak, ilyen pedig nem lehet az, a ki nem halt meg inkább éhen, semhogy magyar ember létére a Bach-korszakot szolgálta volna. De különben is, ha az utolsó hét év oly steril volt nagyszabású szervezésekben és politikai eszmékben, ezt nem csekély részben vélem annak tulajdoníthatni, hogy az adminisztrációban járatlan dilletáns-minisztereink, a kiknek a bureaukraticus routine imponált, magukat és az ügyek vezetését csakhamar azon iskola tanítványaira bízták, mely a szellemtelen dressura, az eszmenélküli routine és az élettelelen formalismus iskolája volt.

Erős kormányt csak akkor kaphatunk, ha a józan ész e követelményeinek megfelelően módosítjuk közigazgatási szervezetünket. Csak akkor olyan kormányt, mely nem lesz törvényes erély helyett erőtlenségre, vagy erőszakra utalva; csak akkor olyat, mely feladatának és az ország érdekeinek megfelelően, rendet és szabadságot és egészséges fejlődést biztosíthat, és biztosíthatja mindenenk föltötte a hétéven át folyton hanyatló, mert folyton elhanyagolt, magyar érdekek megvédelmezését azon ellenséges törekvésekkel szemben, melyek belül és kívül nagy számmal vannak, és melyekkel gyöngye és gyámoltalan kormány nem fog megküzdhatni soha.

De hogy hatályos kormányzatunk és erős kormányunk lehessen, arra még egyéb is kell. Arra egészségesebb parlament kell.

Közel fekszik a gyanúsítás és bizonyára ajakán is lebeg a nemzeti conservatív politika ellenségeinek, hogy nekünk tulajdonképen nem egészségesebb, hanem inkább semmiféle parlament sem kellene. Feltűntették volt annak helyén, mily vakmerően és sikeresen rágalmaztaték a conservatív politika, és e rágalmak egyik leghatályosabbika,

volt, hogy ellensége a parlamentarismusnak. Tényekkel bizonyítottuk, hogy e rágalom is mennyire csak pusztá rágalom. De e gyanúsítás annyira meggyökeresedett, hogy e kérdésben nyíltan és világosan nyilatkozni épenséggel elutasíthatatlan.

A legujabb jelszavak közé tartozik *a magyar absolutismus* szükségének hangoztatása. Azt hiszem ebben csak a visszahatás nyilatkozik egészségtelen és megromlott parlamentarismusunk ellenében. Azt hiszem, hogy ez egy kárhozatos végletből a másikba esés, és a hét év történetéből, a magyar érdekek rohamos hanyatlásából ugyan megmagyarázható, érthető, de azért nem kevésbé sajnós, sőt veszélyes túlzás.

Azt hiszem, hogy ha a parlamentarismus még nem volna kitalálva, a magyar conservatív politika érdekében kellene kitalálni. A meddig csak a jobbadán magyar nemesség birt politikai jogokkal, addig nélkülözhetni lehetett. De most, a midőn politikai jogokat nyert annyi centrifugális elem, szükséges, hogy a legfőbb hatalom egyik részét azon magyar parlament bírja, mely a magyar birodalom összességének és egységének legfőbb képviselője. Épen az erők azon koncentrálása, melyet magyar érdekből a közigazgatásban is sürgetünk, a parlamentben látható kifejezést nyer. A magyar érdek pedig azt kívánja, hogy a magyar országgyűlés ne csak tanácskozó és panaszkozó testület, hanem igenis hatalom, valóságos parlament legyen, olyan, a melynek akaratára mint tekintélyre hivatkozhatték, és a melynek erejére támaszkodhatték szükség esetén a magyar kormány, ha akár belülről, akár kívülről eredő magyarellenes törekvésekkel találja magát szemben. És minél hatályosabb actiót akar kifejtteni magyar érdekekben, annál inkább van szükség ily testület tekintélyére és hatalmára, mert az elfogultság, a roszakarat, az izgatás mindig könnyebben fogja gyanusíthatni és megtámadhatni a kormányt, mint a parlament akaratát. A parlament, mely mindent foruma elé

vonhat és minden fölött nyilvános megvitatás alapján dönt, csillapító és megnyugtató hatással bir ottan és akkor is, a hol és a midőn a puszta kormányakar ha mindjárt ugyanaz volna is, csak ingerültséget szülne. A parlamentarismus a lelkiismeretlen izgatásnak leghathatósabb ellenszere úgy eredeténél fogva, mint azért is, mivel nyilt, nyilvános és felvilágosító vitatkozás alapján végez.

Ha tghát nem is állanak mindazon okok, melyekkel a parlamentarismnst védelmezni szokták, és ha nem is tapasztaltam volna, a mennyire a gyakorlati kormányzásba bepillantani alkalmam volt : hogy a kormány becsületos törekvéseiben, különösen kényes kérdésekben, úgy lefelé, mint felfelé, mily megbecsülhetlen támaszt nyerhet a parlamentben : még akkor is, mint a magyar conservatív politika hive a parlamentarismus hívének kellene lennem, a meddig csak világosan ki nincs mutatva, hogy a parlamentarismus, az országot megmenteni lehetetlen, a mikor aztán igaz, hogy meg kellene mnnteni úgy, a hogy lehet.

De mentől inkább vagyunk igaz barátai a parlamentarismusnak, annyival inkább kell törekednünk, hogy nyomorából felépüljön, egészséges és életképes legyen, mert semmi sem discreditálta nálunk a parlamentarismust annyira, mint maga azon megromlott parlamentarismus, mely hét év óta sujtja az országot, melynek feltétlen uralma alatt jutott mai nyomorába hazánk. E megromlott parlamentarismust továbbra is fenntartani csakis a parlamentarismus ellenése akarhatná ; a parlamentarismus ad absurdum vezetésének és teljes megbuktatásának ez volna legbiztosabb módja.

A parlament tekintélye ma már a fagyponyig stilyetd. Tekintélyét hatályosan emelni elodázhatlan szükség.

Ezt érezte is a parlament és a kormány. S az incompatibilitással akartak e szükségnek megfelelni. Szerencsétlen illusió, és még szerencsétlenebb orvosság. Közte és a baj, az eszköz és a cél között semmi összefüggés. Nincs oly ekintet, melyből az incompatibilitási törvényt igazolni le-

hetne, de bizonyára bevallott ézeljának, emelni a parlament tekintélyét, legkevésbé felelt meg. A hét év számos baklövési közt egyike a legnagyobbaknak.

Mert a helyett, hogy emelné, bizonyára súlyozteni fogja a parlament tekintélyét, mert súlyozteni fogja capacitását, ha egy egész sora a szakembereknek, mindazok, a kik a közigazgatással nem csak elméletileg és nem csak egykor, hanem gyakorlatilag és jelenleg foglalkoznak, és annak jelen állapotát és igényeit legjobban ismerhetik, kizártnak a parlamentből. Oly monstruosus határozat, melyre példa nincs sehoh. Másfelől e törvény az ország összes tisztviselőit megbélyegezi mint olyanokat, a kiknek jellemében megbizni nem lehet, a kik becsületüket, meggyőződésüket és hazafikötelességüket semmibe sem vennék a miniszter tetszésével szemben. Ha ez igaz, ha csakugyan fel kell tételteni, hogy a ki Magyarországot mint tisztviselő szolgálja, becsületes ember nem lehet, vagy legalább rendszerint nem lehet, akkor úgy is hiába küzdünk, akkor jobb, ha mindjárt lemondunk önmagunkról. Ha pedig nem igaz, akkor soha sem lett volna szabad, hogy ily bizalmatlansági bélyeget süssön az állam, a parlament, a kormány, az állam szolgáljaira; rosztul fizetve, minden léha képviselő által becsmérelve és lenézve, társadalmi állásukban egyenesen a kormány, a dilletans miniszterek által is inkább súlyoztve mint emelve, roszt kormányzat, roszt törvényhozás mellett, nincs osztály, mely oly súlyosan küzd kötelességének teljesítésében, melynek kötelességei teljesítése annyira megnehezitetik, mint az állami tisztviselőségnek, és a legfényesebb bizonyíték mellette, hogy mindezek mellett sincs még tökéletesen demoralisálva. Valóban nem volt szükség e viszonyokat annak kimodásával tetézni, hogy a tisztviselő oly pária, a kit nem lehet oda bocsátani, a hol az ország dolgában értelemmel, becsületesen és lelkiismeretesen kellene tanakodni. De nem lett volna szabad az akotmányosság és a polgári szabadság szempontjából sem ily törvénnyel azt

az elvet egyenesen szentesíteni, hogy a tisztviselő politikai meggyőződéssel nem bírhat, hogy pusztá eszköz a kormány kezében, mely hazafikötelességeitől és jogaitól, melyek közé a szabad politikai vélemény-nyilvánítás első sorban tartozik, elesett az által, hogy hazájának szolgálatába állott. Ezáltal az ország maga az elvtelenségre utalja tisztviselőit, mert ha a tisztviselő a kormányától eltérő politikai meggyőződéssel nem bírhat, akkor ott, a hol a kormány, mint a parlamentarismus mellett mindenütt, pártkormány, egyenesen az elvtelenségre van utalva. Világos, hogy az alkotmányosság az ellenkezőt követeli, mert a hol a tisztviselőség pusztá eszköz, ott az absolutismusnak, és nem az alkotmányosságnak lesz támasza. Végre tények is bizonyítják, úgy itthon mint másutt, hogy a tisztviselő ép úgy bírhat politikai függetlenséggel, mint bárki más. Poroszországban a conflictus idején az ellenzék színe-java a tisztviselőkből került. Persze nem lesz ez így ott, a hol a tisztviselő állását, önérzetét, kötelességérzetét minden eszközzel szántsándékkal ássák alá, a hol a parlament maga arra utalja a hivatalnokot, hogy nem az ország, hanem a miniszter szolgálja.

De legérdekesebb, hogy az incompatibilitási törvény egyenesen és épen magával a parlamentarismussal ellenkezik. Ily törvény még akkor is, ha a föntebbi tekintetek egyike sem állana, csak úgy volna igazolható, ha két ellenséges hatalomnak kellene tekinteni a kormányt és képviselőházat. A parlamentarismus alapelve pedig, hogy a kormány ellenkezőleg a képviselőház folyománya, mintegy kiküldöttsége. Igaz, hogy francia és német doctrinairek iparkodtak elhítni a világgal, hogy az angol parlamentarismus alapelve a hatalmak elválasztása és elkerítése: a korona, a végrehajtó hatalom, a törvényhozás és ebben ismét a népképviselő és aristocratia.

De mindenütt, a hol ama felületesen látó szobatudósok e tévnyára alapították a parlamentarismust, az megizmosodni nem tudott, s örökös összeütközésekre vezetett;

természetes is, a hol mind e hatalom egymással szemben állónak, elkülönítettik, ellentétesnek szerveztetik. Az angol parlamentarismusnak ellenkezőleg éppen az a sajátja, és ez a lényeges különbség parlamenti és nem parlamenti alkotmányosság közt: hogy a korona, és mind a két ház képviselve van a kormányban, az aristocratia képviselve van és nagy befolyással bír az alsóházban, a népies elem, a népből kiemelkedett kiváló férfiak által a felsőházban, a korona, illetőleg a kormány is jelentékeny hatalommal és közvetlen befolyással bír mind a két házban úgy az általa kinevezett peerek, valamint a hozzá közelebb viszonyban álló képviselők által. Ezen alapúl a gépezet összevágó volta, síma, összhangzó működése. Sir Robert Peel a parlamenti reformról tartott beszédében egyenesen kimondja: „*tha the mode of conducting public business in this country was not by the operation of three independent checks upon each other—the King, the Lords, and the Commons; but that at an early period the administration of affairs was carried on by a House of Commons in which both the Crown and members of the House of Peers exercised considerable influence.*“

Egyébiránt, ha nem is hízelgek magamnak azzal, hogy e tekintetek, de meg vagyok győződve, miszerint elébb-utóbb igenis meg fogja dönteni az incompatibilitási törvényt az: hogy e törvény lehetlenné teszi oly férfiak képződését, a kik a parlamentben és a kormányzati és közigazgatási, ügyletekben egyaránt honosak. Ily férfiak e törvény mellett csak rendkívüli kivételkép lesznek találhatók és e törvény az olyan miniszterek egy sorát fogja nevelni, kik kitűnően állják meg a parlamentet, de ha még oly rendkívüli tehetségek is, mint Kerkapoly, hibát hibára halmoznak a kormányzásban és administrációban, hián az otthonosságnak e terek szövevényes részleteiben, akár olyanok, a kik tudnának ugyan kormányozni és adminisztrálni, de nehezen tudják megállani a parlament sikamlós terét.

Az bizonyos, hogy az incompatibilitás a parlament tekintélyét és hasznavehetőségét emelni nem fogja.

Ki lehet zárni a képviselőházból minden hivatalnokot, minden embert, ki mint iparos, vállalkozó, üzér keresi kenyerét, ki lehet zárni e szerint minden gyakorlati szakértőt, hogy a képviselőház néhány tisztességes birtokos mellett egyedül falusi rüpökökből, theoretikusokból és prókátorokból álljon, és így lehető legroszabban legyen összeállítva. Ily módon egészen tönkre lehet tenni a parlament hasznavehetőségét és tekintélyét, de azt elérni, a mi az incompatibilitás által czéloztatik, még sem lehet. Nem lehet elérni, hogy egyesek árúba ne bocsássák meggyőződésüket, és nem lehet elérni, hogy a kormányok erre kísérletet ne tegyenek. Ez a parlamentarismusnak, a hol a kormány oly sok, és ezek közt természet szerint gyarló embertől is függ, oly lényeges hibája, mely nagy előnyeitől elválaszthatlan. De ha valaki jellemtelen, ez az illetőnek nem állásától, foglalkozásától, hanem egyéni tulajdonaitól függ. És így az egyetlen, a mit tenni lehet, az, hogy általán tisztességesebb és becsesebb elemek kerüljenek a képviselőházba, és ez által fog emelkedni egyuttal ennek hasznavehetősége és tekintélye is.

A hol a képviselők jelentékeny részének napidijai hónapokra előre le vannak foglalva, a hol egy még nagyobb rész ezért s egyébért távol van, ahol a léhaság, a szellemi impotentia túlsúlyban van, a hol a politikai kalandorok oly nagy számmal vannak jelen, sőt hangadó szerepléshez juthatnak, a hol egy választási törvény ennyi salakot hoz fel: ott a hiba kétségkívül magában a ház összeállításában, eredetében van, és itten kell kezdeni az orvoslást is, nem pedig egy oly osztály kizárásán, mely a közügyekben minden másnál tájékozottabb lehet, és a háznak szakértelmét csakis növelheti.

Az 1848-iki liberalismus könnyelmű törvényhevenyézésének köszönhető a census oly alacsonyra tétele, hogy

valamint a magyar érdek oly tömegeknek áldoztatott fel, melyek alacsony műveltségi fokuknál fogva vajmi könnyen válnak a lelkiismeretlen nemzetiségi izgatás prédájává, úgy általában egy csapásra túlsúly adatott az értelemiség fölött azon míveletlen és félművelt osztályoknak, melyekéi annyival inkább kellett volna csak óvatosan a politikai jogok gyakorlására bocsátani és nevelni, mivel nemesek a politikai jogok gyakorlásától idegenek, hanem magánjogilag is nagyrészt szolgai állapotban voltak. E helyett a census megközelítette az általános szavazati jogot, mely jogosultsággal csak művelt népnél és ott bírhat, a hol centrifugális elemek nem léteznek, és ha hozzáveszszük a pénzértéknek törvényszerű folytonos esökkenését, a census ma még sokkal kisebb, mint 1848-ban elég hibásan megállapított.

Jóllehet a liberalismus csak az imént adott cecelans példát a szavazati jog elvételére, midőn a magyar nemeség szavazási jogát, — ismét a magyarellenesek érdekei hasznára, — legújabbán eltörölte: mint conservatív nyilvánvaló szükség nélkül a szavazati jog elvételének barátja nem vagyok, és mindenestre csak akkor nyugodhatnék bele, ha minden más mód ki volna merítve. Hogy az adócensus enyhítendi a bajt és hogy az állandó választói lajstromok is meg fognak gátolni sok visszaélést, az is remélhető. A mi azonban ezeken kívül még megtehető arra nézve, hogy kevésbé selejtes elemek kerüljenek az országházba, s hogy annak tekintélye növeltesék, azt meg kell tenni. Mindent el kell követni, hogy legalább a választási eljárásnál szereztessék vissza a magyar intelligenciának és birtokos osztálynak a befolyás, melyet a 48-ki census tőle elvett és illetéketleneknek adott; meg kell hosszabbítani az országgyűlések tartamát, hogy azon számos képviselő, a ki elég természetes észszel, de minden képzettség nélkül jön a házba, legalább ottan tanulhasson; le kell szállítani a képviselők számát, hogy a selejtes elemek annyival nehezebben juthassanak kerülethez és meg kell szüntetni egé-

szen a napidijakat, nemcsak mivel az országnak nincs pénze, hanem azért főképp, hogy lehetetlenné tétessék azon politikai desperadok képviselő-volta, a kik existenciájukat egyedül a napidijakra alapítják, hogy ne legyen az ország sorsa olyanoknak kezében, a kik napidijakra szorúlnak, tehát magukról gondoskodni, a maguk existenciáját megalapítani sem tudják, és a megvesztegethetőknék mindenesetre legnagyobb contingensét állítják; de még azért is, hogy megszűnjék azon botrány, hogy a képviselőház nem szégyelve magát szemben az ország pénzügyi nyomorával sem, üléseit mindig kihúzza a jövő hó el-sejéig, hogy felvehesse még a jövő hóra eső napidijakat is; de meg kell szüntetni a napidijakat azért is, mert csak így fognak a képviselők gyorsabban dolgozni, és a haszon-talan sok dictiózástól elszokni, csak akkor fog megszűnni az ülések permamentiája és viszont csak akkor fog a kormány kormányozhatni, ha nem lesz örökké a képviselőházzal elfoglalva.

De a parlamenti reform nem állhat meg a képviselőháznál. A parlamentarismus nem lesz valósággá, a képviselőház a legjobb szervezet mellett sem fog jól működni megfelelő felsőház nélkül. Hogy a felsőház mostan meg nem felel, hogy a reformra szorúlt, az mindenfelől el van ismerve.

Részint liberalis téveszméknél, demokrata előítéleteknél, részint magánál ferde szerkezeténél fogva, a felsőház jelentéktelenné törpült és az alsóház körjelenségeinek és hét évi végzetes, hogy ne mondjuk kárhozatos működésének is ez egyik főoka. Ellenstúly nélkül dolgozván, mindenhatónak és mindentudónak képzelte magát, és főképp ez elkapottsága magyarázza folyton fokozódó könnyelműséget, mely viszont magyarázza, hogy mindmélyebben stúlyedt oly irányba, mely az ország consolidációja helyett annak decompositiója felé vezet. Eleintén csak túlsúlyt gyakorolva, esakhamar féket veszelve láttuk a képviselőházat

a kormányval karöltve végzetes irányában mind rohamosabban haladni, a nélkül, hogy a felsőház, a democraticus áramlat által, de saját hibás szervezésénél fogva is tekintélyében és önérzetében megingatva, vetőt mondani mert és tudott volna. És az alsóház hatalmával visszaélése, tekintélyének sajnós, de megérdemlett szétfoslása, az iránta táplált közbizalom kiveszése kellett ahoz, hogy a felsőház némileg visszanyerje erejét és önérzetét s megint magára vonja a közvélemény figyelmét, sőt reményét.

De ha alig létezik véleménykülönbség arra nézve, hogy a felsőházat reformálni, hasznavehetőségét és tekintélyét emelni kell, és ha parlamentarismusunk hét éves története is e szükség gyászos igazolása: nagyon eltérnek a vélemények az iránt, vajjon mi alapon kell azt reformálni. A leghevesebb reformátorok jelenlegi alapját teljesen el akarják vetni, jellegetől egészen meg akarják fosztani, persze a nélkül, hogy tudnák, mit kellene helyébe tenni. Azt mondják, hogy a felsőház bántultsága, és minden hiánya aristocraticus, szerintiük idejemúlt szervezetében keresendő, és ha az egykamara-rendszer követelésére most, *a midőn az alsóház mindenhatósága olygyászos eredményekre vezetett*, kevésbé mint valaha lehet bátorságuk, annyit már a korszerű haladás és a felvilágosodás nevében is követelnek, hogy az első kamara aristocraticus jellegéből vetkeztessék ki.

Megvallom, valahányszor a modern eszmék, a korszerű haladás és a felvilágosodás nevében látom megtámadva a születési aristokratia elvét, kaczagnom kell azt a neveltséges eszmezavart, melynél fogva ugyanazok teszik ezt, a kik a modern darvinismusnak erős hivei. Világos, hogy a születési aristokratia elve és a darvinismus rokon alapon állnak. Nem győzőm továbbá csudálni, hegy ha minden állattenyésztő a lónál, a juhnál, a kutyánál a születési aristokratia elvét tartja egyedül rationalisnak, miért volna ez elv épen csak az embernél jogosulatlan. Hajlandó vagyok tehát hinni, hogy tulajdonképen a születési aristokra-

tia elvének megtámadása elavult dolog és a modern eszmék közé száz év előtt tartozott, midőn sem a darvinismus nem volt még kitalálva, sem a rationalis állattenyésztés nem emelkedett még mai színvonalára. És ha most is annyi hive van ez elavult tannak, hajlandó vagyok ezt annak tulajdonítani, hogy a buta tömeg száz évig is utána papolja a tudomány által már meghaladt téveszméket és nehezen szabadul előítéleteitől, legkivált ha ezek hiúságának is hízelegnek. Hajlandó vagyok hinni, hogy ha az egész szerves világban az egyéni tulajdonokat az elődökből kell magyarázni, hogy ha kiváló tulajdonokkal bíró egyének az elődök tulajdonainak örökösei, és ha plane egész fajok keletkezését és fejlődését, haladását ebből kell magyarázni: akkor acceptálnunk kell a születési aristokratia elvét is. Mondhatjuk, hogy egész családok, melyek kiváló tulajdonokkal nemzedékről nemzedékre birtak, esélyek folytán kívül maradhattak az aristokrácián; mondhatjuk, hogy véletlenek által, melyek közt bizonyára tekintetet érdemelnek a törvénytelen szerelmi viszonyok, kiváló szüléknek hitvány utódok lehet és viszont; sőt mondhatjuk, hogy egész kiváló családok degenerálódhatnak: de végre is akármennyi kivételt statuálunk, magát az elvet acceptálnunk kell.

Ha én tehát a politikában tudományos teoriákhoz, elvekhez és modern eszmékhez tartanám magamat, attól tartok, hogy túlságosan aristocraticusnak kellene lennem. De én nem ezekhez, hanem az állam coneret érdekeihez tartom magamat. És tudományos theoria, elv és modern eszme, mely a magyar állam érdekeivel ellenkezik, nekem nem egyéb, mint az, a mit a német „Pappenstiel“-nek nevez. Nekem tehát egészen mindegy, vajjon az aristokratia elméletileg igazolható-e vagy sem? Ha a magyar állam hasznát veheti, kell; ha nem, nem kell.

És e tisztán gyakorlati szempontból mindenekelőtt arra szeretnék utalni, hogy nekünk a monarchiára szükségünk van. Hogy a monarchia, a dynastia, évszázadok ál-

tal megszentelt jogaival és fenségével, hatalmas eszköz az állam egységének fenntartására, és az államellenes törekvések féken tartására. És hogy a születési aristokratia és az örökös monarchia elve egy és ugyanaz. Döntsük meg az arisztokrátiát ma, és holnap meg fog dőlni a trón. A ki a születés különbsége nélküli egyenlőséget akarja, ha becsületes, vallja be, hogy a monarchia ellen törekszik. Legalább mindenki tudni fogja, kivel van dolgunk. És be fogom ismerni, hogy lehet okos és becsületes ember is a maga módja szerint, ámbár az én módom szerint a becsülethez tartozik a koronás király iránti jobbagyi hűség is. De ha valaki azt mondja, hogy a monarchiát fenn akarja tartani, de az arisztokrátiát meg akarja semmisíteni, akkor vagy bárgyú, vagy hazug. — Franciaország szembetűnő bizonyítéka annak, hogy a hol megdőlt az arisztokrácia, meg nem szilárdulhat a trón.

De okulásra szolgálhat a francia arisztokratia megdöntése más tekintetben is.

Nem tehetem, hogy ne idézzem itten Disraelinek tavaly Glasgowban tartott nevezetes beszédét.

Kiemeli, hogy mily fontos ismerni a korszellemet. De a korszellem téves is lehet, és ez ellen küzdeni a belátó és becsületes férfinak kötelessége. Utal a keresztes háborúkra, melyek a kor szellemében, de azért mégis haszontalanok és kárhozatosak voltak. Végre a mi korunk szellemének az *egyenlőséget* mondja és inti hallgatóit, hogy a helyestől a tévest különböztessék meg. „Azt tartom — ugymond, — hogy a *polgári egyenlőség* (civil equality) — azaz mindenkinek egyenlősége a törvény előtt, és pedig oly törvény előtt, mely mindenkinek személyes jogait elismeri, — egyetlen alapja a valóságos közjólétnek, biztosítéka a szabadságnak, rendnek, igazságnak“. És büszkén nevezi e polgári egyenlőség hazájának Angliát. Franciaország ezzel be nem érve, a *társadalmi egyenlőséget* (social equality) igyekezett megvalósítani, és ezért a legnagyobb áldozatokat hozta. És mi az eredmény? „Hadd mondjam ki — szólta Disraeli —

hogy Franciaország azon számos szolgálatai közt, melyeket Európának, a régi vallások, régi kormányok és mindezeknél régibb szokások és erkölcsök e földjének tett, nem a legértékteleőbb annak bebizonyítása, hogy a társadalmi egyenlőség elve nem azon elv, melynek alapján hathatósan cselekedhetik valamely nemzet a megpróbáltatás napján, a veszély óráján. Mert úgy találjuk, hogy nincs a ki vezessen, és nincsenek, a kiket vezetni lehetne. Az országban nincs, a ki tömöríthetne maga körül ötven embert; és joggal, mivel ha irányt ad az egyes, a sokaság souverainitását bitorolná. A kiknek vezetni kellene, azok elszigetelve érzik magukat, és a kik szót fogadni akarnának, nem tudják, kinck ajánlják engedelmességüket. Minden személyes befolyás halva van és minden a központi kormánytól függ: jelentékeny hatalom kedvező időben, de a viharban ama része a gépezetnek, mely rendszerint először törik meg. Polgári egyenlőség uralkodik Britaniában, társadalmi egyenlőség Franciaországban. A polgári egyenlőség lényege megszünteti a jog-egyenetlenséget, a társadalmi egyenlőségé megsemmisíteni osztályokat“.

És tovább fűzve okoskodásait Disraeli végre oda jut, hogy a társadalmi egyenlőség itten meg nem állva, szükségkép az anyagi egyenlőség törekvésére, a communismusra, a szellemi és erkölcsi törekvések s kincsek, a hazafiság, a szabadság kiveszésére vezet.

Egy másik angol, a ki pedig sem nem conservatív, sem nem hódolója, hanem inkább éles bírálója az aristokratának, *Bagehot*, az angol alkotmányosságról írt művének a lordok házaról szóló fejezetben általán az aristokratia és különösen az aristokrata felsőház hasznáról a következő észrevételeket teszi:

„Bagehod a nemességnek nagy hasznát látja már abban is, hogy tekintélyt képvisel szemben az emberek egy fájával és osztályával, melyre szellemi és erkölcsi tényezők különben nehezen hatnak. Egy eszes, de különben közönsé-

ges ember, ha vidékre jön, soha sem lesz valami különös tekintély, de a „régí földesúr“ bizonyos hódolattal és alázattal fog találkozni. Sőt ha a bukás szélén is áll, ha mindenki tudja, hogy tönkremenése csak időkérdés, a közönséges vidéki ember mégis tiszszel több tiszteletben részesíti, mint a mellette ülő felvergőnczöt. Több alázattal fog a nép az ő közönséges szavára hallgatni, mint olyan ember bölcseségére, a ki nem régi származású. Egy régi lord vég nélkül való tisztelettel találkozik. Pusztá léte már azért is hasznos, mert az engedelmesség érzetét ébresztí a szelleminek bizonyos neme iránt a faragatlan, ostoba és szűkkeblű tömegnél, mely szellemeit sem becsülni, sem érteni nem tud.“

Ezt nem aristokrata és nem is conservatív, hanem liberalis, elfogulatlan Bagehot mondja. Mi hozzátehetjük, hogy különösen Magyarországonál talán, és országszerte ha valamoly nem-magyar falu hozzáférhetlen maradt a nemzeti-ségi izgatásnak, ez a régi földesúr, a vidékbeli nemesség tekintélyének és aristocraticus befolyásának köszönhető, míg másfelől, ha maga a józan magyar nép is egyik megyénkben társadalom- és államellenes izgatások martaléka lett, ez onnan magyarázható, hogy ottan, nem saját hibája nélkül, teljesen megdőlt az aristocraticus elemek befolyása.

Minderre túlán nem volna szükség, és haszontalan dolog volna, ha az egész nép a mai civilisatió, a mai műveltség, a modern eszmék szívonálán állana; ha mindazok, a kik alkotmányunknál fogva bizonyos dolgok fölött határozni hivatva vannak, ezen dolgok fölött helyesen itélni is tudnának. De ezt állítani még a néptanító is alig fogja merni, és bizonyos, hogy népünk nagyobb része sokkal közelebb áll a kétezer év előtti élethez és állapotához, mint a mai civilisatió színvonalához. Politikai adatok és okoskodások, melyeket talán először hall, és melyek eszmekörén egészen kívül esnek, nem hatnak reá. De igenis hat a traditió, és ha valamit tennie kell olyanban, a miben sem az

ellentétes okokkal, sem a lehető következményekkel tisztába nem tud jönni, akkor az egyszerű ember követni fogja azt, a ki előtte örökölt, messze fölötte álló és mégis hozzá közel álló tekintély, a kinek az apjának engedelmesskedett az ő apja, nagypapjának az ő nagyapja.

A hol ez a tekintély megdőlt, — és ötven év óta minden lehető elkövetünk, hogy mindenütt megdőljön, — ott a nép egészen hasonló természetű tekintélyt, a papot fogja vakon követni, vagy annak, a ki vele legügyesebben tud bánni, gyöngéjének és hiúságának legjobban tud hizelegni, ígéretekkel legjobban tudja ámítani, azaz a lelkiismeretlen izgatónak lesz martalékává.

Pedig mokráink is meg fogják engedni, hogy jobb volna, ha p. o. az oláhság inkább a volt földesúr, mint a pápa tekintélyét vagy az agitatort követné.

Egész általánosságban ez az aristocratia haszna.

Ha az a kérdés, hogy különösen az aristocraticus felsőháznak mi a haszna? azt kell mondani, hogy igen sok,

Tökéletesen jó alsóház mellett feleslegessé válhat a felsőház. Ha ideális képviselőházunk volna, mindig józau, soha sem szenvedélyes, számos oly emberrel, a ki igen sok idővel rendelkezik, és ha soha sem mellőzné a tanácskozás lassú és fontolgató formáit, akkor munkáit olyan tökéletesen végezné, hogy felülvizsgálóra és ellensúlyra nem volna semmi szükség.

De képviselőházunk nem csak hét év alatt és jelen összeállításában dolgozott különösen rosszul, hanem általában nem lehet remélni, hogy valamikor tökéletessé váljék. Bizonyára akkor válnék legkevésbé azzá, ha a hatalom kizárólagos birtokában minden illetékes és törvényes felülvizsgálat és ellensúly nélkül dolgoznék. A hatalom kizárólagos birtoka, az absolutismus mindig blaszirtságra vagy elbizakodásra és az egyik vagy másik romlásra úton vezet.

De ettől eltekintve is, lesznek minden népképviselőnek sajátos hibái, melyek lényegstől el nem választhatók.

És épen ezért szükség lesz nem csak egyszerűen egy másik házra, hanem oly házra, melynek más az alapja, más a természete, mely hibás lehet szintén sok tekintetben, de mely legalább azon hibákban, mint a képviselőház, ne szenvedjen.

Midőn tehát a képviselőház democraticus alapon áll, a felsőház már ezért sem állhat democraticus alapon. Épen úgy lehetne azt akarni, hogy a képviselőház tanácskozzék két külön teremben és az egyik terem ellenőrizze a másikat. Az egyik olyan haszontalan játék volna, mint a másik.

A felsőházat egyedül a korona, illetőleg a kormány választottaiból összeállítani, szabad országban soha senki sem fogja akarni.

Minden combináció, oly felsőházat kapni, mely az alsóház ellenőrzésére alkalmas és annak hibáiban nem szenved, oda fog vezetni, hogy ennek nem csak legjobban, hanem mondhatni egyedül aristocraticus felsőház felel meg, s hogy egyébhez okszerűen csak oly ország fog folyamodhatni, melynek aristokrátiája egyáltalán nincs, úgy hogy a pótolhatlan hiány pótlására, bárha gyarló surrogatumra is, van utalva.

A képviselőházban mindig előfordulhatnak véletlen majoritások. Sőt egyenesen jogosulatlan érdek is pillanatsnyira s egyes kérdésekben egészen kezébe kaphatja a házat, és ilyenkor igen hasznos egy ellenkező természetű ház, mely máskép van megalkotva, s melyet amaz érdek hihetőleg nem fog dominálni. És épen e tekintetekben kiválóan alkalmas az aristocraticus felsőház. Talán még inkább fognak változni a jelenlevők, de kevesebb befolyása lesz ennek a határozatok alakulására, változására. És külön érdekek jogosulatlan hatalomra nem fognak vergődni. A *függetlenség* legnagyobb mértéke csak aristocraticus házban lesz meg, és ezért is legalkalmasabb revideáló felsőháznak. Bizonyosan lesznek kérdések, melyekben ily felsőház ítélete

nem lesz olyan jó, mint a néppel és a gyakorlati étellel szorosabban összefüggő alsóházé. De ítélete minden kérdésben saját ítélete független véleménye lesz. Bár nem volna kívánatos, hogy bizonyos hatalma ne legyen benne, de oly sikeres nyomást, mint az alsóházban, a kormány itten nem fog gyakorolhatni.

Még kevésbé fognak oly hatalmat, mint az alsóházban gyakorolhatni a felsőben vasutak, bankok, consortiumok. A választóktól a felsőház tagjai nem félnek, és jobb meggyőződésüket nem erőszakolják a választók miatt, mint gyakran a képviselő. Végre az úgynevezett társadalmi megvesztegetéssel, mely olyan olcsó, annyira megtámadhatatlan és kivált nálunk olyan hathatós: társadalmi kitüntetésekkel és pedig nem is annyira rendekkel, czimekkel, mint inkább meghívással, nagy urak bizalmaskodásával, cordiális magaviseletével a mágnást, a ki amúgy is a társaság élén áll, nem lehet úgy lefülelni mint a plebejus képviselőt, az újságíró, tudóst stb. Végre a mágnás bárkinél több idővel rendelkezik, hogy hivatásának, mint a felsőház tagja, sikeresen tehessen eleget. Egyetlen foglalkozása, mely e nevet megérdemli, épen a politika. Sokan, az igaz, ezzel sem fognak komolyan foglalkozni, de ezek meg sem jelennek, vagy vakon rendelik alá szavazatukat azoknak a kik úgyszólván kizárólag és folytonosan a politikai ügyekkel foglalkoztak, és ha nem is magoltak be annyi könyvet, de több gyakorlattal, tapintattal és tapasztalattal bírnak, mint bármely tudós, a ki tudományát csupán könyveiből vette, könyveiből, melyekben megvan minden, csak épen a concret eset, csak épen a politika *mestersége* nincs. Egyes szakkérdésekben, képzetebb tagok igen, de valódi politikai kérdésekben competensebbek nem fognak akadni a képviselők közt sem,

Ha az aristocratia, és különösbbe az aristoaraticus felsőház ezen sokoldalú hasznosságához hozzá veszem, hogy különösen a magyar államnak egyik támasza az aristocratia, mely ellen küzdhet azt abstract liberalismus ideolog híve,

de nem a magyar állam tiszta eszű barátja; hogy p. o. a tényleges hatalmi viszonyokon kívül az egyetlen kapocs, mely Horvátországot ma még a magyar államhoz köti, az ottani aristocratia, és hogy Horvátországban a magyar állam az aristocratia befolyásával együtt erősödik és gyengül; ha eszembe jut, hogy a tőlünk oly régóta elszakított Bolgárországban az ottani magyar nemesek ivadékaik nagy kegyelettel őrzik a magyar királyoktól kapott nemesleveleket és őrzik a régi magyar traditiókat; ha megemlékezem, hogy Erdélyben a különben teljesen elóláhosodott egyháztelki nemesség a magyarhoz szít, mert mind nemes magyarnak vallja magát; ha meggondolom, hogy a bukott áramlat legújabb — adja isten útolsó — democraticus vívmánya, a nemesség szavazási jogának eltörlése az abstract liberalismusnak egy legújabb és súlyos csapása a magyarság ellen, mivel Magyarországon a választók 11%, Erdélyben 66% szavazott eddig régi jogon, és ezek mind a magyarság támaszául szolgáltak és Erdélyben magukban véve is többséget adtak a magyarságnak; ha meggondolom, hogy a minden rendű nemesség általán magyar, és a nemességbe lépve, a nem-magyar is csakhamar magyarrá lesz; ha meggondolom, hogy a felsőházban addig, de csakis addig, a meddig aristocraticus marad, helyet nem találhatnak a magyar állam ellenes elemek és centrifugális törekvések; ha látom, hogy a magyarság milyen elszánt és hatályos támogatásra talált az alsóház liberális velleitásai ellenében ez évben is a választási, a közjegyzői törvényjavaslatoknál stb. — akkor lehetetlen, hogy ne ragaszkodjam szivemből az aristocraticus felsőházhoz.

És ragaszkodom annyival is inkább, mivel azt, hogy ellenkezik azelőrehaladt korrallal, a nemzet érzületével, egyikének tartom a legszédelgőbb hazugságoknak.

Sokáig haladhatunk még, míg túlhaladtuk Angliát, a hol ma is szilárdan és erősen áll a nemzeti aristocratia.

Hogy pedig a magyar nemzet csöppet sem demokrata

nemzet, arról meggyőződhetik minden elfogulatlan, ha csak akár melyik magyar embert is observálja.

A nálunk felkapott demokratiának a valódi demokrátiához abszolút semmi köze ; hogy demokratiának nevezzük, az egy nagy önámítás, egy nagy szédelgés és hazugság.

Mert a mit nálunk „demokratiának“ neveznek, az nem egyéb, mint a köznemesség régi antagonismusa a főnemesség ellen. A múltban nagy történelmi alapja van. A jelenben alapja csupán a hiúság, az irigység és a bornirtság.

Ezen szempontot alkalmam volt másutt bővebben kifejteni, és a kit érdekel, oda utalom.*) De tény, hogy ma megszűnt minden ok ez antagonismusra. Nem lehet tagadni, hogy épen a képviselőházban még mindig nagy számmal van képviselve azon bornirt köznemési fajta, mely dőlőfét és irigységét a főnemesség irányában democratá mázzal szereti kendőzni, holott a „nemtelen“ iránt oly nemesi gőgöt tanusít, melyre művelt aristokrata nem képes. Ime ezek a speciális magyar demokrácia oszlopai. Másfelől tagadhatlanul a főrendek közt is nagy számmal van oly hasonló bornirt faj, mely a változott viszonyokkal számolni gyengébb eszejárásánál fogva képtelen lévén, tüntetésszerűen szereti megvetni a gentryt. De a magyarság érdekében remélni kell, hogy ezek egy elmúlt kornak aussterbeatat-ra jutott maradékai. A köznemesség és a főnemesség érdekei ma már solidárisak, mert ez érdekeknek ma már nem szabad egyebeknek lenni, mint a magyarság érdekeinek.

A gentry beláthatja, hogy az aristocraticus intézményekkel együtt a magyarság alatt vágja a fát. A főnemesség beláthatja, hogy sem neki, sem a magyar államnak nem lehet érdekében a köznemességet a kozmopolita demokrácia ölébe kergetni. Az osztályküzdelemnek meg kell szűnni, a két osztálynak a magyarság érdekében össze kell olvadni, és jelesen a főnemességnek, mint magasabban

*) Három nemzedék. Széchenyi és Vörösmarty. Kossuth és Petőfi. Deák és Arany. 1873. Franklin-társulat.

állónak kezdeményezni kellene a társadalmi egybeolvadást is, a mennyire ezt az illetők miveltégi foka megengedi, mert természetes, hogy társadalmi összeolvadás csakis az egyenlő miveltég alapján képzelhető, a hol ismét természetesen nem a tudományos miveltég, mely a társadalmi érintkezés alapját nem képezi, hanem a társadalmi miveltég, a modor miveltége értendő. Fájdalom, constatálni kell, hogy a modor miveltége főnemességünk egy részénél is sok kivánni valót hágy, és tiszta épségben leginkább csak a conservatív családoknál őriztetett meg. Magas aristocratiánk egy része, midőn a liberalismussal és democratiával kaczerkodni kezdett, ezt betyáros modor által vélte legkönnyebben kitűntethetőnek. Innen ama nemzedék, mely az igaz aristocratának tartózkodó, nyugodt, finom és mindenki iránt udvarias modora helyett bántó gőggel és henczegéssel akar imponálni, mely külső megjelenésében is az aristocrata keresetlen eleganciája helyett ficsuros czifraságával inkább a schwindlerre mint az aristokratára utal, ámbár az egészben schwindlerség nem, hanem csak betyárság van. De valamint a democrata áramlat szülte ezt, hihető, hogy a conservatív áramlat orvosolni fogja.

De legyen akár hogyan, bármennyi idő igényeltessék az egymással szemben állott két nemesi osztály jobb elemeinek összeolvadá sára és helyreállítására azon tiszteletet parancsoló igaz aristocrata szellemnek, mely teljesen meg van magyarázva a „noblesse oblige“ jelszava által: annyi bizonyos, hogy az aristocratiát és az aristocraticus felsőházat nem nélkülözhetjük, és hogy épen ezért nem az a baj hogy a felsőház aristocraticus, hanem ellenkezőleg az, hogy nem eléggé aristocraticus

Még a ki tagadja, annak is imponálni fog az angol lord. De Don Caesar de Bazan, vagy Don Ranudo de Colibrados mint az ország peerje nem fog imponálni. Sőt kisebbségére fog szolgálni az intézménynek is. Az elszegényedett aristocrata, ha méltósággal viseli helyzetét, igen

tiszteletreméltó alak lehet. De gyakran nem viseli méltósággal, és semmiesetre sem alkalmas az ország főrendeit a világ előtt repraesentálni, azoknak hivatását a törvényhozásban gyakorolni. A ki csak puszta czimet tud a felsőházba hozni, és azon kívül minden, de minden irányban jelentéktelen, jelentéktelen egyéni tulajdonokban, vagyonban, társadalmi állásban, az a felsőháznak, mint aristocraticus intézménynek is szembetűnően hátrányára fog szolgálni. Ha az aristocraticus felsőházat és tekintélyét fenn akarjuk tartani, tartsuk ott az aristocratia súlyát és tekintélyét, de ne puszta nevét, anomaliáit, hogy ne mondjam parodiáit. Ez elemeket, ha különben tiszteljük is, ki kell küszöbölni az intézmény érdekében, mivel a támadások czéltáblájául szolgálnak és olcsó támadásokra okot adnak. A kik közülök kiváló egyéni tulajdonok által súlyt tudnak maguknak adni, ha nem is az örökösödés czimén többé, de más uton ismét eljuthatnak oda, a hol őseik más körülmények közt méltán foglaltak helyet.

Ha tehát egyfelől semmi kétség sem lehet abban, hogy a hitbizományok és nagy latifundiumok birtokosainak meg kell maradni, sőt ezeknek szaporodására hatni kellene, a többiekre nézve a felsőház reformjának mindenesetre megfontolandó módzatok volnának a megszilárdult földbirtok képviselője (a mely nagybirtok p. o. 50 éven át nem volt adás-vevés tárgya mint Poroszországnak) a mostani jogosultak képviselője önmaguk közül való választás által curiák, megyék, vagy családokként hasonló módon, mint a skót és ír lordoknál. Ez által az aristocratianak valóban színe és virága jutna felsőházba észbeli vagyoni és társadalmi tekintetben egyaránt és a korona hivatalosaival egyetemben, tekintélylyel, súlylyal és nagy capacitással bíró házat alkotnának. Hogy a korona, illetőleg a kormány képviselve legyen a felsőházban, azt a parlamentarismus lényege igényli, és erről akár a főispánokban, akár más módon kellene gondoskodni. A főispánok kiktüszöbölése, azt

hiszem, mindenesetre igen-igen meggondolandó volna. Mellettkül szól a dratitó, mellettkül, hogy eddig is hasznos tagoknak bizonyultak, hogy a gyakorlati administratió hasznos embereivel szaporitják a házat, hogy a koronának és a kormánynak legtermészetesebb és nálunk már megszokott képviselői; de megtartásuk mellett szól az is, hogy kivált akkor, ha a megyei helyébe az állami közigazgatást akarjuk inauguralni, már azért sem szabad a főispáni állás súlyát és tekintélyét csökkenteni, mivel ez esetben különben is nagy erőfeszítést fognak kifejtteni a reform ellenségei, hogy az új közigazgatási gépezet hatályát és az élén álló főispán befolyását csökkentsék. Azon ellenérvek, hogy a főispánra a megyében van szükség, már csak azért sem tulajdoníthatok nagy súlyt, mivel egyáltalán nem szükséges, hogy a felsőház tagjai rendszerint jelen legyenek. A felsőház természete és hivatása kívánja meg, hogy a dolgok menetébe csak kivételes és rendkívüli esetekben nyúljon be határozólag, a legtöbb ülés csak formalitás elvégzésére szükséges, és elég akár csak tíz tag jelenléte is, sőt rendkívüli esetekben éppen az neveli súlyát, hogy ilyenkor jelennek meg nagy számmal a tagok és ilyenkor megjelenhetnek a főispánok is.

Senki sem fogja eltagadni a fentebbi soroktól azt az érdemet, hogy tekintet nélkül arra, ami divatos és népszerű, őszinte szót mondanak oly tárgyban, melyet eddigelé az affectatió és álnokság dominált.

De conservativ programmtól még inkább és méltán fog követelni mindenki tartózkodás nélküli nyíltságot egy másik kérdésben, az egyházi politika kérdésében, sőt sokan tán egyenesen ettől fogják feltételezni, hogy a conservativ programhoz minő állást foglaljanak. Hiszen a conservativek ellenében oly hathatósan organizált rágalmi rendszer kedvencz rágalma és leghathatósabb rágalma az ultramontanismus vádja volt.

Pedig elég világos, hogy legalább azon conservativ

politika, mely magát conservativnek nevezi, mivel minden eszközzel és minden áron a magyar államot és a magyarságot akarja conserválni, azon conservativ politika, melynek alapmeszméje mindent alárendelni a magyar érdekek, zsinórmértékül tekinteni mindenben azt, a mit a magyar érdek kíván: már ezért sem lehet ultramontán, ha az ultramontanismust jól értem, és ha annyit tesz mint az egyházi, vagy ha tetszik a római, a pápai érdekek rendelni alá minden más, tehát az állami, a magyar érdeket is.

Azt hiszem továbbá, hogy a politikai pártnak Magyarországon nem szabad felekezeti jellegűnek lenni, ha nem akarja magát eleve meddő küzdelemre kárhozthatni, ha nem akar előre is lemondani arról, hogy a nemzet zömét tömörítse zászlója körül.

A magyar conservativ pártnak nem szabad katolikus pártnak lenni, hanem olyannak kell lennie, melyhez a protestáns, a zsidó, az óhitű ép ugy csatlakozhassék, mint a katolikus.

Ha mindenki számára reclamáljuk a lelkiismeret szabadságát, akkor nem fogjuk megtámadhatni a politikust sem, mivel vallásának buzgó híve; de igenis követelni lehet a politikustól, hogy ez érzelmeivel maradjon egyházának és magánéletének körében, és politikáját ne tegye függővé dogmáitól, hanem államférfiai szempontra emelkedve, tekintse a létező egyházakat, mint eltagadhatlanul létező, működő és bizonyos hatalmat gyakorló intézményeket, melyeket már azért is, mivel az államban léteznek, ignorálnia nem lehet (a miért nevetséges az, hogy az állam az egyháziakkal egyáltalán ne is foglalkozzék), de melyek iránt magatartását a gyakorlati politika terén az állam érdeke kell hogy megszabja.

És azt hiszem, hogy ezek azon elvek, melyek a magyar conservatívek viszonyát a katolika egyházhoz megszabták, és azt hiszem, hogy ezek azon elvek, melyek meg-

tartását követelni lehet nemcsak akatholikustól, hanem a hazafias zsidótól, protestánstól is stb.

Igenis, volt idő, midőn a magyar érdek összetitkőzött a katholika egyházzal.

Midőn a római német szent birodalom reánk akarta tenni kezét, akkor államiségünk e veszélyes ellensége katholika hatalom volt, és politikai céljaira fel tudta használni a katholika egyházat is.

Ez magyarázza a reformáció gyors előhaladását; a magyarnak sohasem volt talentuma vallási veszekedésekre; e nélkül nálunk vallási villongások nem is lettek volna, és a reformáció iránt igen-igen közönyösek maradtunk volna. De a reformáció fegyver volt a magyarság kezében, ellenállási eszköz a katolikus német császárságnak a magyar állam léte ellen irányzott támadásaival szemben, ezért és ilyenek használták fel hazafias őseink, ezért használták fel a katolikus Rákóczyak is. A felekezeti szempontot alárendelték a magyar érdeknek.

Ma a viszonyok gyökeresen megváltoztak.

A német császárság ma protestans hatalom és a katholika egyházzal háborúban van.

Ha a germanisáció valaha fenyegetne bennünket az oly hatalmas és napvilágosan hódítási politikát követő német császárság részéről, a katholika egyház és a katolikus elemek természetes szövetségeseink volnának. Természetes ellenségei a protestans német hatalomnak és természetes akadályai terjeszkedésének.

Ugyanez áll Oroszországgal szemben. Nem mondom hogy e két részről vész fenyeget bennünket. De ha valaha valami komolyan veszélyeztetheti a magyar állam lételetét, akkor ez (saját gyámoltalanságunkon kívül) csakis a német vagy az orosz lehet. Mindkettőnek a katholicismus természetes ellene, terjeszkedésének természetes akadályá.

De még a délszláv eszmék ellen is milyen erős bäs-

tya az, hogy a horvátok nem ó-hitűek, hanem katolikusok !

Figyeljünk arra is, hogy az államellenes és centrifugális törekvések a lakosságnak csupán nem-katolikus részénél tudtak lábat vetni, és hamar netovábbot találtak ott, a hol a katholicismus kezdődött. A katolikus oláhok, a kath. szerbek (bunyevázcok), a kath. oroszok és tótok közt soha sem tudtak annyira menni, mint az ó-hittű szerbek és oláhok, a protestáns szászok és tótok közt.

Mindebből nem az következik, hogy a hazafias protestáns legyen katolikus, sőt maradjon meg egyházában már azért is, hogy minden erejével küzdjön azon államveszélyes irányok ellen, melyek maukat abban megfészkeltek, de következik igenis annyi, hogy a hazafias protestáns nem kívánhatja a katholika egyház gyengítését, és ez magyarázza meg a conservativek magatartását is a katkolika egyház iránt, legyenek e conservativek akár katolikusok, akár protestánsok.

Mi tehát a kath. egyházzal nem akarunk semmiféle viszálykodást, és pedig nemcsak azért, mivel viszályunk és bajunk anélkül is van elég, hanem azért is, mivel legalább bizonyos eventualitások közt a katholicismus a magyarság egyik védbástyájává lehet, a mi politikánkat pedig nem az abstract liberalismus, hanem a magyar érdek szabja meg.

De ugyanazért, magyar érdekből, azért, hogy Magyarország mindenki jól érezhesse magát, örködnünk kell minden egyház, minden egyes lelkiismereti szabadságának biztosítása fölött. Sőt ha a viszonyok fejlődése megkívánja, nem riadhatunk vissza oly reformoktól sem, melyek nélkül az állam egyes polgárainak méltányos igényei teljesíthetők nem volnának, és méltányos kívánsága kétségkívül a zsidónak, hogy keresztény nővel törvényes házasságban élhessen. A mennyiben tehát a coneret viszonyok igénylik és az állam viszonyai megengedik, a polgári házasság is a conservatív párt egyik programmpontja lesz, és ha az And-

rásy-rendszernek csakis programmján volt, valószínű, hogy a conservatív párt meg is fogja valósítani.

Átalán liberális declamációban a vallási ügyek terén szegényebb lesz, mint az Andrásy-rendszer; de a vallás szabad gyakorlatát kevésbé fogja korlátozni, mint ez; nem fog egyes dogmákat üldözőbe venni, mint tette Eötvös; nem fogja a drága, de haszontalan tanfelügyelőkkel üldöztetni a felekezeti iskolákat, mint tette Eötvös, hanem örülni fog, ha azon iskolákon kívül, melyeket az állam felállítani jelen szegénységében képes, állítanak a felekezetek is minél többet, hogy legyen iskolánk minél több; nem fog törvényt alkotni, mely szerint mindenkinek kell valamely felekezethez tartozni, mint tette Eötvös; nem fogja törvény által regulázni, hogy minő vallású legyen az újdonszülött gyermek, mint tette Eötvös; nem fog királyi rendeletben fiakker-taksát állítani a vallási szertartásokra, mint tette Eötvös; nem fog zsidó-parlamentet összehívni mint Eötvös, hogy vallási ügyekben határozzon a majoritás, és nem fogja az állam tekintélyével kényszeríteni akarni a kisebbséget, hogy vallási ügyeiben tartsa, a mit a többség tart, a hogyan akarta Eötvös; de nem fog még katolikus autonómiát sem csinálni, mert azt csinálják vagy ne csinálják a katolikusok, amint nekik tetszik, de az államnak sem hivatása, sem érdeke nem lehet foreirozni a katolikus autonómiát, melynél fogva a katolikus egyház, mely eddig a főpapságnak ő Felsége a magyar király által történt kinevezése, dotatiója és földbirtoka s az alkotmányban viselt szerepe által olyannyira kötve volt a trónhoz, a hazához, a nemzethez, hogy nem is lehetett más mint magyar, ezután magára hagyassék, hogy kizárólag hiveitől és Rómától függjön; a mely perczen a kath. egyház teljesen szétválasztatik a magyar államtól, és az egyházközség választja és dotálja, vagy a pápa a magyar király nélkül nevezi ki a püspököket stb., azon perczen megszűnik az magyar kath. egyház lenni, és lesz, *mint a többi felekezet*, magyar, tót, horvát, német.

A *védelmi ügy* nálunk azok közé tartozik, melyek körül a legélénkebben és legélesebben ütköznek össze az eltérő vélemények. Ugy a hadsereghez, mint a honvédséghez pártjaink a legellentétebb állásokat foglalják. Vannak, a kik az egyiket, vannak a kik a másikat tartják fölöslegesnek, vannak, a kik azt tartják, minél egységesebb a védelmi szervezet, annál hatályosabb, vannak, a kik a jelen állapotot tartják a legjobbnak, és ismét, a kik azt hiszik, hogy a monarchia véderejét még a mostani állapotnál is határozottabban kellene külön, sőt egészen elkülönített részekre szakítani; vannak, a kik azt tartják, hogy védszervezetünk erő, tökély és hatály tekintetében még sok javítást kíván, s vannak, a kik a terheket már most is elviselhetetleneknek vélik. Szóval, a nézetek oly ellentettek és oly különbözők, hogy a nyugodt figyelőknek meg kell döbbsenni, meg kell döbbsenni annyival is inkább, mivel az ellentétek ily élessége és sokasága az államélet valamely kérdésben mindig arról tesz tanuságot, hogy a fenálló állapotok sok és fontos érdekeket súlyosan sértenek.

És csakugyan, jóllehet a kiegyezhetlenségig ellentéteknek látszanak a különböző nézetek és panaszok, azt hiszem, mindeniknek jogosult alapja van; bármi ellentétes állást foglalnak el a pártok ez ügyben, azt hiszem, mindeniknek igaza van. De éppen ezért erős meggyőződésöm, hogy a különböző érdekeket egymással igenis ki lehet egyeztetni, sőt hogy ez érdekek voltaképen solidárisok, és ha eddigelé a megegyezés és a harmonia helyett csak harcot és chaost látunk, és ha e harcban és chaosban úgy védelmi, mint gazdasági érdekeink egyaránt csak szenvednek: oka az, hogy a különböző, egyaránt jogosult érdekek előharczosa egyoldalúlag és elfogultan mindig csak az általuk képviselt érdek szempontjából tekintik a dolgot, a nélkül, hogy a többi érdekeket méltányolják és így, bármi kézzel fogható, rá sem jöhetnek a különböző érdekek soli-

darítására, és azon természetes megoldásra, mely valamennyi jogosult érdeknek megfelelne.

Pedig ezen természetes megoldásra útalta báró *Sennyey* már a kilenczes bizottságban: „Én is — ugymond — a delegáció és a magyar kormány föladatának tartom azt, hogy a területi rendszer, a territoriális divisiók következetes létesítésére mindent elkövessen és azon nézetben vagyok, hogy törekvésünknek oda kell irányulni, hogy a közös hadseregnek, melyben saját polgártársaink épen úgy teljesítik polgári kötelességöket, mint a honvédseregben, a magyar államnak nemzeti szelleme — természetesen a hadsereg közösségének teljes fentartása mellett — érvényre jusson, és hogy a magyar ezredekben magyar tisztek alkalmaztassanak. Ha ez meglesz, t. bizottság, akkor én teljes megnyugvással javasolhatom azt, hogy a honvédsereg a területi divisiókkal szorosabb összeköttetésbe hozassék, és hogy ennek következtében az adminisztrációban tetemes és mélyen beható megtakarítások eszközöltessenek.“

Sennyey ezen szavaiban benn van védszervezetünk egész reorganisatiója.

Azon állásnál fogva, melyet a kir. honvédelmi miniszteriumban elfoglalni szerencsém van, a miniszter úr bizalma által, bár érdemtelenül, a miniszterium elnöki osztályának vezetésével megbizva, évek óta alkalmam van behatóan foglalkozni a védszervezetre vonatkozó valamennyi ügygyel és kérdéssel. És minél inkább foglalkozom ezekkel, annyi-
val inkább emelkedik bennem meggyőződés a hit, hogy épen ez irányban lehetséges oly reform, mely a védszervezet tömörségének és hatályosságának, a gazdasági érdekeknek és a nemzeti szellemnek, a dynastia fényének és a monarchia hatalmának, a két állam jólétének és a közjogi viszonyoknak inkább felelne meg, mint a jelenlegi állapot.

Van mostan egymás mellett három egészen elkülönített védszervezetünk. A hadsereg, az osztrák és magyar honvédség, mely egymással rivalizál és egymást nem sze-

reti. Van három szolgálati- és vezény-nyelvünk; a két előbbiben a német, a mi honvédségünkben a magyar és horvát; a hadseregből az erő nagy tényezője, a nemzeti szellem, ki van zárva; a hadsereg a germanisáció egy fájó éke, beleverve a nemzet testébe, holott a germanisáció ma már sem Habsburg-, sem osztrák érdek, hanem Hohenzollern- és német érdek; és mindennek fenntartása oly terhekkel jár, melyeket a népek kezdenek elviselhetetleneknek találni és e terhek daczára sincs meg a mód, a három különböző szervezet akár csak egyikében is valóban és teljesen eléget tenni a jogosult katonai igényeknek, és hogy részletekre ne térjünk, magában a lovasság elégtelensége, a tüzérségi anyag gyarlósága megsemmisítő ítéletet mondanak védszervezetünk fölött.

Minő állapotok! Minő sértése, feladása a legjogosultabb érdekeknek, minő kihívása a chaosnak, a veszélynek, a romlásnak!

Van-e ember a világon Andrást kivéve, a ki ily rendszert kitalálhatott volna?

A reform szüksége világos és kiáltó. A ki az uralkodó hű jobbágya, a monarchia barátja, a haza igaz fia, ellene kell hogy legyen e rendszernek. De a reform nemcsak szükséges, hanem, a mi többet ér, lehetséges is, mert mindazon érdekek, melyeket ezen rendszer mesterségesen egymásra uszít, voltaképen solidárisak és egymást támogatják.

Nem az a baj, hogy a közös hadsereg közös, hanem igenis az, hogy nem közös, hanem osztrák.

Mi, a kik a „*viribus unitis*“ jelmondatában az államférfúi bölcsességnek hódolunk, mi, a kik az erők tömörítésében találjuk egész politikánk alapeszméjét, mi, a kik nem szétforgácsolásnak és huzalkodásnak, hanem a központosításnak vagyunk barátai, mi, a kik inkább mint valahol a védelem ügyében a tömörségben keressük az erőt, a hatást, nem pedig az egymástól elszakított szervezetekben, a széjeldarabolásban, az ellentétekben, melyek csak viszá-

kodásra és surlódásra vezetnek, mi, akik végre tudjuk, hogy a magyar hadsereg még több pénzünkbe kerülne, mint a közös: mi nemcsak hogy a hadsereget teljesen szétszakitani nem akarjuk, hanem kalamitásnak tartjuk, hogy a hadseregtől teljesen el van szakítva a két honvédség, és a midőn a hadseregbe a védelem hatálya és az erő fokozása végett be akarjuk vinni a nemzeti szellemet, akarunk egyúttal nagyobb egységet és akarjuk, hogy a honvédségek a hadsereggel szerves kapcsolatban álljanak.

De azt nem akarjuk, hogy a hadsereg nélkülözze az erő azon tényezőjét, melyet a nemzeti szellem ad és nem akarjuk, hogy a hadsereg a germanisatio, tehát a Hohenzollern-érdekek szolgája legyen és intézmény, mely annyival hathatósabban germanisál, minél inkább vonja körébe a nemzet minden fiát. Nem akarjuk, mivel ez ellenkezik a magyarság, a monarchia és dynastia érdekével, és nem akarjuk, mivel szükségesnek tartjuk, hogy megsztjnjk a nemzet idegenkedése a hadsereg iránt, mivel legfőbb ohajtásunk, hogy a nemzet a hadsereghez ragaszkodni és azért áldozni tudjon és mivel mindez teljes lehetetlenség, a meddig a hadsereg germanisáló volta által folyton folyvást a legbántóbban sérti a nemzet érdekeit és érzületét.

Tehát mit akarunk?

Évek óta sürgeti a fejedelem és sürgetik az alkotmányos testületek a magyar csapatok hazahozatalát és sürgetik a territorialis beosztás. De hiába.

Méltóztassanak összehasonlítani, a kiknek erre alkalmuk van, a mozgósítás esetére megállapított harczrendet a tényleg fennálló békeelhelyezéssel. Mit fognak látni? Az ember összezecsná a kezét a feje fölött. Azt fogják látni, hogy minden ottan van, a hol nem kellene lennie, mikor mozgósítani kell. Azt fogják látni, hogy az van egymástól legtávolabb, a minek, hogy mozgósítani lehessen, együtt kellene lennie. Azt fogják látni, hogy elébb fenekestől fel kell forgatni a viszonyokat és új rendbe kell állítani, és csak akko

aztán lehet megkezdeni a mozgósítást. Azt fogják látni, hogy jó védszervezettel bíró ellenség az ország szívébe nyomulhat, mielőtt mi csak a mozgósítást is befejezhettük volna.

Gyorsan mozgósítani csak ottan lehet, a hol, mint Poroszországban, minden lehetőleg úgy együtt van, a hogy a mozgósításnál ki kell vonulnia.

Ezért kellene a területi hadtestek. A hol bizonyos területen minden együtt van, a mi a hadtesthez tartozik, hogy az egész szervezetében, minden parancsnokságával, vezérkarával, fegyvernemeivel, szekerészetével, műszaki csapataival és intézeteivel a lehető legkevesebb idővesztéssel és pótlással a harcshintérre vonulhasson. Az életet átalán nem lehet sablonirozni. Kivételek és kiegészítések mindig szükségesekek lesznek. De a rendszernek ennek kell lenni.

Már itten ki fog tűnni, hogy azon érdekek, melyek egymással mostan a hibás rendszernél fogva összeütköznek, nemcsak kiegyeztethetők, hanem egyenesen egymást támogatják.

Az állandó területi hadtestek nemcsak azon katonai érdekeknek tesznek eleget, hogy a mozgósítás esetére megállapított harcrend és a békeelhelyezés lehetőleg összevágna, hogy a mozgósítás a lehető leggyorsabb lehessen, hogy a csapatok minél többet és minél könnyebben gyakoroltassanak azon szervezetben, melyben a harcztéren működniök kell, hogy azok, a kik a harcban együtt működni hivatva vannak, egymást ismerjék és összeszokjanak: hanem kézzel fogható, hogy ezen rendszer sokkalta olesebb úgy békében, mint mozgósításkor, mint az, a hol a csapatok folyton vándoroltak és mozgósításkor azt kell összehozni, a mi legtávolabb van egymástól; de világos végre az is, hogy a területi hadtestek szervezése által a lakosság is bensőbb viszonyba léphet a sereghez, érdeklődhetik, melegedhetik iránta, míg a csapatokban, ha otthon és állandóan egy területen vannak, önként terjedni fog a hazához való ragasz-

kodás és a nemzeti szellem, sőt idővel magyarosodni fog még az idegen tiszt is.

Menjünk tovább. Törvényeink és Ő Felsége is rég azt rendelték, hogy a magyar ezredekben magyar tisztak alkalmaztassanak, és hogy nem ugyan a szolgálati és vezénynyelv, hanem az ezred-nyelv is a magyar legyen, magyarul levelezzenek stb. A törvény és a Felség e rendelete egészen még most sines teljesítve. Pedig e tekintetben még tovább is kell menni; a magyar csapatok szolgálati és vezénynyelvévé a német helyébe a magyart kell tenni. Ez által a germanisatio meg lesz szüntetve és a sereg egységének épségben tartása mellett is meglesz a nemzeti szellem. A hadsereg nem lesz többé kizárólag osztrák és német, hanem lesz, a minnek lennie kell, közös, és magyar részében magyar. A nemzet fog hozzá ragaszkodhatni, fog érte örömet áldozhatni. De nyerni fog itt is a másik két szempont is, a gazdasági és a katonai, mert a csapatokat általánosságban könnyebben és rövidebb idő alatt lehetend kiképezni. És hogy a vezényszó kétféle nem lehet, kevésbbé mondhatja a mai rendszer embere, mert ma háromféle vezényszóval megyünk háborúba. A jóra való tiszt különben is anyanyelvén beszél a legénnyel és különösen hadjáratban kevésre fog menni e nélkül. A vezényszó pedig csak jel, jel mint a trombitajel, mely értelmét a hozzáköötött mozdulattól nyeri és melyet a mozdulattal együtt kell megtanulni a tisztnek és a legénységnek, a szó legyen akár magyar, akár német, akár francia, mint a seregnél divó vezényszavak közül igen sok. Végre a vezényszó csak a csapat és a közvetlen ehez tartozó tisztnek viszonyában bír fontossággal, magasabb parancsnokságokban pedig épen nem. A magyar csapat kötelékében álló tiszttól pedig meg lehet kívánni annyit, hogy a magyar vezényszavakat megtanulja, de meg lehet kívánni többet is, meg lehet kívánni, hogy az, a ki a magyar és osztrák állammal közös hadseregben mint tiszt szolgál, a magyar vezényszavakat is, legalább szükség

esetére ismerje, attól pedig, a ki magyar csapatnál szolgál, hogy magyarul tudjon, a mi annyival könnyebb lesz, ha állandóan az országban fog állomásozni.

Mindemellett állani fog, hogy nagy nehézség a magyar tisztek hiánya a hadseregben. De ez csak addig fog állani, a meddig honvédségünk a hadseregtől egészen külön szakadt védszervezet lesz, és megszűnik azonnal, ha az illető terület honvédsége az illető területi hadtesttel szerves kapcsolatba lép. Ez összeolvadás ismét hathatós tényezője volna a nemzeti szellem terjedésének a hadseregben, és míg a magyar érdek sokkal, de sokkal többet nyerne, ha a hadsereg magyar része összeolvadva a honvédséggel, magyar szolgálati és vezénnyelvvel és magyar tisztekkel az országban állandóan elhelyezve volna, mint a mennyit veszítene feladása által azon külön honvédségnek, melyet, a mint napról-napra inkább kiderül, hasznavehető védszervezetté alakítani pénzügyi helyzetünk mellett úgy sem birunk; másfelől a monarchia védszervezete nyerne egységben, tömörségben és erőben, és mivel nem kellene annyi külön honvédintézetet fentartani és a seregbeli tisztek képezhetnék ki a honvédséget is, a mint történik Ausztriában, tetemesen leszállanának, de meg nem is nyomnák egyedül a mi vállainkat azon terhek, melyeket mostan elviselni nem tudunk, és melyek a mostani rendszer mellett mégsem elégségesek, hogy akár a honvédséget, akár a hadsereget a katonai tökély színvonalára emeljük.

A kivitelben, a részletekben nem fog minden oly simán menni, mint itt a papíron, és nehézségek lesznek.

Nem lesznek egyebek, mint egyszerűen az átmenet nehézségei. Ha ezektől mindig visszariadtunk volna, még ma is négykézláb futnánk az ős erdőkben. És legkevésbé szabad az átmenet nehézségeitől visszariadni ott, a hol a fennálló állapot a védelem érdekével, a népek jólétével és a nemzeti érdekekkel egyaránt ellenkezik.

Midőn ilyennek látjuk védrendszerünket, be kell is-

mernünk, hogy azon támadások, melyeket a baloldálnak józan része is ki nem merülő szívóssággal intézett ellene, alapjukban jogosultak voltak, be kell ismernünk, hogy e támadások mögött hazafiúi motivumok, államférfiúi belátás állott. Hogy sikerre mindemellett sem vezettek, onnan van, mivel nem alapultak a jogosult érdekek valamennyien egyaránt és mivel nem jártak karöltve annak concret tervével, hogy mi volna a fennálló helyébe teendő. De a siker biztosítva lesz azon percztől fogva, hogy felismertetik, miszerint e kérdésben valamennyi jogosult érdek, a katonai, a pénzügyi és a nemzeti, voltaképen solidaris és egymást támogatja. És e sikerben a főérdem, a történelem elismerése a balközépet és annak államférfiúi belátással bíró vezéreit fogja illetni, és őket fogja illetni a köszönet első sorban, ha védrendszerünk oly átalakulást nyer, mely a dynastia fényének, a monarchia biztonságának, a népek gazdasági érdekeinek és a nemzeti szellemnek inkább felel meg a mostaninál.

A mi a balközépnek a közös hadügyminiszterium, a delegátiók ellen a véderő reformjával kapcsolatosan intézett reformtörekvéseit illeti: megvallom, ezekre nem tudok oly súlyt fektetni, ezeket nem tudom oly fontosaknak, oly elutasíthatlanoknak tekinteni, mint magának a véderőnek imént körvonalozott reformját. De ha nem tudok nagy súlyt fektetni ezekre, viszont nem vagyok képes nagy súlyt fektetni a közös hadügyminiszterium és a delegátiók intézményének fenntartására sem. Sőt ha ezek útjában állának az általános megnyugvásnak és a jó rend helyreállításának, ha ezek útjában állának annak, *hogy kezet foghassanak azon férfiak, a kik hivatva lehetnek a haza jelen veszélyében vállalva összeműködni a haza és a nemzet megmentésére* (habár másodrendű, avagy csupán theoreticus értékű, vagy végre legalább a haza jelen helyzetében *gyakorlati fontossággal nem bíró* különvélemények félretételével is) a közös had-

ügyminiszterium és a delegáció előttem nem bír elég fontossággal, hogy ezt megakadályozzák.

Mert én, a ki jelentéktelen tehetségemhez és módomhoz képest magam is exponáltam magamat ez intézményekért, midőn zavarásuk beláthatlan zavarokkal látszott fenyegetni: kénytelen vagyok beismerni, hogy a delegációk éppen nem bizonyultak mintaintézménynek és a parlamenti kontroll hathatós eszközének, és annyival könnyebben ismerhetni be, a mit fel nem ismerni egyáltalán soha nem is lehetett, hogy anomalia az olyan felelős miniszter, a kit a parlament foruma elé nem vonhat. Mindakettőt tehát csak az elutasíthatlan szükség védheti meg. Ily kényszerítő szükségetet pedig nem látok, nem kivált akkor, ha a véderőnek a fentebbiekben körvonalozott reformja foganasíttatik.

Tudva van, hogy a monarchiában ezelőtt nem is volt hadügyminiszterium, hanem ennek teendői megoszlottak Ő Felségének főhadsegédsége és a főparancsnokság közt. A hadügyminiszteriumot az alkotmány behozatala tette szükségessé. De azóta a viszonyok változtak és a dualismus folytán a hadügyminiszteriumban az oda tartozott ügyeknek éppen azon része apadt jelentékenyen, melyet az alkotmányosság a törvényhozás körébe, a parlamenti kontroll és a miniszteri felelősség alá leginkább von. Ezeknek nagy része ugyanis, és pedig a törvényalkotásiak teljesen, a közigazgatásiak jelentékeny mérvben, a honvédelmi miniszteriumra mentek át és a hadügyminiszteriumnál csak azok maradtak, melyekre nézve a törvényhozási befolyás, a parlamenti kontroll, a miniszteri felelősség elvének érvényesítése a delegációk által, és pedig valljuk be, hogy igen hatálytalanul gyakoroltatik. Ha tehát ezekre nézve módot találunk a parlamenti befolyás, ellenőrzés és a miniszteri felelősség érvényesítésére hadügyminiszterium nélkül is, és pedig a talán a mostaninál hatályosb módot is, akkor e miniszteriumra szükség nincs.

A honvédelmi miniszterium körébe esnek már mostan

is kizárólag a törvényalkotásra vonatkozó teendők és a hadkiegészítés, de oda esik a katonai közigazgatás egy nagy része, még pedig a közös hadsereget illetőleg is. De a hadsereg adminisztrációja általán átmehetne a honvédelmi miniszterium körébe minden nehézség nélkül akkor, ha az állandó területi hadtestek rendszere foganatosíttatik, ha a főparancsnokság újra felállíttatik és Ő Felségének főhadsegéd-sege újra megfelelő szervezetet nyer. A területi hadtestek és a magyar szolgálati nyelv által az adminisztráció magában is kétfelé esik, de ha a hadbiztossági ügyek, úgy mint Poroszországban, decentralisálatnának, a mit a területi rendszer lehetségessé, a kezelés olosósága és a hazai ipar érdeke kívánatossá tesz: akkor a miniszterium idevágó teendői, végezze azokat akár a hadügyi, akár a honvédelmi miniszterium, úgy is minimumra szállnak és a hadsereg érdekének és egységének szempontjából is annyival inkább bizhatók a honvédelmi miniszteriumra, mivel a törvények keretén belül a főparancsnokság meghallgatása mellett Ő Felsége által szentesített szabályok alapján végeztetnének, melyszabályok megtartását végre a főparancsnokság és ezáltal Ő Felsége mindenkor ellenőrizheti.

Az egységes hadsereg kiképzésére és oktatására, a fegyelemre és általán a szolgálatra vonatkozó szabályokat és az előléptetési javaslatokat a főparancsnokság dolgozza ki, és a mennyiben az illető államban elhelyezett csapatokra vonatkoznak, az illető állam honvédelmi miniszterével közli, a ki az elért egyetértés után saját felelőssége alatt, vagy ha egyetértés nem létesülne, saját véleményével terjeszti fel azokat Ő Felségéhez szentesítés, illetőleg eldöntés végett.

Tudjuk, hogy noha három külön védszervezetünk, három miniszteriumunk és két főparancsnokságunk van, a szabályoknak, a törvény értelmében is, most is azonosoknak kell lenni, és ha az egyetértés lehetséges ma, lehetséges lesz akkor is; ha pedig különleges viszonyok által indokolt

csekély eltérések lehetségesek ma, lehetségesek lesznek akkor is. Az előléptetéseket illetőleg, ugyane rendszer áll fenn ma a honvédségnél. De világos, hogy az egyetértés könnyebb, ellentétek és összetüzközések ritkábbak lesznek, ha egy főparancsnok és két honvédelmi miniszter, mint ha három miniszter és két főparancsnok egyetértése szükséges.

A szabályok végrehajtása, a kiképzés és a szolgálat vezetése a főparancsnokot illetné, mint illeti a honvédségnél ma, s a midőn e végrehajtást a miniszter is, Ő Felsége is ellenőrizhetik, és a midőn a főparancsnok Ő Felségének, de utolsó sorban a haditörvényszéknek is felelős, a mi katonai ügyekben a parlamenti felelősségnél többet ér: aggodalomra ez semmi irányban sem adhat okot.

Azt hiszem, bármi különbözők legyenek a szempontok: nincs szempont, melynél fogva ezen rendszer a mostaninál előnyösebb ne volna. Én azt hiszem, hogy Ő Felségének, továbbá a custozzai babéroktól övedzett nagy hadvezérnek, mint főparancsnok, és ily hatáskörrel felruházott honvédelmi minisztereknek kezében megnyugvással látnák a népek azon hadsereget, mely most már sem közös, sem magyar, sem osztrák, hanem „Ő Felségének hadserege“ volna.

A főparancsnokságéval hasonló hatáskörrel felruházott admiralitás mellett hasonló rendszer volna Ő Felségének tengerészetére nézve létesíthető.

Mire kell tehát még a közös hadügyminiszter és a védügyekben a delegáció?

A budgetre és budget-tárgyalásokra.

De ha behozzuk a poroszhoz hasonló azon rendszert, hogy meg lévén állapítva évek sorára a véderő szervezete és létszáma, ehhez képest ugyanennyi időre átalányilag megszavaztatik a költség is, felmerülő szükség esetén pedig — a mi csak ritka kivétel lehet — a póthitelt a honvédelmi miniszter kéri a törvényhozástól: akkor a közös hadügyminiszter és a delegáció e tekintetben sem szükséges.

És miután a különben is jelentéktelen közös pénzügy-

miniszter teendőit más alkotmányos közegekre könnyen át lehet ruházni: marad a közös miniszteriumból és a delegatiókból csupán Ő Felségének külügyminisztere és a két parlamentek egy-egy külügyi bizottsága, mely akár évről évre, akár esetről esetre ül össze, hogy a külügyek állásáról és vezetéséről, valamint eddig, úgy ezután is — ne tudjon meg semmit is.

Ha a megelőzőkben sok tekintetben igaza van a bal-középnek, teljesen igaza van, azt hiszem, az 1867-iki kiegyezkedés oldalát illetőleg.

Nem tartozik ide a bankkérdés. Ebben a tekintetben a kiegyezés nem köt bennünket. Ez az Andráshy-rendszer privát mulasztása.

Inkább tartozik ide, hogy Ausztriának módjában volt leszállítani a kamatfizetést államadóssága után, anélkül, hogy aránylag leszállott volna azon járulékunk e kamatfizetéshez, melyet magunkra róttunk Ausztria iránti politikai tekintetekből. Ép úgy követelhetné Ausztria e járulék csorbíthatlan továbbfizetését akkor is, ha maga teljesen megszüntetné a kamatfizetést.

Ide tartozik azonban első sorban, hogy egy ugynevezett vám- és kereskedelmi szerződés folytán közös vámterületet képeztünk Ausztriával. E vám- és kereskedelmi szerződés a mi érdekünket az osztráknak nemcsak alárendelte, hanem teljesen feláldozta, piacunkat Ausztria javára monopolizálta, bennünket Ausztriának könyörtelenül kiaknázott gyarmatává tett, melynek progressiv elszegényedése elkerülhetlen, pusztulása, ha így tart, szükségszerű.

Beszélve anyagi romlásunkról, az Andráshy-rendszer alatt, nyíltan vallottam, hogy azokkal tartok, a kik önálló magyar vámpolitikát, és ebben a magyar ipar javára védelmet követelnek.

A professorok inkább, mint az államférfiak, — mert ez utóbbiak csaknem kivétel nélkül ragaszkodtak a viszonyokhoz mért védrendszerhez, — de a professorok mondom, részint a szabad-kereskelem elvét, részint a védvámot pártotlák, illetőleg hirdették a tudós ismeretes esalhatatlansági gőgjével egyedül jogosultnak, ámbár kivételkép a szabad kereskedelem apostolai, egy Mill is, megengedték hogy a védvám jogosult lehet valamely iparág meghonosításának czéljából.

De csak nálunk akad olyan professor, a ki védi a mi mostani vámpolitikánkat. Ezen rendszer szerint szabad kereskedelmet kell követnünk annyiban, hogy a megerősödött osztrák ipar mellett hazai ipar ne keletkezhessék, a mi van is, tönkremenjen. De a védvámot is alkalmaznunk kell, még pedig a nem osztrák ipar irányában, hogy az osztrák ipart a külföldi verseny ellen óvjuk, megerősítsük, hogy egyedül az osztráknál vásároljunk, és pedig sokkal drágábban, mint a hogyan adná nekünk áruit az angol és a francia; tehát menjen ki több pénz az országból, mint a mennyiért különben ugyanazt az árut megkapnók, de azt a több pénzt kapja az osztrák, a hogyan dukál egy gyarmatnál, melyre joga csak az osztráknak van.

Ezen rendszer folytán továbbá a magyar állampénztár a monarchia határain az osztrák ipar védelme és Magyarország elszegényítése végetszedett vámból nem azon arányban húz jövedelmet, a milyenben az ország a behozott áruk-ból fogyaszt, hanem húz sokkal kevesebbet, csupán 30⁵/₁₀-t

Ezen vámszövetségben továbbá Ausztria ezukor- és söradó fejében évről-évre emelkedő milliókat vesz be fogyasztási adóul. Ezen fogyasztási adót fizeti nagy mértékben Magyarország, melynek gyárai az osztrák versenyben megbuktak. Tehát nemcsak az osztrák ipar nyer rajtunk, hanem az általunk fizetett adót is, — milliókat — az osztrák kapja.

De a megfizetett fogyasztási adó a gyárosnak vissza-

térítették, ha árúját a monarchiából kiviszi. Ezen visszatérítés 1872-ben 7.075,047 frtra rúgott. Ennek harmincz százalékát fizeti Magyarország. De Magyarország bevétele ily fogyasztási adóból 1872-ben volt 1.166,272 frt. Tehát itt is, a hol Magyarország nem fogyaszt, hanem az osztrák árú a külföldre megy, Magyarország téríti meg az osztrák gyárosnak azt a fogyasztási adót, melyet Ausztria szedett be.

Csoda-e ezen rendszer mellett, hogy szegényedünk, hogy pénzünk kiszivárog? Szótt és kötött árúkért mintegy 140 millióval, fémárúkért ötven, bőrárúkért mintegy 25 millióval stb. kénytelen az ország évenként a külföldnek, jelesen Ausztriának adózni, holott épen ezen iparágakra a feltételeket birjuk és csak némileg is észszerű vámpolitika mellett mindezt itthon is elé lehetne állítani és a tömérdek milliók itthon maradnának.

A hivatalos kimutatások szerint 1871-ben bevitelünk 472 millió forintra, kivitelünk csak 257 millióra rúgott. 1872-ben az arány még kedvezőtlenebb, mert a bevitel 488, a kivitel 313 millió forint volt. Itt van az országos deficit, így megy ki a pénz. Meddig fogjuk birni ezt a rendszert?

De nem csak pénzünk megy ki. Pénz- és keresetforrásaink is bedűgólnak ezen rendszer folytán. Elpusztult a szepesi szép len-ipar, az erdélyi gyapjú-ipar, a cukor- és szeszgyárak, a karton-gyárak, a papir-gyárak, a posztó- és bőr-ipar és romlásnak indult számos kézművesség.

Minderre nincsen más segítség, mint önálló magyar vámpolitika. Állam, melynek vámpolitikája idegen érdekek van alávetve, csak gyarmat; önálló vámpolitikája van Svéd- és Norvég-országoknak, holott szintén egy monarchiát képeznek, önálló vámpolitikája Oláhországnak, holott török fensőség alatt áll.

Az, hogy önálló vámpolitika mellett a vám által, mely 4—500 millió forintnyi évi bevitel mellett 10%-el számítva 40 millióra menne, jelentékenyen emelkedne az állam jövedelme, egészen mellékes szempont annak súlya mellett, hogy

ezáltal vagyonosódná, gazdagodna maga az ország, az egész lakosság.

Mert a védvám által nem csak az ipar képesítettik erősödni, fejlődni. Ha itthon ipar fejlődik, a termelő, a gazda könnyebben, gyorsabban és jobb áron adja el terményeit, mert biztos és állandó vevőre talál a belföldi iparban, nem függ az ár többé kizárólag a külföldi conjuncturától, és nem rothad el az, a mi a külföldnek nem kell, hanem elfogy itthon, mivel a lakosság jelentékeny része, mely eddig szintén termelt, most már iparossá vált és a termelőnek új vevője. Valamint a nagy városok közelében emelkedik a föld és a termények értéke, úgy fog emelkedni a felvirágzó ipartelepek közelében is. A kereskedő pedig a termelő és a hazai ipar közötti transactionban sokkal biztosabb és sokkal jövedelmezőbb és az idegen tüzér által sokkal nehezebben hozzáférhető működési tért nyer, mint a minőt nyújt a jelenlegi forgalom Magyarország és Ausztria közt, melyben különben is az oroszánrész az osztrák kereskedőé, melynek csupán bizományosa a magyar.

De midőn a mi iparunk sokkal fejletlenebb, mint az osztrák, midőn sok iparág, melyet a védvám Ausztriában fenntart, nálunk védvám mellett sem léteztülhetne, mivel a fejlődés itt is csak fokozatos lehet; midőn tehát ezen cikkekre egyáltalán nem fogunk vagy legalább sokáig nem fogunk vámot róni, piacunk nem lesz többé az osztráknak monopoliuma, a külföldi ipar versenyezni fog az osztrákkal, kereskedőnk transactionba léphet a külfölddel, nem lesz többé egyedül Ausztriára utalva, az pedig pangó magyar tengeri kereskedelem és Fiume létjogot és életerőt nyerhet, virágzó és gazdagodó kereskedelmünk támadhat, és a magyar fogyasztó az iparcikkek legnagyobb részét olcsóbban fogja kapni, mint most, a hol a magyar-osztrák vámszövetség magyar ipart fejlődni, és a külföldit nálunk megjeleníteni nem engedte, hanem monopolisálta az osztrák javára a magyar piacot.

De a külfölddel való forgalom ez élénkülése nem csak ez utakon emeli vagyonosodásunkat, hanem a külföldi vállalkozási szellemmel együtt közelebb fogja hozzánk hozni a külföldi tőkét is, és már magában a hazai iparnak nyújtott védelem is vonzerőt fog gyakorolni az idegen vállalkozóra és tőkére, míg a mostani viszonyok közt igen természetesen még a hazai vállalkozási szellem és a hazai tőkeerő is Bécsnek fordul és Magyarország ez uton is kiszivattyúztatik Ausztria javára. Csak így fog a maga lábán állani gazdasági életünk, csak így lesz vége annak, hogy egész jólétünk a kalász élén balanciroz és hogy egy rossz termés hasra ejti az egész országot.

De midőn véget akarunk vetni egy rendszernek, mely a monarchia egyik felét a másiknak javára kiszivattyúzza, és így utolsó sorban magát a monarchia békéjét és lételet veszélyezteteti: óvakodnunk kell, hogy hasonló hibába ne essünk. Bennünket nem vezethet Ausztria iránti ellenséges indulat, de nem még az sem, hogy Ausztria kárán akarjunk nyerni. Meg kell adnunk Ausztriának minden lehető előnyt, a legelőnyösebben állított nemzetek sorába kell állítanunk minden tekintetben, hozhatunk neki áldozatokat is, de ragaszkodnunk kell önálló vámpolitikánkhoz, szabadulnunk kell a gyarmati állapotból, mert különben Magyarországgal együtt a monarchia roskadna össze és a miénket megfojtani akaró osztrák ipart megfojtaná a porosz.

Fognak akadni kétségkívül, a kik azt mondják: mire való mindezzel eléállani ma, midőn ezekről úgy sem, hanem egyedül a pénzügyi súlygyen helyreállításáról lehet szó?

Elvitathatlan, hogy befolyásos részen is tért foglalt e korlátolt felfogás.

Válaszom az:

hogy ha ma pottyanna az égből annyi pénz, hogy a pénzügyi súlygyent helyreállíthatnók rögtön, az eddigi rendszer, valamint eddig, úgy ezután is, rövid időn ismét oda

juttatna bennünket pénzügyileg is, a hol ma állunk, és hogy az orvoslást és a biztosítékot ez ellen csupán gyökeres rendszerváltozás adhatja meg;

hogy finacziánk súlyegyene mellett is buknia kellene a magyar államnak, ha minden téren elhanyagolt vitális érdekeinek sietősen és hatályosan segítségére nem megy;

hogy valamint az elébbi fejezetben kimutatottnak vélem, hogy rossz finacziánk rossz politikánk szükségszerű folyománya, a mint hogy általán rossz politikának rossz finacziákra elkerülhetlenül vezetni kell: a baj is csak az oknak, a pénzügyi zavar is csak a rossz politikának megszűntével, józan és egészséges, az állam és a lakosság érdekeit minden téren felkaroló politika követése által szűnhetik meg.

Míg a mostani rendszer mellett törülhetünk és reducálhatunk annyit, hogy az állam húsába és elvenébe metszünk, az adókat pedig felemelhetjük odáig, a hol *Sennyey* szerint az adófelemelés természetét változtatja és adóhátrélékká lesz, és még sem fogjuk kiküszöbölni a deficitet, még sem fogjuk rendezni pénzügyeinket, hanem csak az államgépezet működését bénítjuk, vitális államérdekeket áldozunk fel, és nagyban segítjük elé a népnek szegényedését, és így még biztosabban jutunk a végromláshoz: azt hiszem másfelől, hogy mindenki, a ki elfogulatlanul kísért helyzetünk és bajaink vizsgálatában, be fogja ismerni, hogy általán a közjóléthez és különösen a pénzügyi rendezéshez is hatályosan járúlna hozzá a magyar állam érdekeinek érvényesítése a kormányzat minden ágazatában.

Az administráció, az igazságügy, a védszervezet és egész közgazdasági politikánk megváltoztatása azon irányban, a mint azt a magyar érdekből kiindulva kijelölni megkísérlettem: nem csak a magyarság, a rend, a közbátorság, az igazságszolgáltatás, a honvédelem, a közjólét jelenleg súlyosan sértett, veszélyeztetett, sőt sok tekintetben teljesen feláldozott érdekeinek fog eleget tenni, hanem azt hiszem, sike-

rült kimutatnóm, hogy egyúttal a kormányzat mind amaz egyes ágaiban jelentékenyen leszállítaná a költségeket is, részben pedig új és nevezetes jövedelmi forrásokat nyitna, olyanokat, melyek nem a közjólét, az adóképeség rovására nyílnának, hanem megnyílnának a közjólét és az adóképeség emelésével együtt.

Ellenben a jelen rendszer fenntartása mellett a takarékosági törekvés, a törlés, a reducálás mindenütt feljajduló érdekekbe, többnyire a tehetetlenségbe ütközik, és ha két év óta halljuk mindenfelől, minden párttól, minden minisztertől a megtakarítások és a reductiók szükségét a legszebb egyértelemmel hangoztatni, és a megtakarítások és reductiók mégis elmaradnak: oka az, hogy a mostani rendszer fenntartása mellett el lehet kergetni egy pár segédfogalmazót, lehet veszekedni egy-egy krajezár megtakarítása fölött, de jelentékeny megtakarítások és reductiók nem lehetségesek, mert minden törlés az állam testébe vág, minden reductió az államgépezet megbénításával, minden megtakarítás egy-egy jogosult vagy épenséggel vitális államérdek feláldozásával, egy-egy intézmény, egy-egy osztály megtámasztásával azonos, és az államhatalmat még tehetetlenebbé, feladatainak teljesítésére még képtelenebbé, a rendetlenséget, zavart és a romlást még nagyobbá, a lakosságot még elégedetlenebbé tenné.

Tisza Kálmán ezt ismerte fel, midőn látva, hogy pusztán adófelemelés és takarékoság bennünket megmenteni nem fog, az 1875-re kért indemnitás tárgyalása alkalmával azt mondta, hogy; „egyoldalúnak látom a kormány politikáját, azaz olyanak, a mely a legegyszerűbb, legkönnyebb, bár nem épen kellemetes eszközhez folyamodik, t. i. az adózók srófolásához, a nélkül, hogy az ország pénzügyi érdekeiről legkevésbé is gondoskodnék. Így pedig meggyőződésem szerint Magyarország pénzügyeit rendezni nem lehet, mert ezt csupán adófelemeléssel tenni akarni, ha e mellett hitelviszonyaink olyanok, hogy jóhitelű emkerek csak

20, 40, 60%-es kölesönökről beszélhetnek, tiszta lehetlenség és képtelenség, és csak azért elodázní a dolgot, hogy majd mikor már ezen a módon sem megy, egy tökéletesen elkoldúsodott nemzetnek kelljen a bajokkal szembe nézni; ezt nem haszonnak, hanem kárnak, veszedelemnek tartom. Nem tiltakozom az áldozatok ellen — ismétlem: kész leszek azok meghozatalára, mint bárki; kész azok megszavazására, de csak azon feltétel alatt, ha igenis látom, hogy nem ily egyoldalú, hanem egy a helyzetet az ő egészében felfogó politika követtetik, melynek eredménye az áldozatok árán a kibontakozás lehet, nem pedig a tökéletes tönkremenés.“

A haza hálája illeti Ghyczyt, hogy legalább a könynyelműség pazarlásának véget vetett és a hazafiak áldozatkészségére appellálni mert.

De a pusztá megtakarítás és adófelemelés nem fogja a hazát megmenteni, nem fogja pénzügyeinket rendezni.

Bűnösnek kellene mondani azt, a ki az adóemelés elleni olesó izgatási eszközhez folyamodnék hitvány pártédekben.

De tisztában kell lennünk azzal, hogy az adófelemelésnek határa van, hogy azzal nem szabad aláásni az adóképességet, megrontani az adóalapot, és számítanunk kell azzal, hogy pusztán adófelemeléssel még ezek árán sem gázolnának ki a bajból. A haza helyzete fiainak áldozatkészségét követeli. Levegőt kell hogy kapjunk, különben megfuladunk, és ezért nincs idő deliberálni az adótörvény-javaslatok fölött. Talán nem lesz elkerülhető egy-egy érdek megsértése, egy-egy igazságtalanság. De midőn ezt felismerjük, és midőn be kell ismernünk, hogy a gazdasági érdekeinkkel ellenkező és általán rossz adórendszer hiányai és visszásságai az adófelemelés által csak fokozódni fognak: végre a mi hét éven át elmulasztatott, hozzá kell látni, hogy az adók mostani chaosa helyett az ország viszonyainak megfelelő adórendszert kapjunk és hozzá kell látunk,

hogy az ország érdekeinek és viszonyainak megfelelő közigazgatási és gazdasági politika által a terhek csökkenjenk, a jólét emelkedjék, a nemzet gazdasági élete fejlődhessék.

Ezek mellőzésével, pusztá erőszakos reductióval és adófelemeléssel a súlyegyent helyreállítani nem csak hogy lehetetlen, hanem a kísérlet maga is veszélyes.

Igenis tegyük eleget a pillanat sürgető szükségének. De államháztartásunk rendezéséhez tervszerű, körültekintő, az ország és a nép gazdasági életének minden mozzanatára tekintettel levő *nagyszabású rendszabályokra* van szükségünk, habár ezek az egyszerű adófelemelésnél több időt is igényelnek.

Hét évi kicsapongás eredményeit elescamotirozni nem lehet. Ilyen betegségre nem egy metszés, hanem cura, hosszú cura kell.

Ha erőszakos rendszabályok által egyszerre akarnánk véget vetni a bajnak, ugyancsak azoknak hibájába esnénk, a kik a bajt reánk idézték.

Ugyanazon emberek, a kik még csak az imént mindent egyszerre akartak felfűjni, mostan egyszerre el akarják fűjni a deficitet.

A mint éveken át azt hitték, és azt vitatták, hogy a kiadásokat derűre-borura lehet emelni, most ugy látszik, azt hiszik: derűre-borura lehet reducálni és helyre lehet állítani egyszerre a súlyegyent.

Pedig ez lehetetlenség. Mindakettő a könnyelmű optimizmus, az eszmenéküliség politikája.

A milyen állapotba hét éven át hozatott, két év alatt az államháztartás rendezve semmi esetre nem lesz; ez lehetetlenség, erőszakolása a nép gazdasági életét, az állam lételeté ásná alá. Ellenkezőleg, tervszerű és nagyszabású gazdasági politikával fokozatosan kell közelednünk a rendezéshez, több évre kell elosztani a népre rovandó áldozatokat és emelni a közjólétet, és ha ezekkel kapcsolatosan

sikertülne önállósítani gazdasági életünket, pénz- és hitelviszonyainkat, és ha ezek által nem két év, hanem tizem öt év alatt, a midőn a legújabb nagy kölcsön lejárt, államháztartásunk rendezve, hitelünk helyreállítva lesz: meg lehetünk elégedve, nyugodtan nézhetünk a jövőbe.

Hanem erre adófelemelés és reductió nem elég. Erre rendszer-változás kell és kell egyike azon nagy pénzügyi míveleteknek, melyekkel hasonló helyzetben más nemzetek bontakoztak ki a zavarból.

Ilyen mívellet szükségére utalt báró *Sennyey* már a kilenczes bizottságban.

A legutolsó kölcsönnek legsajnosabb oldalát abban látva, hogy épen az államjóságotra nézve veszítettük el szabad intézkedésünk körét és lehetőségét, elkerülhetlennek látta, hogy az államjóságtól meg kell válnunk. „Én hajlamaimnál fogva — ugymond — igen nehezen veszem erre magamat; de másrésztől elismerem, hogy nemzetgazdasági szempontból a dolognak van egy előnyös oldala is.“

És csakugyan, ha meggondoljuk, hogy az államjóságot és állami iparvállalatokat a sokkal termékenyebb magánkezelésbe bocsájtva, ez által jelentékeny újabb lendületet adunk a gazdasági és társadalmi fejlődésnek, jelentékeny pénzerőt bocsáthatunk az állam rendelkezésére, évek sorára biztosítjuk költségvetésünkben az egyensúlyt, menekülhetnénk a 153 milliós kölcsön visszafizetésének nyomasztó gondjaitól, módot kaphatnánk hozzájárulni a valuta rendezéséhez és az önálló nemzeti bankügy megalapításához, tehát állam- és népgazdasági bajaink főokának megszüntetéséhez: azt fogjuk mondani, hogy *Sennyeynek* itt is igaza van.

Ha az államjavaktól meg kell válnunk, ez az Andrásy-gazdálkodásnak mindenesetre egyik legsajnosabb eredménye lesz. De azért, hogy az államjavak által rendezkedünk, szegényebbek, mint ma tényleg vagyunk, nem leszünk, és jobb,

ha rendelkezünk az államjavaktól megválva, mintha az államjavakkal *elveszítjük* a magyar államot is.

Bizonyosan, — és hogy lehetne másképp? — fájni fog sok becsületes jó magyar embernek a szíve, ha látni fogja, mint kénytelen az új magyar állam rövid hét évi fennállása után újra ütni az ősök bölcseségének és takarékoságának ezredéves szerzeményét, ha látni fogja, mint sülyed lábunk alatt a föld, melyen a magyar szent korona dús javai elterülnek.

De talán ez a szomorú kénytelenség is hozzá fog járulni, hogy az a sok becsületes jó magyar ember valahára felnyissa a szemét, nehogy lábunk alatt **M a g y a r o r s z á g** s t ü p p e d j e n e l.

Midőn ország-világ már arról kezd beszélni, hogy a hét év előtt inaugurált magyar állam önmagát fentartani képtelen, midőn a bécsi firkász szemtelensége már azt kiáltja reánk, hogy Magyarországot gondnokság alá kell helyezni: akkor nincs több idő a tétlenségre.

Avagy meddig vesztegeljünk, meddig vergődjünk még? Két éve ismerjük ijesztő helyzetünket, és mindaddig tettünk-e csak valamit is, hogy kibontakozzunk?

A vérmes elbizás, a téveszmék, a könnyelműség, a pazarlás orgiáitól elzsibbadt nemzet mikor fog ébredezni?

Avagy még nincs-e itt az idő, többet törődni a haza érdekeivel, mint a koncezzal, az önérdekkel, a régi rokonszenvekkel és ellenszenvekkel, kibontakozni a könnyelműségből és gondatlanságból, szakítani a gyámoltalan ideologok, lelketlen izgatók és hiú szájhősök által portált téveszmékkal?

Nincs-e még itt az ideje, nem azt kérdeni többé: mit kíván a liberalismus, mit a democratia, mit a francia doctrina, a német theoria, hanem valahára kérdeni, hogy mit kíván a magyar érdek? — kercsni a kiindulást nem bizonyos el-

vekből, hanem az adott viszonyokból, a czélt nem bizonyos elvekben, hanem a haza érdekeiben?

Lehetetlen, hogy a nemzet fel ne ismerje, hogy ma inkább, mint valaha „minden lehető haladásaink közt legstürgetőbb a jó rendnek haladása, nem mint ellensége, hanem szövetségese a szabadságnak“, hogy ma inkább mint valaha, kénytelenek vagyunk beismerni, hogy: „hathatós és nem nominális kormányra van a nemzetnek szüksége, hogy boldogúlhassanak, státusférfiakra és nem prókátorokra, hogy nagyok lehessenek.“

Lehetetlen, hogy a nemzet ne pártolja azokat, a kik a hét év bűnei által bomlásnak és romlásnak indított Magyarországot consolidálni és conserválni akarják, a kik erőteljes, felvilágosodott, nemzeti conservatív politika által talpra akarják állítani az Andrásy-politika által minden éren elhanyagolt és aláásott magyar érdekeket, erősíteni akarják a magyar államot és a magyar elemet a mostaninál olcsóbb és egyszerűbb, de oly közigazgatási rendszer által, melylyel a rendet és a magyar érdeket az ország minden részében hatályosan megvédeni lehessen, egészségesebb parlamentarismus, olcsóbb és hatályosabb igazságszolgáltatás, nemzeti szellemtől áthatott, de a mostaninál kevésbé terhes védrendszer, józan, önálló és a magyar érdekeket felkaroló gazdasági politika által, és a kik mindezt akarják, hogy rendet és szabadságot, jóllétet és nemzetiiséget, szellemi erőt és anyagi boldogóságot adhassanak az országnak.

Fel fog ugyan támadni még egyszer a régi téveszmékhez, a szereplés dicsőségéhez, a konzhoz ragaszkodók consortiuma, hangoztatni fogja még egyszer a régi phrásisokat és a régi rágalmatokat, hogy még egyszer fojtogató markába kaphassa a nemzetet.

De hisszük, hogy a nemzet kiábrándult; hisszük, hogy a lelketlen ámitók, a gyámoltalan izgatók, a könnyelmű

dilletansok helyett államférfiakat, az idegen eszmék helyett a magyar érdekeket, a corruptió helyett a becsületességet akarja.

Ki kell bontani a zászlót! A zászlót, melyre nincs felírva más egyéb semmi, csupán a magyar érdek. Valljunk szint és sorakozzunk. Álljunk készen a nyílt csatára, melyben egyedül nyerheti meg alkotmányos párt a többséget alkotmányos országban. Hogy sokan vagyunk-e vagy kevesen, azt ki tudná megszámolni ma? De várakozni nincs mire, és volnánk bármi kevesen, ez csak egy okkal több lehetne, hogy mindenki erejének egész teljével tegye meg kötelességét, félretéve az önérdekre való minden tekintetet. *Dessewffy Aurél és Széchenyi István* megtanítottak bennünket, hogy férfi a férfi egymagában is, és hogy támaszt nyerhet, a tömeg tapsainál becsesebbet, a férfiszív ama büszke bátorságában, melyre nem képes a hiú és az önző, de melyet megad egy szent kötelesség önmegtágadó teljesítésének emelő tudata.

Dolgozzunk, ha kevesen vagyunk, hogy sokan legyünk.

És ha a választások napján, akkor, a midőn tán Magyarország léte fölött fog eldőlni a koczka, a győzelem újra az ámitóknak és a szájhősöknek jutna? Ha újra a vergődő impotentia, a lelketlen ámitás, a bűnös könnyelműség fogja kezébe kapni a nemzetet? Ha csakugyan Lengyelország sorsa vár reánk? Ha csakugyan az legyen sorsunk, hogy mivel államunkat megszilárdítani és fenntartani képtelenek vagyunk, kezét az idegen teszi reánk? Ha lábénk alatt csakugyan süpped az ország? Ha talán, mint 1849-ben vagy 1866-ban még egyszer átnyomul a Kárpátokon a kozák vagy a burkus, és ekkor majd talán azért, hogy régi és szent királyaink törvényes vére helyett idegen legyen úr e földön? Akkor az éghez fog kiáltani a nemze rettentő jajszava irgalomért, de késő lesz.

Mert történhetnek csodák, és végnélkül való irgalom

lakhat az égben, de nemzetet, mely megmentését nem akarja, nem menthet meg a csoda és a végnélkül való irgalom sem.

És vajjon akkor is a nemzet ámitói jó egészségben és jó kedélyben fogják-e nézni a nemzet bukását, mint nézték 1849 után?

Vajjon akkor is a nemzet ámitóival szavazott Csen-geryek okos könyveket fognak írni, hogy a bukást előre-látták, de a sorsnak kerekébe nem haphattak? — míg a hűnek remedium nem fog maradni más egyéb, mint talán egy golyó, hogy szétfecsentsse agyvelejét, menekülve a kintől: pusztulva látni honát, veszve nemzetét, melyet virág-zásnak és jólétnek indíthatott volna a hazafiság és statusfér-fiúi belátás, de tönkretett könnyelműség, önzés és ámitás.